

**Қазақстан Республикасы
Ішкі істер министрлігі
Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы**

С.С. Түсіпбеков

**Адам құқықтары мен бостандықтарын
қорғаудың халықаралық стандарттары**

Оқу құралы

Қарағанды 2019

УДК 341.1(075)
ББК 67. О (5 Каз) я 73
Д 37

Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясындағы Оқу-әдістемелік кеңестің шешімімен жарияланды.

Пікір берушілер:

М.Ш. Какимова - Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің мемлекет және құқық теориясы кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.к., доцент.

Д.К. Райбаев - Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясындағы азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, PhD докторы, полиция майоры.

С.С. Түсіпбеков

Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың халықаралық стандарттары: Оқу құралы - Қарағанды: Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы/ 2019. 120 бет.

Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың халықаралық стандарттары атты оқу құралының материалдарын жоғары оқу орындарының білім алушыларына, магистранттарына және ішкі істер органдарының қызметкерлеріне «Адам құқықтары мен бостандықтарын халықаралық қорғау» тақырыбында өзіндік дайындық шеңберінде және сабақтарда пайдалану, сондай-ақ, басқа да аралас пәндерді зерделеу үшін ұсынылады.

УДК 341.1(075) ББК 67. О (5 Каз)я 73 Д 37

© Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, С.С. Түсіпбеков, 2019ж.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз.....	4
«Адам құқықтары мен бостандықтарын халықаралық қорғау» тақырыбындағы дәріс	6
Ұсынылатын әдебиеттер тізімі	40
Тестілеу тапсырмалары.....	42
Өзіндік бақылау сұрақтары.....	57
Семинар сабақ жоспары.....	60
Әдістемелік ұсыным	62
Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы.....	64
Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті	70
Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті	89
Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактінің факультативтік хаттамасы.....	100
Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге екінші факультативтік хаттамасы.....	104
Құқықтық тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар тәртібінің кодексі.....	115

АЛҒЫ СӨЗ

Адам құқықтары — адамның өз мүдделерін заң шеңберінде жүзеге асыру мүмкіндігі. Адам құқықтарының қағидалары ұлттық деңгейде Конституцияда (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 10-39 баптар) және заң актілерінде (мысалы, Азаматтық Кодексте, Қылмыстық Кодексте, жарлықтарда, арнаулы заңдарда) қарастырылады. Халықаралық деңгейде адам құқықтарын қорғау, ең алдымен адам құқықтары жөніндегі халықаралық билльде негізделген; оған Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы (1948ж. 10.12.), Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы пакт (1966ж. 12.12.), Азаматтық және саяси құқықтар туралы пакт (1966ж. 19.12.), Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге факультативтік хаттама (1966ж. 19.12.), Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге екінші факультативтік хаттама (1966ж. 19.12.) енеді. Адам құқықтарының жекелеген аспектілері халықаралық конвенцияларда көрініс тапқан. Олар адамның нақты құқықтарын немесе кешенді құқықтарын қорғауға: нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрін жоюға, адамды кепілдікте ұстауға қарсы күресуге, жәбірлеп, қинауға тыйым салуға, апартеидтік қылмыстардың жолын кесіп, ол үшін жаза белгілеуге, т.б. бағытталған. Адам құқықтарын халықаралық деңгейде қорғап, жүзеге асыру ісі Халықаралық Еңбек Ұйымы (ХЕҰ), Мәдениет пен білім саласындағы ынтымақтастық жөніндегі ұйым (МБСЫҰ, яки, ЮНЕСКО), Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) сияқты БҰҰ-ның мамандандырылған мекемелерінің практикалық іс-әрекеттерімен, халықаралық-құқықтық актілерімен жүзеге асырылады.

Адам құқығы – конституциялық құқықтың маңызды институты. Мемлекет ішіндегі құқық, сондай-ақ халықаралық құқық саласын да ол XX-ғасырдың 2-жартысында ерекше дамып, бұл адамзат құқығының дамуындағы елеулі қорытындыларының бірі болып келеді.

Адам құқықтарын қорғау механизмі – бұл адам құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қанағаттандыру жолындағы кедергілерді жою мақсатында кезекті түрде ұйымдастырылған заңды құралдардың жүйесі. Адам құқықтарын халықаралық қорғау қазіргі құқықтық тәртіптің ажырымас және анықтаушы құзыреті болып табылады. Бірақ адам құқықтарын қорғаудың халықаралық механизмін қалыптастыру және оны саралау процесінде түрлі өзгерістерге ұшырайды, атап айтсақ, терминология саласында халықаралық құқық субъектісінің трактаттарына және халықаралық құқық қағидаларына түрлі доктриналдық көзқарастар көрініс беріп, оның дамуына ықпал етіп жатады.

Адам құқықтарын халықаралық қорғау туралы халықаралық құқық нормалары нәсіліне, жынысына, тіліне және діни нанымына қарамастан, барлық адамзат үшін адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын жалпыға бірдей сыйлауға және сақтауға әрекеттесу жөнінде мемлекеттер арасындағы қатынастарды реттейді. Адам құқықтары мен бостандықтары тек қана бір

мемлекеттің ісі емес, бүкіл халықаралық бірлестіктің субъектісі болып табылады.

Адам құқығы саласындағы жалпы танылған халықаралық нормалар қазір ұлттық заңдарды қалыптастырудың негізі болып табылады. Сондықтан да мемлекет ішіндегі адам құқығын қорғау механизмі, халықаралық құқық нысандарымен қамтамасыз етілуімен тығыз байланысты. Адам құқығын қорғау жөнінде нормалар қабылдаған халықаралық ұйымдар, адам құқығының бұзылмауына жол бермеуге нақты механизмдер қарастырды. Егер мемлекет ішінде құқықтық көмек құралдары болмаған жағдайда, халықаралық құқық көзқарарасы бойынша, әрбір адам өзінің мемлекетінің халықаралық шарттары бойынша, адам құқығы мен бостандығын қорғау мемлекет аралық органдарынан көмек алуға болады.

Адам құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау жайында, қоғамдық тәртіпті сақтауда, адам құқықтары мен бостандықтарын, адам денсаулығы мен ар абыройын қорғау негізінде заңда көрсетілген жағдайда ғана шектеледі. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын саяси ниетпен шектеуге жол берілмейді.

Қазіргі қоғам дамуының негізі адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары мәнінің өсуімен сипатталады. Қоғамның және жеке болмыстың әртүрлі аспектілерін қамтитын адамзат дамуының ең жоғары құндылығы – адам құқығы. Адам құқығын қорғау үшін бірінші кезекте адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын заң мазмұндарында көрсете отырып, оның қамтамасыз етілуі мемлекет тұрғысынан ғана емес, жалпы адамзат, халықаралық қауымдастық тұрғысынан ескерілуі және сол бағытта іс-әрекеттер жасалуы қажет.

Адам құқығы – біздің кезеңіміздің өзекті мәселесі. Сондықтан да әрбір адам және қоғамның әрбір мүшесі декларацияда көзделген құқықтар мен бостандықтардың құрметтелуіне, қорғалуына, ұлттық және халықаралық дамушы шаралар арқылы қамтамасыз етілуіне, танылуына және жүзеге асуына ұмтылуы тиіс.

«Адам құқықтары мен бостандықтарын халықаралық қорғау» тақырыбындағы дәріс

Жоспар:

Кіріспе

1. Адам құқықтарының генезисі.
2. Халықаралық құқық қорғау механизмі. Қазақстан Республикасының халықаралық құқық қорғау механизміне қатысуы.

Қорытынды

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілгендей, Қазақстан мемлекеті өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары¹.

Құқықтық мемлекеттің тән ерекшеліктерінің бірі - адамның құқықтары мен бостандықтарының кепілі, олардың шынайылығы және тиімді қорғау механизмі. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында бекітілген адам құқықтары туралы ой-пікірлер жайдан-жай шықпады. Бізге жеткен, құқықтық ескерткіштер әлемдік қауымдастықтағы адам құқықтары мен бостандықтарына көп көңіл бөліп, олардың ең маңыздыларын халықаралық-құқықтық актілерде және тиісті ұлттық құжаттарда қамтамасыз ету екенін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында: «елде заң үстемдігі қағидаттарын одан әрі бекіту процесінде бір жағынан адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың барынша мүмкін кепілдігіне қол жеткізу маңызды, ал екінші жағынан - барлық мемлекеттік органдар, лауазымды адамдар, азаматтар мен ұйымдар конституциялық міндеттерін сөзсіз және толыққанды орындау» - деп айтылған.

Сонымен қатар, Тұжырымдамада «ұйымдастырушылық-құқықтық шаралармен тығыз байланысты мәселелердің бірі заңды білім беру болып табылады. Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғауға бағытталған, жаңа қалыптасқан, заңды тұлғалары қажет. Бұл заңды білім беру жүйесіне негізделуі керек².

Барлық қоғамдық өмір салаларын жаһандандыруды жүргізу бағытының маңыздылығы жеке тұлғаның жан-жақты дамыту жағдайын жасау болып табылады. Бұл мемлекеттердің қалыпты экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуын, демократиялық үрдістерді одан әрі жетілдіру және қоғамның

---

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз, (2019 ж. 23.03. өзгертулер мен толықтырулар).

² Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы.

тұрақтылығын, қазіргі заманғы құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның қалыптасуын талап етеді.

Адам құқықтарын қамтамасыз ету мемлекеттің зор мүдделік білдіруімен сипатталады, мемлекеттің осы маңызды міндетті тиімді шешуі үшін арнайы мемлекеттік-құқықтық механизмін қалыптастыруы арқылы ғана мүмкін болады. Тек халықпен құрылатын және бақыланатын демократиялық қоғам адамды, азаматты нағыз бағалай алады және адамның мүддесіне өз саясатын жүргізеді.

Қазақстандық мемлекеттіліктің қалыптасу жылдарындағы конституциялық теорияның негізіне қойылған ең басты идеялардың бірі, Қазақстан Республикасындағы жоғары құндылық болып адам, оның өмірі, құқықтары және бостандықтары танылады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өз еңбегінде: «Қоғамның идеялық нығаюы Қазақстанның өрлеу шарты ретінде... Біз құрып жатқан қоғамның жоғарғы құндылығы адам болып табылады. Сондықтан, адамға байланысты қайта құру басталды» деп атап өтті³.

Сонымен қатар, біздің республикамызда жеке тұлғаның құқығын қамтамасыз ету, мәселелерін түсіну, құқықтың үстемдігі мен адам бостандығы құқықтық мемлекеттің негізі ретіндегі түсініктің мүмкіншілігін қалыптастырады. «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы — адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп жария етті. Сондай-ақ, оларды тану, сақтау және қорғау бойынша өзіне міндет алады. Аталған қағида Қазақстан Республикасының Конституциясының негізін құрайды.

Демократиялық қоғамды дамыту деңгейі адам құқығы саласындағы халықаралық құқық принциптері мен жалпы танылған нормаларды жариялау ғана емес, сонымен бірге олардың ұлттық заңнамада бекітілуімен анықталады. Қоғамымызда жеке тұлғаның қолданыстағы құқықтары мен ұйымдастырушылық үрдістері өзінің құқықтары мен бостандықтарын нақты жүзеге асыру мақсатында пайдалануына мүмкіндік туғызатын, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, жүзеге асыруға байланысты тиімді әрекет ететін мемлекеттік-құқықтық механизм болуы қажет.

Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтың нормалары мен принциптерін мойындайды және құрметтейді, оларды ішкі құқыққа имплементациялайды. Соңғы жылдары Қазақстанда адам құқықтары саласындағы негізгі халықаралық актілерге қосылу бойынша үлкен жұмыс жүргізілді, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі халықаралық институционалдық механизмнің юрисдикциясы танылды. Осыған байланысты адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттарын, олардың маңызын зерделеу қажет болып табылады.

---

³ Назарбаев Н. А. Идеиная консолидация общества — как условие прогресса Казахстана. — Алматы, 1993. — 5-бет.

1. Адам құқықтарының генезисі

Адам құқықтары теориясының қалыптасуы ұзақ тарихқа ие. Адам құқықтарының идеясы көне кезде пайда болған. Бұл ұғымның қалыптасуы жалпыазаматтық гуманитарлық философиялық және құқықтық ойдың табиғи эволюциясымен әзірленді.

Адам құқығы Адам және азамат құқығын қарастыру алдында "адам", "жеке адам", "азамат" санаттарының арақатынасын білу маңызды. "Адам" ұғымы табиғи тұрпатта сипатталады, яғни арнайы физиологиялық қасиеттерді бойына сіңірген тіршілік әлемінің өкілі ретінде. "Жеке адам" ұғымы адамды әлеуметтік тұрғыда сипаттайды, яғни қоғамда өзінің рөлі мен орнын және оның алдындағы жауапкершілігін сезінуі (мүмкін болған жағдайлар, егерде адам әр түрлі объективті және субъективті себептерге байланысты жеке адам бойында болатын қасиеттерді иемденбесе, мысалы, психикалық аурудың салдарынан сот оны әрекет қабілеттілігі жоқ деп таныса). "Азамат" ұғымы адамды заңды тұрғыда сипаттайды, яғни адамның нақты бір мемлекетпен тұрақты құқықтық байланыстылығын қарастырады. Адам құқығы — адамның мүддесін қанағаттандыруға бағытталған, заңмен қорғалатын демократиялық құндылық⁴.

Адам құқығына мынадай белгілер тән:

- олар қоғамда өмір жағдайының үнемі өзгеріп отыруына байланысты, адамның табиғи және әлеуметтік мәнділігі негізінде туындайды және дамиды; - объективті түрде қалыптасады және мемлекеттің мойындауына тәуелді емес; - туғанынан беріледі; - табиғи (су, жер, ауа, т.б. сияқты) қажеттілік болып табылады, ажыратылмас сипатта болады; - тікелей әрекетті болып табылады; - ең жоғары әлеуметтік құндылық болып танылады; - құқықтың қажетті бөлігі ретінде адамның өмір сүруінің нақты бір түрпатын білдіреді; - жеке адамның өз қалауынша әрекет жасауына мүмкіндік жасайтын, сөйтіп нақты бір игіліктер алуын қамтамасыз ететін адамдар мен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынастарды тұжырымдайтын қағидаттар мен нормаларды білдіреді; - оларды мойындау, сақтау және қорғау — мемлекеттің міндеті.

Адамның өмір сүруі мен лайықты өмір кешу құқығын жүзеге асыру үшін оның дүниеге келуі ғана жеткілікті. Ал басқаша құқықтарын жүзеге асыру үшін адамда азамат, жеке адам қасиеттері болуы шарт. Адамның құқығы мен бостандығы табиғи және ажыратылмас болып табылады, туғаннан бастап беріледі және жоғары құндылық болып табылады.

Мемлекеттің міндеті — адам құқықтарын сақтау, қорғау және мойындау. Мемлекет өзінің азаматтарына жеке адамның қажеттілігіне сәйкес келетін құқық пен бостандықтарды (өмірінің қауіпсіздігі, адамның бостандығы мен ар орданы, өзінің жеке ерекшелігін сақтау және дамыту) қамтамасыз етуге міндетті.

---

⁴ Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс. М. 2002. 105 бет

Адам құқығы мен азамат құқығының арасында ерекшеліктер бар. Біріншіден, адам құқығы мемлекеттік мойындаудан және заңдық бекітулерден оның кандай да бір мемлекетке қатынасына қарамай тәуелсіз өмір сүреді. Азаматтың құқығы өмір сүріп жатқан мемлекеттің қорғалуында болады. Екіншіден — әлемде көптеген адамдардың азаматтық мәртебесі (азаматтығы жоқ тұлғалар) жоқ, яғни олар формалді түрде адам құқығының иегері болып табылады, бірақ азаматтық құқығы жоқ.

Адам құқығы — бұл әр адамның қадір-қасиетін және бостандығын қорғауды қамтамасыз ететін ережелер. Бір сөзбен айтқанда, бұл адамның толыққанды өмір сүруі үшін қажетті құқықтар.

Бұл құқықтар адам тумысынан беріледі және мемлекеттің тануы байланысты емес. Бұл жерде мемлекет тек бұл құқықтарды бекітеді және оларды орындауға кепілдік етеді.

«Бостандық» дегеніміз не? Бұл сөзді алғаш б.э.д. XXIV ғасырда Шумер билеушілері өздерінің тұрғындары үшін «арсыз салық жинаушыларға санкция қолдану және жесірлер мен жетімдерді билік етушілердің әділетсіз әрекеттерінен қорғау мақсатында қолданған (Шумер, Сумер — Месопотамия ойпатының оңтүстігінде орналасқан ежелгі тарихи аймақ. Ол Тигр мен Евфрат өзендерінің аралығында, қазіргі Ирак аум-ның оңтүстік бөлігінде болған. Қазіргі күнге жеткен жазба деректер бойынша Шумерді — біздің заманымыздан бұрын 3-мыңжылдықтың соңында негізінен шумерлер және аздаған мөлшерде шығыс семиттер — аккадтар мекендеген. Шамамен біздің заманымыздан бұрын 3-мыңжылдықта Шумерде алғашқы мемлекеттік құрылым қалыптаса бастады. Зерттеушілер сына жазуы пайда болып, орныққан б.з.б. 2700–2300 жылы аралығын ерте әулеттік кезеңге жатқызады. Ол кезде бұл аймақта сыртында үлкен отбасылық қауымдар өмір сүрген көптеген қала-мемлекеттер құрылды. Ондағы негізгі халық толық құқықты қауым мүшелері мен оларға тәуелді қалалық ғибадатхана тұрғындары еді. Қалаларда дәулетті қауымдық ақсүйектер пайда болды)⁵.

ЮНЕСКО (Біріккен Ұлттар Ұйымының білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы) оны адам құқықтарының алғашқы декларациясы деп таныды!

Б.э.д. 539 жылы Ежелгі Парсының алғашқы патшасы Ұлы Кирдің әскері Вавилон қаласын жаулап алды. Бірақ адамзат үшін үлкен жетістік оның келесі әрекеттері болды. Ол құлдарды босатып, барлық адамдар өздерінің дінін таңдауға құқығы және нәсілдік теңдік бар екенін жариялады. Бұл және оның басқа да жарлықтары күйдірілген саздың цилиндрінде жазылды. Артефакт 1879 жылы Вавилон қазбасында табылған.

Адам құқықтары жөніндегі ұғымдардың шығуын б.э.д. V-VI ғасырларға жатқызуға болады, яғни демократия идеялары мен азаматтық принциптері пайда болған ежелгі грек полистерімен (қала-мемлекеттер) байланысты.

---

⁵Мутагиров Д.З. Права и свободы человека: Учебн. пособие М. 2006. 202 бет

Азаматтарға келесідей саяси құқықтар берілді: еркіндік, мемлекеттік істерді шешу, сот төрелігін жүзеге асыруға қатысу және т.б.

Б.э.д. V-IV Афинада билік үшін күрес нәтижесінде өз уақытына сәйкес демократиялық режим орнатылған. Осы кезеңдегі адам құқықтарының орнығу қайнар көзі ежелгі грек философтарының идеяларында кездеседі: Сократ, Платон, Аристотель еңбектерінде құқықты сақтау және қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған.

Протагордың атақты формуласы (б. з. д. 481-411 ж.ж.) «Барлық заттардың өлшемі – адам, олар бар, бірақ жоқ, олар жоқ» сол уақыттың мемлекеті туралы философиялық ұғымдардың негізінде жатыр. Алайда ежелгі ойшылдар адам құқықтары мен олардың әр түрлі әлеуметтік топтар үшін теңдігі туралы теориялық пайымдаулардан әрі қарай келе алмады. Іс жүзінде сол қоғам үшін әртүрлі сыныптар мен сословиелік құрылымдар арасында адам құқықтарының біркелкі бөлінбеуі және құлдардың толық түзелмеуі тән болды. Оның үстіне, соңғысын адамдар мүлдем мойындамаған, «сөйлейтін құралдар» деп саналған».

Перикл (б.э.д. 494 – 429 г.). Афинада 20 жастан асқан ер адамдар болған халық жиналысын құрды. Жиналыста заңдар қабылданды. Жиналыстың әрбір мүшесі өзінің пікірін білдіруге құқылы болды. Мұның ерекшелігі сол тұрғылықты халықтың кедей таптары да жиналысқа қатысуға мүмкіндігі болды, Перикл оларға егіс алқасында немесе шеберханаларда жұмыс істеген күнінің ақшасын жиналысқа қатысқаны үшін төледі. Сонымен қатар, Афины демостарының көсемі Перикл: 1. Тұңғыш рет кедей демостардың мемлекеттік қызметке тағайындалуына қол жеткізді. 2. Бүкіл грек халқын бір орталыққа біріктіруге күш жұмсады. 3. Оның тұсында Афины қаласында храмдар, театрлар мен саябақтар салынды. 4. Мемлекет қазынасынан Афинының кедейлеген топтарына театрға бару үшін ақша үлестірілді. 5. Перикл әйел құдай Афина құрметіне Парфенон храмын салғазды. 6. Перикл тұсында Афины бүкіл Грекияның мәдени орталығына айналды. 7. Перикл сауатсыздықты жоюға тырысты.

Келесі тағы да бір тоқтала кететін мәселе: **Еркіндіктің ұлы Хартиясы** (Magna Carta) 1215 жылы 15 маусымда ағылшын королі Жерсіз Иоонн қол қойған грамота, адам құқықтары туралы бекітілген бірінші құжат. Жарғы адамға лауазымды тұлғалардың еріксіз әрекеттерінен, заңсыз реквизииттерден және оның мүліктерін қорғайды⁶.

Ұлы хартияның 39-бабы ерекше орын алды, онды еріктілерге қатысты шара қолдану тендестердің заңды үкімі және ел заңы бойынша арастырылды: «Ешбір ерікті адам тұтқынға немесе қамауға алынбайды, иеліктен айырылуға, заңсыз шығарылуға, жерден қуылуға немесе өзге де жолмен құқығын айыруға болмайды және біз оған заңға қайшы және заңмен теңестірілген өзгеше емеспіз» -деп көрсетілді.

---

⁶ Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты. – М., 2003. 158 бет.

Уақыт өте келе бұл грамота Англияның конституциялық актінің негізін қалады. Хартияға қол қойғанға дейін баррондық талаптары жазылған петиция «Барондық баптар» деп аталады. Хартияға қол қою баронмен күресте корольдің жеңілуін мойындау және король мен оппозиция арасындағы келісім болып табылады.

XV-XVI ғ.ғ. Хартия маңызы жойылғанымен ағылшын революциясы кезеңінде парламенттік оппозиция тарапынан король билігі мен леверлер қызметін қадғалау үшін қолданылды.

Тағы да бір айта кетерлік жағдай:

Хабеас корпусы туралы акт - Англия Парламентінің 1679 ж. қабылданған, Ұлыбритания Конституциясының ажырамас бөлігі болып табылатын заң актісі.

Сотталушыны қылмыс жасағаны үшін қамауға алу және қудалау қағидаларын анықтайды, сотқа азаматтарды ұстаудың және қамауға заңдылықты бақылау құқығын береді; азаматтар осындай рәсімді (латынша аты бойынша habeas корпусымен белгілі) бастауды талап етуге шақырады.

Заңның толық атауы - Азаматтық бостандығын ең жақсы қамтамасыз ету актісі және теңізден басқа жазалауды болдырмау туралы»(яғни, Англиядан тыс).

Осы заңға сәйкес, судьялар оның қамауға алынғанын немесе қамауға алынған немесе соттағы заңдылығын тексеру үшін қамауға алынған адамды сотқа шұғыл түрде беруді талап етуге заңсыз деп күдікті адамның шағымы бойынша талап еткен; айыпталушыны қамауға алу тек қана қамауға алудың себебін көрсететін бұйрықтың ұсынысы бойынша ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

Қылмыстық қудалаудың негізі болған адамға сатқындық немесе ауыр қылмыс жасағаны үшін айып тағылған жағдайларды қоспағанда, акт басқа жағдайларда барлық Хабеас корпусын беруді міндеттеді.

Англияда 1689 жылғы Құқық туралы Билл қабылданды. Билль (лат. bulla — мөр басылған құжат) — ағылшын-саксондық құқық жүйесінде заң шығарушы органның қарауына ұсынылатын заң жобасы.

Осы актіні қабылдау арқылы адам құқықтарын қорғау одан әрі дамыды. Заңда «соттық шектен тыс өтемақы талаптары, сондай-ақ артық айыппұлдар немесе қатыгездік пен ерекше жазалар қолданылуы» талап етілмейтіндігі туралы айтылды. Онда сөз бен ой-пікір еркіндігін жариялайды. Парламенттің рөлі арта түседі, патшалық билік шектеледі⁷.

Ортағасырдағы құдайға табынушылар мен философтар антикалық ойшылдардың идеяларын табиғи құқық жөнінде қабылдады, оның ішінде меншік пен адамзат бостандығының табиғи табиғаты туралы көзқараста болды. (Исидор Севильский, Грациян, Руфинус және басқалар). Бірақ билік сипатының өзі құдайшыл шығу тегімен негізделді. Феодалдық қоғамның сословиелік құрылымымен сәйкес адамдардың әлеуметтік теңсіздігі және

⁷Права человека. Учебник для вузов. /Под редакцией Холикова А.Д. – Душанбе, 2007 195 бет.

қоғамдық иерархия табиғи (құдайшылдық) заңға жауап береді деген аса маңызды сипатта болды (Фома Аквинский).

Мемлекеттің пайда болуының теологиялық теориясы осы уақытта басым болды. Теологиялық теорияға сәйкес, мемлекет Құдай еркінің нәтижесі болып табылады, тиісінше, адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекет еркіне сай беріп, әлеуметтік және басқа теңсіздіктерді татуластыру керек деп түсіндірді. Теория саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін Құдайдың өкілі ретінде мемлекетке адамдардың бағынуын ұсынды.

Осындай пікірлерге қарсы шыққан, халықаралық құқықты дамытудың негізін қалаған **Гуго Гроций мен Иеремия Бентам** секілді танымал заңгерлердің еңбектерімен анықталғанын атап өткен жөн. Табиғи құқық мектебінің өкілдері бұл постулаттарды қабылдамады. Олар мемлекеттік билікті шектейтін табиғи құқықтардың қол сұғылмайтындығы туралы идеяны айтты.

Г. Гроций (1583-1645) – Голландияның саяси-әлеуметтік және құқықтық философиясының көрнекті өкілі, қоғам қайраткері, философ, заңгер. Ойшылдың философиялық зерттеулерінің басты салалары: 1. Гносеология (таным). 2. Мемлекет және құқық. 3. Соғыс және бейбітшілік мәселесі. 4. Халықаралық қатынастар.

Гроций табиғи құқық теориясының негізін қалады. Бұл теорияның басты идеялары: 1. Құқық Құдайдан келген жоқ. 2. Құқық бастапқыдан адамға тән, тиесілі. 3. Құқық атаулыны екі үлкен бөлмеге топтауға болады: табиғи құқық және жазылған (позитивті) құқық. 4. Табиғи құқық – адамға табиғатынан берілетін құқық (өмір сүруге құқық, тұлғалық құқық, бостандық құқығы, т.б.) – жазылған-жазылмағанына қарамай, барлық түрі бұлжымай сақталуына тиіс. 5. Жазылған (позитивті) құқық-адамдар өздері шығаратын және арнайы деректерде жазылатын тәртіп нормалары. 6. Ресми (жазылған, позитивті) құқық табиғи құқыққа сүйенуі және оған қайшы келмеуі тиіс.

Бентам Иеремия (1748–1832) - XIX ғасырдың ортасындағы батыстық қоғамның үстем дүниетанымдық көзқарасы либерализм болып танылады. Либералдар индивидтердің еркін әрекет етуіне мемлекет араласпаған жағдайда қоғамдық үйлесімдікке жетуге болады деп санайтын, либерализмнің жарқын қайраткерлерінің бірі ағылшындық философ және құқықтанушы. Бентамның алғашқы еңбегі 1776 жылы жарық көрді («A Fragmenton Government»). 1785 жылы Бентам Ресейге барып, өзінің экономика саласы бойынша хат түріндегі бірінші жұмысын жазады. 1832 жылы 6 маусымында дүние салады. Қайтыс болар алдында Бентам өз денесін ғылымға өсиет етіп қалдырады; оның денесі достарының көзінше ашылып, басы мумияланды; қайта қосылған қаңқасы және балауыздан жасалған пішіні оның өзінің киіміне оралып, шыныдан жасалған қақпағымен тік қорапқа салынды; осының барлығы қазіргі уақытта Лондондық университетте сақталып келеді.

Негізгі еңбектері: «Мемлекеттік басқару туралы үзінді», «Адамгершілік және заңнама негізіне кіріспе», «Конституциялық кодекс», «Жалпы және мәңгі бейбітшілік жоспары», «Анархиялық софизмдер, Француз төңкерілісі кезінде жарық көрген Құқық декларациясын зерттеу». Ол сөз бостандығы, шіркеу мен мемлекеттің бөлінуі, әйелдердің теңдігі, ажырасу құқығы, азаптауға тыйым салған.

Бірақ та Адам құқықтарын реттеу жөніндегі алғашқы әрекеттер әзірше мемлекеттің ішкі құқығы деңгейінде ғана болды. Мемлекетаралық ынтымақтастықты дамыту, алдымен, екіжақты қарым-қатынастармен сипатталды. Мысалы, даулы аумақтың құқықтық мәртебесін реттеу туралы шешім қабылдай отырып, онда тұратын адамдардың (халықтың) мәртебесін айқындау.

ХІХғ. аяғы – ХХғ. басына дейін адам құқықтары мен бостандықтары болып табылатын тәуелсіз халықаралық-құқықтық нормалардың пайда болу процесі түсіндірілуге тиіс.

Адам құқықтары идеясының қалыптасуына табиғи-құқықтық доктрина шешуші әсер етті. Бірақ ол жалпыадамзаттық гуманитарлық ойда жалғыз болып табылмайды. Оған адам құқықтарына позитивтік көзқарас қарсы тұрады. Мемлекеттен туындайды, ол өзінің қалауы бойынша олардың түрлерін, көлемін, мазмұнын белгілейді, яғни «азаматтардың жеке өміріне өзінің араласу шегін белгілей отыра, оларды адамға құрмет етеді».

Осы бағыттың жарқын өкілдері К. Берг, Д. Остин, Г.Ф. Шершеневич, Н.М. Палиенко болып табылады. Табиғи және позитивтік құқық мектебінің қарсыластығы жүздеген жылдарға созылды. Адам мен мемлекеттің өзара қатынастарына түрлі көзқарас қазіргі дейін сақталуда. Бірақ адам құқықтарының қазіргі түсінігі табиғи-құқықтық және позитивтік көзқарастың өзара үйлесімін талап етеді, осыған орай олардың әр-қайсысы бір беткей бола, тарихи-құқықтық доктриналық жаңа таным алды. Осы үйлесім бойынша жеке тұлға үшін аса маңызға ие құқықтар мен бостандықтар адамның табиғатымен белгіленеді, яғни табиғи сипатқа ие, сондай-ақ аталған қоғамның табиғаты үшін де немесе олардың іске асырылуына қолайлы жағдай жасайтын мемлекетке де тиімді. Тәжірибеде адамның табиғи құқықтары позитивтік қайнар көздерде бекіту жолы бойынша жалғасып келеді, негізінде мемлекеттердің конституцияларында. Әсіресе бұл Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі қабылданған конституциялардың көпшілігіне тән (ГФР - 1949 ж., Италия - 1947 ж., Жапония - 1947ж. және көптеген Еуропа, Азия, Америка, Африка елдерінің конституцияларында).

Ұлттар лигасы (1919-1946ж.ж.) - [The League of Nations] – «Халықтар арасында әріптестікті дамытып, олардың бейбітшілігі мен қауіпсіздігінің кепілі» болуды мақсат тұтатын халықаралық ұйым. 1919-1920 жылдары Париж бейбіт конференциясында құрылған «Ұлттар Лигасының Жарғысы» бастапқыда 44 мемлекетпен, оның ішінде соғыста Антанта жағында болған 31 мемлекетпен және соғыста бейтараптық ұстанған 13 мемлекетпен

бекітілді. АҚШ Ұлттар Лигасының Жарғысын бекітпей, оның құрамына кірмей қалды.

Ұлттар Лигасының негізгі органдары Ұлттар Лигасының Ассамблея және Кеңесі болды. Ұлттар Лигасында дербес ұйымдар дәрежесінде халықаралық әділ соттың Тұрақты палатасы, Халықаралық еңбек ұйымы және тағы басқаны құрылды. Ұлттар Лигасының негізгі органдары Женевада (Швейцария) орналасты.

Мұндай ауқымдағы халықаралық ұйымның құрылуының негізгі алғышарттары **Бүкіл әлемдік пошта одағы** (1874 жылы негізі қаланған), **Қызыл Крест**, Гаага конференциялары және Тұрақты арбитражды сот (Гаагалық трибунал) сияқты ұйымдар болды. Ұлттар Лигасы І дүниежүзілік соғыстың аяқ шенінде Ян Шмутц, лорд Роберт Сесил, Леон Буржуа сынды көрнекті саясаткерлер, қоғам қайраткерлерінің идеяларының іс жүзіне асуымен болды. Егер бастапқыда Ұлттар Лигасының мүшелері І дүниежүзілік соғыста жеңіске жеткен елдер (АҚШтан өзге), сондай-ақ бейтарап елдердің көпшілігі болса, кейінірек басқа мемлекеттер де кірді: Болгария (1920), Австрия (1920), Венгрия (1922), Германия (1926), Мексика (1931), Түркия (1932). 1930-шы жылдары ортасында Германия, Италия және Жапония тарапынан қауіптің өсуіне байланысты Ұлттар Лигасының 30 мүше мемлекеті КСРО-ға ұйымға кіруге ұсыныс жасады.

1934 жылы 18 қыркүйекте КСРО Ұлттар Лигасына мүше болып, Кеңесте тұрақты орын алды (1939-1940 кеңестік-финляндиялық соғыстың басталуынан кейін Ұлыбритания мен Францияның бастамасымен Ұлттар Лигасы Кеңесі 1939 жылы 14 желтоқсанда КСРО-ны құрамынан шығару жөнінде шешім қабылдады).

Қызметінің бастапқы жылдарында Ұлттар Лигасы бірқатар халықаралық дауларды шешті. Ұлттар Лигасы босқындарға көмек көрсетіп, құлдар сатуды, опиум сатуды ауыздықтап, алғаш рет қоғамдық денсаулық сақтау жағдайына зерттеу жүргізді, мұқтаж елдерге қаржылай көмек көрсетті, еңбек және жұмыспен қамту саласында халықаралық әріптестікті дамытты. Алайда уақыт өте келе ұйым қызметінің тиімділігі күн санап төмендей берді. 1940 жылы Ұлттар Лигасы іс жүзінде өз қызметін тоқтатты. Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ) Ұлттар Лигасынан дербес қызметін жалғастыра берді, кейіннен БҰҰ жүйесінің арнайы мекемелерінің бірі болды. Ресми түрде Ұлттар Лигасы 1946 жылы сәуірде арнайы шақырылған Ассамблеяның шешіміне сәйкес өз жұмысын тоқтатты.

Ұлттар Лигасы - БҰҰ құрылуына негіз болған, егемен мемлекеттердің халықаралық ұйымының алғашқы үлгісі. Ұлттар Лигасын құру тәжірибесі басқа ұйымдарды құруда қолданылды.

Осылайша, ХХ-шы ғасырдың басында халықаралық қатынастар жаңа деңгейге жетті. Адам құқықтары жөніндегі жеке мәселелерге арналған бірқатар көпжақты келісімдер, әсіресе, осы Ұлттар Лигасының қатысуымен қабылданды.

Мысалы, **1926 жылғы Құлдық туралы конвенция**. Ұлттар Лигасының қамқорлығымен қабылданған ең танымал халықаралық келісімдердің бірі.

Бұл Конвенция: «Құлдық дегеніміз меншік құқығының атрибуттары немесе олардың кейбіреуі қолданылатын адамның жай-күйі мен жағдайы; Еріксіздерді сатуға кез-келген басқыншылық актісі, иемдену немесе адамды құлдыққа сату мақсатында өткізу; еріксіздерді сату немесе айырбастау мақсатында кез-келген иемдену актілері; сату не айырбастау мақсатында алынған еріксізді сату немесе айырбастау жолымен кез-келген өткізу актілері, яғни еріксіздерді саудаға салу және тасымалдаудың басқа да кез-келген актісі жатады» - деп түсіндіреді.

Мақсаты - құлдықты және құл саудасын тоқтатуды растау және жеделдету.

Тағы да бір мысал қарастырсақ, **1929ж. Әскери тұтқындарды ұстау туралы Женева конвенциясы**. Бұл да сол уақыттағы Адам құқықтарына қатысты тағы бір революциялық халықаралық келісім. 1931ж. 19.06 күшіне енді. Женева конвенциялары — соғыс кезінде бейбіт халықты қорғау және әскер мен соғыс тұтқындарын ұстап тұру туралы көп жақты келісімдер. Оларға: «Соғысушы армиялар құрамындағы жаралылар мен аурулардың жағдайын жақсарту туралы» (1864 ж. жасалып, 1906, 1929, 1949 ж. қайта қаралған); «Теңіз қарулы күштері құрамындағы кеме күйреуінің нәтижесінде жараланғандар мен аурулардың жағдайын жақсарту туралы» (1949 ж. жасалып, 1907 жылы Гаага конвенциясын ауыстырған); «Соғыс тұтқындарын ұстау тәртібі туралы» (1929 ж. бекітіліп, 1949 ж. қайта қаралған); «Соғыс кезінде бейбіт халықты қорғау туралы» конвенциялар жатады. Женева конвенциялары соғысушы елдерді соғыс майданында қарсы жақтың ауру немесе жаралы болған әскери адамдарына олардың жынысына, нәсіліне, ұлтына, саяси немесе діни сеніміне қарамастан қажетті көмек көрсетуге және соғыс тұтқындары туралы мәліметтерді тиісті мемлекеттерге хабарлауды міндеттейді. Соғыс майданындағы дәрігерлерге, санитарлық ұйымдар мен олардың қызметкерлеріне, жаралылар мен ауруларды таситын көлікке шабуыл жасауға тыйым салады, жаралылармен бірге қолға түскен санитарлық қызметкерлер соғыс тұтқыны болып есептелмейді. «Бейбіт халықты қорғау туралы» конвенция бойынша басып алған жерлерде халыққа зорлық-зомбылық жасауға тыйым салынады, керісінше, сол жердің халқын азық-түлікпен және дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету жүктеледі. Жауласушы мемлекеттер өздерінің армиясын осы конвенциялармен таныстыруға және орындатуға міндетті.

Аталған конвенция Екінші дүниежүзілік соғыста тұтқындарды ұстау мақсатында жүзеге асырылды. Онда әскери тұтқындардың жеке басына және абыройына құрметпен қарауға құқығы бар; Оларды ұстауда қамқорлық жасау; Диета құрылды (казармадағы сарбаздарға қарағанда жаман емес); Еңбек күні (азаматтық қызметкердің еңбек күнінен аспауға тиіс); Хаттарды жіберу және алу құқығы және т.б.

Әскери тұтқындарға қатысты Женева конвенциясында 53 мемлекет қол қойды. КСРО бұл елдердің арасында болмады. Осыған байланысты Германия КСРО-ға қатысты осы Конвенцияны орындамады.

Сонымен қатар, КСРО-ның осы Конвенцияға қол қоймаған фактісі Германияның Нюрнберг процесінде кеңестік тұтқындарға адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынасқа себебі ретінде қолданылды.

Осы жағдайда **Нюрнберг трибуналы** туралы айтпай кетуге болмайды, бұл - халықаралық сот процесі. Оның маңыздылығы, тарихтағы ерекше орны – әскери ауыр қылмыстыларды ғана емес, ең басты да негізгі басқыншылық пен басқыншылардың ғасырлар бойы жазаланбай келген үрдісіне балта шабуы, оны жоюы болды.

Нюрнберг процесі – Фашистік Германияның басты әскери қылмыскерлер тобына қарсы сот процесі. Нюрнберг қаласында (Германия) 1945 жылдың 20 қарашасынан 1946 жылдың 1 қазанына дейінгі аралықта өтті. Нюрнберг процесін одақтастардың (КСРО, АҚШ, Ұлыбритания, Франция) 1945 жылы 8 тамызда Лондон қаласындағы келісімінің негізінде құрылған Халықаралық әскери трибуналы жүргізді. Сотқа тартылған тұлғалардың барлығына бейбітшілік пен адамзатқа қарсы (әскери тұтқындарды және бейбіт халықты қырып-жою, қоғамдық және жеке меншік мүлікті талан-таражға салу, құлдық еңбек жүйесін орнату, т.б.) қастандық ұйымдастырып, оны жүзеге асырғаны мен аса ауыр әскери қылмыстар жасағандығы жөнінде айып тағылды.

Келесі жағдайға тоқталсақ, **Біріккен Ұлттар Ұйымы** – екінші дүниежүзілік соғыстан кейін КСРО, АҚШ, Қытай және Ұлыбритания мемлекеттерінің белсенділік танытуымен құрылған халықаралық ұйым. 1945 жылы Сан-Францискодағы конференцияда антигитлерлік коалицияға мүше мемлекеттердің ұсынысымен күштерін біріктіру мақсатында құрылған егеменді мемлекеттердің халықаралық ұйымы.

Бас кеңсесі орналасуы — Нью-Йорк, АҚШ. Ағымда БҰҰ құрамына 192 мемлекет кіреді. «Біріккен Ұлттар» атауын АҚШ президенті Ф.Д. Рузвельт ұсынды. Декларациясы Сан-Францискода 1945ж. 24 қазанда қабылданды. Бұл БҰҰ-ның күні деп жарияланды.

Біріккен Ұлттар Ұйымының ең басты әрі негізгі құжаты оның Жарғысы болып табылады. Тарихи деректерді алға тартсақ, Ұйым Жарғысының жобасы КСРО, АҚШ, Қытай және Ұлыбритания мемлекеттері өкілдерінің қатысуымен жасалған. Құжат бес тілде – орыс, ағылшын, қытай, фран-цуз және испан тілдерінде дайындалып, оған 1945 жылдың 26 маусымында Сан-Франциско конференциясында 51 мемлекет қол қойды. Ал Жарғы сол жылдың 24 қазанында аталмыш конференцияға қатысушы елдердің Жарғыны ратификация-лауларына байланысты күшіне енгізілді. Содан бері 24 қазан халықаралық қоғамдастықта Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылған күні ретінде кеңінен аталып өтіп жүр⁸.

---

⁸ Ладыгина О.А. Международные стандарты по защите прав и свобод человека. Учебно-методическое пособие. – Караганда 2018. 18 бет.

Көзі қарақты көпшілікке жақсы таныс, Ұйымға мүше барлық мемлекеттер кіретін Бас Ассамблея Біріккен Ұлттар Ұйымының бас органы саналады. БҰҰ-ға мүше елдердің әрқайсысы шешім қабылдау кезінде бір дауысқа иелік етеді. Жалпыға ортақ ерекше маңызды мәселелер, атап айтқанда, бейбіт-шілік пен қауіпсіздік, Ұйымға жаңа мүше-лер мен оның бюджетін қабылдау мәселе-лері БҰҰ-ға мүше мемлекеттердің үштен екісі қатысып, дауыс беру қорытындысы бойынша шешіледі. Сондай-ақ Бас Ассамблея Ұйымның бюджетін қарап, бекітеді. Ұйымның әртүрлі органдарына мүшелер Қауіпсіздік Кеңесінің ұсынуымен БҰҰ-ның Бас хатшысын сайлайды. Бүгінде Қауіп-сіздік Кеңесіне Ресей, АҚШ, Қытай, Ұлыбритания және Франция мемлекеттері тұрақты мүше. Осы тұста айта кетейік, біраз жылдардан бері Қауіпсіздік Кеңесінің мүшелері қатарын көбейту жөнінде мәселе қозғалып жүр. Бірақ әзірше ол шешімін тапқан жоқ.

Жарғысына сәйкес, БҰҰ өз қызметінде келесі 4 мақсатты көздейді:

- бүкіл әлемде бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау;
- ұлттар арасындағы достық қатынастарды дамыту;
- халықаралық мәселелерді шешуде халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру мен адам құқығын құрметтеуді қолдау;
- осы мақсаттарға қол жеткізуде ұлттардың бірлесіп әрекет ететін орталығы болу.

БҰҰ өзінің көп қырлы функцияларын қосқанда әлемдік қауымдастық қызметінің барлық дерліктей салаларын қамтиды. Оның өзектілігі, әсіресе өсіп келе жатқан ғаламдық тәуелділік пен мемлекеттердің халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде күш-жігерін біріктіруді талап етумен ерекшеленетін қазіргі заманның қақтығыстарын шешудегі рөлі өте зор. БҰҰ мүше мемлекеттері үшін басты маңыздылық Ұйымның халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау, қарусыздану мен жаппай қырып-жою қаруын таратпау секілді өзекті мәселелерді шешуге қатысуы болып табылады. Ұйым, сонымен қатар лаңкестік, есірткінің заңсыз айналымы мен ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес бойынша халықаралық күш-жігер бастамасын көтерді.

Бүгінгі таңда ол халықаралық қауымдастықтың көкейкесті мәселелерін шешудің өзінше бір орталығына айналды: БҰҰ адам құқығын құрметтеуді қолдау, қоршаған ортаны қорғау, аурулармен күрес, жоқшылық ауқымын тежеу, босқындарға көмек, миналарды залалсыздандыру және ЖҚТБ-мен күрес бойынша жүйелі жұмыс атқаруда.

БҰҰ-ның басты мақсаттарының бірі - бүкіл әлемде бейбітшілікті сақтау. Көптеген жылдар бойына ұйым халықаралық дағдарыстардың алдын-алу және ұзаққа созылған қақтығыстарды шешуде маңызды рөл атқарып келеді. Бейбітшілікті орнату мен сақтау және гуманитарлық көмек көрсету жөніндегі кешенді операцияларды жүзеге асырды. Сонымен қатар ол өршіп келе жатқан қақтығыстардың алдын-алу шараларын қолға алды. Қақтығыс соңынан кейінгі жағдайларда ол зорлықтың түп негізгін жою мен тұрақты

бейбітшілік негізін салуға бағытталған ұйымдасқан шараларды жиі қолға алуда. БҰҰ қамқорлығымен келесідей халықаралық құжаттар қабылданды:

- 1948 жылғы 10 желтоқсандағы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы;

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіге (1976 жылы күшіне енді);

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (1976 жылы күшіне енді);

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактінің Факультативтік хаттамасы;

- 1989 жылғы 15 желтоқсанда өлім жазасын жоюға бағытталған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің екінші Факультативтік хаттамасы.

Адам құқықтарына қатысты аталған халықаралық құжаттардың барлығы тұтастай алғанда **Адам құқықтары туралы Халықаралық Билл** қалыптасады.

«Құқық туралы билль» алғаш рет 1689 ж. Англиядағы парламенттің «корольдік тәжден» мәртебелілігін арттырған «революцияның» (1688) нәтижесінде қабылданды. Сөйтіп бұл құжат 1776 ж. Виргиния штатының «Құқық туралы билль», яки 1791 ж. АҚШ Конституциясына енгізген 10-түзетімнің, сондай-ақ, канадалық «Құқық туралы билльдің» ізашар үлгісі болды. Арада 100 жыл өткен соң Францияда «Адам мен азаматтық құқықтары декларациясының» қабылдануына да елеулі ықпал етті. Сонымен қатар АҚШ пен Ұлыбританияда жекелей, қаржылық және қаржылық емес қарым-қатынастар биллі де қолданылады⁹.

Ұлыбританияда, АҚШ-та, Канадада және т.б. ағылшын тілдес елдерде қолданылады. Сондай-ақ, кейбір конституциялық актілер де осылай аталады. Мысалы, «Құқықтар туралы билль» — АҚШ-тағы формалды конституциялық декларация немесе заң шығарушылық ереже. Оның көмегімен үкімет өз азаматтарының негізгі құқықтары мен бостандықтарын айқындайды және оларды өз уәкілетін асыра пайдаланған өкіметтің өктемдігінен қорғайды. Осы құжаттардағы нормалар адам құқықтарына қатысты БҰҰ-ның халықаралық стандарттарының негізі болып табылады. Стандарт - үлгі, эталон, модель, жалпы қабылданған ережелер жиынтығы деген мағына береді.

---

⁹ Ладыгина О.А. Международные стандарты по защите прав и свобод человека. Учебно-методическое пособие. – Караганда 2018. 22 бет

Қорытынды

1. Адам құқығы - әрбір адамның қадір-қасиетін және бостандығын қорғайтын ережелер.

2. Адам құқықтарының бірінші декларациясын Кир Цилиндрі (б.э.д. 539) деп атауға болады. Адам құқықтарының тұжырымдамасы ежелгі грек полистерінде (б.э.д. V-VI ғғ.) Демократия идеяларына негізделген.

3. Адам құқықтары тікелей бекітілген бірінші құжат Еркіндіктің ұлы хартиясы (Magna Carta 1215) болды. Хартияда алғаш рет заң үстемдігі мен кінәсіздік презумпциясы қағидаты жарияланды.

4. Адам құқықтарын қорғау институты 1689 жылы Англияда Құқық туралы Билді қабылдау арқылы одан әрі дамыды. Гуго Гроций мен Иеремия Бентам сияқты белгілі құқықтанушылардың ғылыми жұмысы халықаралық деңгейде адам құқықтарының проблемаларын шешуге көмектесті. Осы құқықтанушылардың ғылыми жұмыстарының арқасында әлемде өзгеше саяси үрдіс қалыптасты, яғни либерализм мемлекеттің ролін адаммен қарым-қатынаста барынша азайтуды мақсат етті.

5. Алайда, XIX ғасырдың соңы - XX ғасырдың басына дейін Адам құқықтарын реттеу процестері мемлекеттің ішкі құқығы деңгейінде ғана жүзеге асырылды.

6. Бұл мәселенің халықаралық аренада пайда болуы 1919 жылы Ұлттар Лигасының қалыптасуы мен көптеген көпжақты мемлекетаралық келісімдердің қабылдануымен сипатталады.

7. БҰҰ қамқорлығымен қабылданған адам құқықтарына қатысты бірқатар халықаралық (жоғарыда аталған) құжаттар Адам құқықтары жөніндегі халықаралық Билл деп аталды.

8. Қазіргі уақытта бұл Билл адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарды реттейтін құқық болып табылады.

2. Халықаралық құқық қорғау механизмі. Қазақстан Республикасының халықаралық құқық қорғау механизміне қатысуы

Адам құқықтарын қорғау механизмі – бұл адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған нақты құрылымдар (халықаралық және ұлттық соттар, халықаралық ұйымдар, комитеттер, комиссиялар, жұмыс топтары, арнайы баяндамашылар және т.б.) болып табылады.

Адам құқықтарын қорғаудың барлық механизмі мыналарға бөлінеді:

1. Халықаралық (әмбебап, БҰҰ шеңберіндегі, аймақтық, жұмыс істейтін, мысалы, Еуропа Кеңесі шеңберінде) жүйе.
2. Ұлттық (әрбір жеке мемлекетте жұмыс істейтін) жүйе.

Адам құқықтарын қорғаудың халықаралық механизмі:

- БҰҰ Бас Ассамблеясы және оның қосалқы органдары (Әйелдердің мәртебесі жөніндегі комиссия, кемсітушіліктің алдын алу және азшылықты қорғау жөніндегі кіші комиссия және т.б.);

- Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес (ЭКОСОС);
- Адам құқықтары жөніндегі комитеті (АҚЖК);
- Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитет;
- Азаптауларға қарсы комитет (АҚК);
- Нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі комитет;
- Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою жөніндегі комитет;
- Бала құқықтары жөніндегі комитет;
- Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары.

БҰҰ-ның әрбір комитеті тиісті Конвенцияны жүзеге асыру үшін жауап береді.

БҰҰ Бас Ассамблеясы - БҰҰ-ның негізгі консультативтік, шешімдер қабылдау және өкілді органы. 193 мүшеден тұрады. Ол Жарғыда көрсетілген халықаралық мәселелердің толық ауқымын көпжақты талқылау үшін форум ретінде қызмет етеді. Ассамблея кезекті жыл сайынғы отырысында қыркүйек айынан желтоқсанға дейін және одан кейінгі кеңесте қажеттілігіне қарай кездеседі. Штаб-пәтері Нью-Йорк қаласында орналасқан¹⁰.

БҰҰ Бас Ассамблеясы бас хатшысы - Антониу Гутерреш 2017 жылдың 01 қаңтарынан бастап жұмыс істейді. Португалдық.

Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес (ЭКОСОС) БҰҰ-ның және оның мамандандырылған мекемелерінің экономикалық және әлеуметтік салаларында ынтымақтастықты үйлестіретін негізгі БҰҰ органдарының бірі болып табылады.

Адам құқықтары жөніндегі комитет жеке сапада жұмыс істейтін және төрт жылға сайланған 18 мүшеден тұрады. Қатысушы мемлекеттердің Пактінің шарттары мен оның екі Факультативтік хаттамасын орындауларына бақылау жасау үшін Комитет Азаматтық және саяси

¹⁰ Сейдығалиев Т.Р. Қазақстан Республикасының ІІО қызметінде адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету. Оқу құралы. 2016ж. 117 бет.

құқықтар туралы халықаралық пактімен (28-32 баптардың шарттарына сәйкес) құрылған.

- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті мен бірінші факультативтік хаттаманы жүзеге асыруға бақылауды іске асырады.

- Ашық отырыстар кезінде қатысушы мемлекеттердің баяндамаларын алады және қарайды, әр бір баяндама бойынша қорытынды ескертуді қабылдайды; нақты құқықтар жөнінде жалпы тәртіпте ескертулер енгізеді;

- Адам құқықтарының пактілері мен факультативтік хаттамаларын қатысушы мемлекеттердің бұзғандығы туралы жеке тұлғалардан хаттарды алады және қарайды;

- Қатысушы мемлекеттердің пактіде бекітілген адам құқықтарын бұзғандығы туралы қатысушы мемлекеттердің хаттарын алады және қарайды. Егер қолданған шаралар нәтиже бермесе, онда шұғыл тәртіпте бейбіт шешімге келу мақсатында комиссия құруы мүмкін;

- Комитет ҮЕҰ (үкіметтік емес ұйымдарға) жазбаша хаттарды немесе баяндамаларды беруге шақырады¹¹.

Комитеттің хатшылығы Женева қаласында орналасқан. Негізінде жылына үш сессия өткізіледі: Нью-Йоркте наурыз-сәуірде, шілде және қазан-қарашада Женевада.

АСҚХП (азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге) факультативтік хаттамасы (2 бапта) АСҚХП-да белгіленген, бұзылған және барлық бар құқықтық қорғалудың ішкі құралдарын тауысқан жеке тұлғалардың хаттарын комитетке жіберуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар комитет өзінің ұстанымын есеп түрінде хабарлап, БҰҰ жыл сайынғы құжаттарында жарияланып отырады. Комитет мемлекеттерге қатысты ешқандай да санкциялармен немесе мәжбүрлеу құралдарымен әрекет жасай алмайды.

Әйелдерге қатысты кемсітуді жою жөніндегі комитет (ӘҚКЖЖК).

Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияға қатысушы мемлекеттердің жүзеге асырылуын бақылайтын тәуелсіз сарапшылардың органы. Әйелдерге қатысты кемсітуді жою жөніндегі комитет.

Барлық әлемнің әйел құқықтары бойынша 23 сарапшыдан тұрады.

Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссар

Ол БҰҰ Бас Ассамблеясында 1993 жылы құрылды. 2014 жылғы 1 қыркүйектен бастап БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Зейд Раад әл-Хусейн болды.

Үкіметтік емес халықаралық ұйым

«Адам құқықтарының сақшысы» штаб-пәтері Америка Құрама Штаттарында, әлемнің 70-тен астам елінде адам құқықтарының бұзылуын

---

¹¹ Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты. – М., 2003.

бақылайтын, зерттейтін және құжаттайтын үкіметтік емес ұйым болып табылады.

Жоғарыда айтылғандар әмбебап халықаралық ұйымдар болса, енді адам құқықтарын қорғаудың аймақтық механизмі туралы айтатын боламыз.

- 1948 жылы 30-сәуірде Богота қаласындағы (Колумбия) 9-шы Американдық конференцияда Пан Америка одағының негізінде 1889 жылдан бері құрылған халықаралық ұйым.

- Бас офис Вашингтонда орналасқан. Жұмыс тілдері - испан, ағылшын, француз және португал.

- Жоғарғы органдар - Бас ассамблея, Тұрақты кеңес, Сыртқы істер министрлерінің консультативтік кеңесі, Бас хатшылық.

Африка бірлігі ұйымы (Африка одағы)

- Африка елдерін ұйымдастыру. 2002 жылы Африка одағының атын өзгертті. Африка одағы мемлекеттерінің бірлігін және ынтымақтастығын нығайту, олардың егемендігін, аумақтық тұтастығын және тәуелсіздігін қорғау және адам құқықтары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту мақсатында 1963 жылы Африка одағының Хартиясы негізінде құрылды.

Еуропа Кеңесі

- Еуропалық елдердің мүшелері арасында құқықтық нормалар, адам құқықтары, демократиялық даму, заңдылық және мәдени өзара іс-қимыл саласында ынтымақтасуға жәрдемдесетін халықаралық ұйым.

- Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық комиссия мен Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотты (Страсбург) қамтиды.

Адам құқықтарын қорғаудың ұлттық механизмі:

- сот жүйесі;

- соттық емес қорғаудың мемлекеттік мекемелері (прокуратура, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия, Омбудсмен)

Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық конвенциялар.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы адам құқықтары саласындағы 90-ға жуық түрлі халықаралық келісімдерді ратификациялады.

Олардың негізгісі:

- 1948 жылғы 10 желтоқсандағы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы;

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіге (1976 жылы күшіне енді);

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (1976 жылы күшіне енді);

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге факультативтік хаттама; (адам құқықтары жөніндегі Билл)

- 1984 жылғы Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция

Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтың нормалары мен принциптерін мойындайды және құрметтейді, оларды ішкі құқыққа имплементациялайды. Соңғы жылдары Қазақстанда адам құқықтары саласындағы негізгі халықаралық актілерге қосылу бойынша үлкен жұмыс жүргізілді, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі халықаралық институционалдық тетіктердің юрисдикциясы танылды. Осыған байланысты адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттарын, олардың Қазақстан Республикасы ІО қызметіндегі маңызын зерделеу қажет болып табылады.

Қазақстан Республикасы 1966 жылғы Пактілерге қосылды¹². Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің ережелерін іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасы Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге бірінші факультативтік хаттамаларға қосылды. Бірінші Факультативтік хаттамаға қосылып, Қазақстан Республикасы Адам құқықтары жөніндегі комиссияның пактіде айқындалған құқықтарын Пактіге қатысушы мемлекет бұзғанын бекітетін жекелеген адамдардың хабарламаларын қарауға қабылдау үшін юрисдикциясын таниды.

Өлім жазасын жоюды көздейтін екінші Факультативтік хаттамаға қосылу белгілі бір қиындықтармен байланысты. Мәселен, Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-бабы өлім жазасы аса қауіпті ауыр қылмыстар үшін ерекше жазалау шарасы ретінде заңмен белгіленгенін көздейді. Хаттаманың 2-бабында қосылу сәтінде жасалған, соғыс уақытында жасалған әскери сипаттағы неғұрлым ауыр қылмыстар жасағаны үшін кінәні танығаннан кейін ғана соғыс уақытында өлім жазасын қолдануды көздейтін ескертпені қоспағанда, осы Хаттамаға ешқандай ескертпелерге жол берілмейді деп көзделген. Бүгінгі таңда екінші Факультативтік хаттамаға шамамен сексен мемлекет қосылғанын атап өткен жөн.

Алайда Қазақстан тарапынан әлі қабылданбаған халықаралық келісімдер бар. Мысалы, 1989 жылғы 15 желтоқсандағы өлім жазасын жоюға бағытталған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің екінші Факультативтік хаттамасы.

Себебі - Хаттама соғыс уақытында жасалған қылмыстарды қоспағанда, өлім жазасын жоюға бағытталған. Қазақстанда, сәйкесінше Конституцияның 15-бабында өлім жазасы адамдардың қаза болуымен байланысты лаңкестік қылмыстар жасағаны үшін қарастырылған.

---

¹² "Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы" Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы № 91-III Заңы; "Әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы" Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 21 қарашадағы № 87 Заңы.

Өлім жазасын орындауға мораторий жариялауға болмайды. Ұсыныс қолданылады, бірақ орындалмайды. Өлім жазасы бізде бар.

БҰҰ Бас Ассамблеясының 1985 жылғы 29 қарашадағы 40/22 қарарымен қабылданған, Кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот төрелігін жүзеге асырудың минималды стандартты ережелері (Бейжің ережелері).

Себеп - Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандарға қатысты әділеттілік туралы түсінік, мемлекеттік әлеуметтік қызмет мәртебесі мен құрылымы әлі анықталмады.

Ережеге сәйкес кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі сот төрелігін іске асыруға белсенді қатысуы тиіс.

1989 жылғы 20 қарашадағы Бала құқықтары туралы конвенция 1998 жылы Қазақстанда ратификацияланғанына қарамастан

Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-тармағы.

Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады. Қазақстан қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттардың Қазақстан Республикасының аумағында қолданылу тәртібі мен талаптары Республиканың заңнамасында айқындалады.

Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы. 2050 жылға қарай әлемдегі ең дамыған 30 елдің бірі ретінде ұлттық құқықтық жүйеге жоғары талаптар қояды.

Қазақстандық құқықтық жүйе дамыған елдердің заңдарымен құқықтарды қорғаудың сенімділігі мен пайдаланудың қарапайымдылығы мәселелерінде теңдей шарттармен бәсекелесе алады.

Қазақстан Республикасындағы соттық емес қорғаудың мемлекеттік институттары.

Прокуратура, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл.

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия.

Комиссия қызметі 2003 жылғы 19 наурыздағы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия туралы» Ереже негізінде жүзеге асырылады.

Комиссия консультативтік-кеңесші орган болып табылады.

Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетел азаматтарының, азаматтығы жоқ адамдардың, сондай-ақ ұйымдардың Мемлекет басшысының атына және тікелей Комиссияға жолданған, адам құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы туралы ақпараты бар, өтініштерді қарайды.

Мемлекет басшысына жолданған Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын сақтау туралы жылдық және арнайы есептерді құрастырады. Мемлекеттік органдардан, қоғамдық бірлестіктерден және азаматтардан ұсыныстар қабылдайды.

- Құқықтарды қамтамасыз ету және қорғау механизмдерін жетілдіру және оларды Президенттің қарауына ұсыну туралы ұсыныстар әзірлейді.

- Адам құқықтары мәселелері бойынша заңнаманы талдайды, заң жобаларын дайындауға қатысады.

- Адам құқықтары саласындағы халықаралық шарттар туралы сараптамалық материалдарды, сараптамалық пікірлер мен ұсыныстарды дайындайды.

- Адам құқықтарын қорғау жөніндегі ұйымдар арасындағы жұмысқа қатысады.

Комиссия Президентпен 5 жыл мерзімге тағайындалады.

Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық (Омбудсменнің атқарушы органы)

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен)

Азимова Эльвира Абылқасымқызы - Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен) қызметіне 2019 жылы 03 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынысы бойынша Парламент Сенатының Пленарлық отырысында сайланды.

Аталған институт адам құқықтарын мемлекеттік лауазымды тұлғалардың қол сұғуынан қорғауға, заңнаманы және құқық қолдану практикасын дамытуды, білім беру бағдарламаларын әзірлеу мен енгізуді қамтамасыз етуге бағытталған.

- Омбудсменнің барлық қызметі Қазақстан Республикасының БҰҰ конвенцияларын ратификациялау туралы халықаралық міндеттемелеріне және осындай институттардың жаһандық тәжірибесіне сүйене отырып жасалады. Омбудсмен үкіметтік емес ұйымдар, БАҚ және халықаралық ұйымдармен тығыз жұмыс істейді. Омбудсмен жұмысының принциптері жариялылық, объективтілік және бейтараптық болып табылады.

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы ереже. Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 19 қыркүйектегі № 947 Жарлығымен бекітілген.

2017 жылғы 10 наурызда Конституцияға енгізілген өзгерістерге байланысты Адам құқықтары жөніндегі уәкіл Парламент Сенатының пленарлық отырысында сайланады. Бұрын Республика Президентімен тағайындалған болатын.

Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтары жөніндегі уәкіл (2019 жылдың шілде айынан) Аружан Саин – тележүргізуші, қоғам қайраткері, ауыр дертке шалдыққа балаларды шетелде емдету үшін қаржы жинаумен айналысатын «Қайырымдылық» қоғамдық қорының директоры.

Мысалы, көптеген еуропалық елдерде Омбудсменнің заңнамалық бастамаға құқығы бар;

- прокурорлардың орнына заңдылықты жалпы қадағалауды жүзеге асырады;

- Польшада омбудсмен бас прокурормен, әділет министрімен, Жоғарғы Сот Төрағасымен бірге қадағалау наразылықтарын жіберуге құқылы.

- Молдовада омбудсмен (парламенттік адвокат) қызметкердің құқықтары мен бостандықтарын бұзған лауазымды адамға қатысты тәртіптік, әкімшілік немесе қылмыстық іс қозғау үшін сотқа немесе тиісті органдарға жүгіне алады.

Қазақстан Республикасының азаматтарының Омбудсменге өтініш жазған статистикалық мәліметтер.

Мысалы: Өскемен қаласының «Евангелия жаңа өмірімен сенушілердің шіркеуі» деп аталатын жергілікті діни бірлестігінің мүшесі, Н. деген азамат Адам құқықтары жөніндегі омбудсменге діни бірлестікті Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 490-бап. 1-тарм. 1-тармақшасы (діни рәсімдерге қойылатын талаптарды бұзу) бойынша кінәлі деп таныған сот қаулысымен келіспеу туралы өтініш жасады.

Қарау материалдары бойынша: Осы діни бірлестіктің мүшелері демалыс уақытында діни іс-шараларды өткізу орнымен алдын-ала келісім жасалмай, діни рәсім ретінде қарастырған әндерді орындады деп сотпен танылады. Азамат Н. өз шағымында орындаған әндерге діни сараптама жүргізілмеді, сондықтан олардың пікірінше, сот шешімі негізсіз деп көрсетеді.

Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің жауабы: Осы апелляцияға жауап ретінде, Уәкіл сот іс-қимылдары мен шешімдерінің шағымдарын қарастырмайтынын айтып, сонымен қатар, апелляцияның көшірмесі Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотына ақпарат үшін жіберілді.

Тағы да бір мысал, Уәкілге Алматы қаласының әкімдігі тұрғын үй комиссиясының шешімі бойынша ата-анасынан мұраға қалған 2 бөлмелі пәтердегі үлесті иеліктен шығаруға байланысты мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй алу үшін кезекке қою туралы шешімі бойынша жетім ағалы-інілері шағымданды.

Омбудсмен прокуратура тарапынан араласқаннан кейін Тұрғын үй және тұрғын үй инспекциясы басқармасына тұрғын үй комиссиясына өтініш берушілердің кезегін өзгерту туралы мәселені қайта қарау қажеттігі туралы ұсыныс жіберіледі. Осылайша, аағлы-інілердің құжаттары тұрғын үй комиссиясының отырысына ұсынылды, оның негізінде олардың кезегін қайтару туралы шешім қабылданды.

БҰҰ-ның Қазақстанға қатысты өтініші. БҰҰ деректері бойынша

- 2010 жылға дейін БҰҰ-ның Қазақстанға қатысты комитеттеріне шағымдар түскен жоқ.
- 2010 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін 16 адам БҰҰ-ның Қазақстандағы Адам құқықтары жөніндегі комитетіне жүгінді.
- Олардың ішінен оң шешімдер қабылданды - 12.
- 4 қабылданбайтын хабар.
- 2012 жылдан бастап БҰҰ-ның Азаптауларға қарсы комитетіне 9 адам шағымдалды.
- 8 оң шешім, 1 бас тарту.

• БҰҰ-ның Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою жөніндегі комитеті 1 адам шағымдалды. Оң шешім қабылданды.

Мысалы. БҰҰ Азаптауларға қарсы комитетіне Александр Герасимовтың жүгінуі (2010).

Адам құқықтары жөніндегі Қазақстандық халықаралық бюро ұсынған.

Шағым арыздың себебі: қылмыс жасағаны үшін күдікті ретінде полиция қызметкерлерінің азаптауы.

БҰҰ Азаптауларға қарсы комитетінің шешімі: тиісті, әділ тергеу жүргізу, адамның осындай әрекеттерін жасаған тұлғаларды айқындау, өтініш берушінің және оның отбасының қорқыту мен қорқытудан қорғауды қамтамасыз ету шараларын қабылдау. Өтініш берушіге келтірілген шығынды толық өтелуін қамтамасыз ету. Болашақта мұндай бұзушылықтарға жол бермеу.

Александр Герасимов - Қостанай қаласының тұрғыны. егде жастағы әйелді өлтірді деген күдікпен полиция қызметкерлерінен зардап шегеді. Жедел уәкілдердің бірі бүйректеріне бірнеше ауыр соққы жасаған, басқа да жедел уәкіл қызметкерлері сексуалдық зорлық-зомбылықпен қорқытқан. Полиэтилен қаппен тұншықтырған. Тергеуші оны басынан үлкен кітаппен ұрған. Ұстау тіркелген жоқ, адвокат берілмеді. Герасимов аурухананың нейрохирургиялық бөліміне жабық ми жарақатының диагнозымен, көптеген көгертулермен жеткізілді.

Қазақстандық шешім Астана қалалық сотымен азаптағаны үшін моральдық шығын төленді. (2 млн. теңге)

БҰҰ Әйелдерге қатысты кемсідуді жою жөніндегі комитетіне Анна Белоусова 2012ж. шағым жасайды (1981 жылы туған, мектеп тазалаушысы).

Адам құқықтары жөніндегі бюросының көмегімен Евгений Цепенников пен Анастасия Миллердің адвокаттығымен ұсынған.

Шағымдану себебі: әйелдерге қатысты кемсітушілік, бастығының қудалауы, ақшаны қорқытып алу.

БҰҰ Комитетінің шешімі: моральдық және материалдық зиян үшін өтемақы және қаржылық өтемақы беру, оның ішінде соттық алымдарды өтеу, директордың көпшілік алдында кешірім жасау.

Қысқаша ақпарат: Анна Белоусова Перцевка кентіндегі орта мектепте техникалық қызмет атқарады. Әр оқу жылында ол 15 қыркүйектен 15 мамырға дейін жұмыс істейді, оның еңбек келісім-шарты жыл сайын ұзартылады.

Мектеп директоры оның жұмысының жалғасуы оның онымен тығыз қарым-қатынасқа түсуіне байланысты болады деп түсіндіреді. Бас тартқан жағдайда ол директорға 10 000 теңге төлеуі тиіс. Белоусованың жалақысы 15 000 теңгені құрады. Белоусованың директормен жыныстық қатынаста болудан бас тартуы немесе оған ақша төлемеуімен байланысты, оның еңбек келісім-шарты келесі жылға ұзартылмаған.

Әйел қалалық білім басқармасына (Қостанай қ-сы) және полицияға шағым түсірді, бірақ тергеуді бастау үшін негіздің болмауына байланысты қылмыстық іс қозғалған жоқ.

Қазақстанның шешімі: Қазақстан қазіргі уақытқа дейін шешім қабылдаған жоқ, БҰҰ Комитетінің құжатының заңдылығына дауласпайды, бірақ Қазақстанда оны жүзеге асыратын орган жоқ. Бірақта, БҰҰ комитеті Белоусованың құқығын қалпына келтіруге және Қазақстанға тиісті өтемақы төлеуге қойылатын талаптарды орындауды көрсетті.

Қазіргі уақытта азаматша Белоусова Астана қаласының Сарыарқа ауданы сотына БҰҰ комитетінің шешімін орындау үшін Қазақстанның мемлекеттік қазынасының өкілі ретінде Қаржы министрлігінен жеті миллион теңге сомасында өндіріп алу үшін жүгінді.

Жоғарыда келтірілген мысалдардың негізінде мемлекеттік емес ұйымдар (азаматтық қоғам институттары), мысалы, Халықаралық адам құқықтары жөніндегі бюросының Қазақстандағы бөлімшесі Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қорғау механизмінде белсенді рөл атқарады деп қорытынды жасауға болады.

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық бюроның Қарағанды филиалы Юрий Анатольевич Гусаков – Адам құқықтары жөніндегі халықаралық бюроның Қарағанды филиалының директоры.

Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталықпен өзара іс-қимыл жасайтын үкіметтік емес ұйымдардың тізімі:

- «Ардагер» қоғамдық бірлестігі; - «Қазақстанның балалар қоры» қоғамдық қоры; - «Жігер» мүгедектігі бар жастар ұйымы; - «Сана Сезім» әйелдер бастамасының құқықтық орталығы »қоғамдық бірлестігі; - «Әділет орталығы» МКК; - «Адам құқықтары үшін Хартия» қоғамдық қоры және т.б.

Қорытындылай келе, ғылыми ортада қазіргі уақытта Қызметшілер құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құру мүмкіндігі туралы пікірталастар жүргізіліп жатқанын атап өткім келеді.

Мысалы, Голландияда қызметшілердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың құқықтық механизміне ерекше назар аударылады.

Адамның беделі, өзін-өзі бағалауы, кәсіби ар-намысы мен кәсіптік құзыреттілігіне жасалған шабуыл - өмірге жасалған шабуылдан кем емес қылмыс.

Сыбайлас жемқорлық қалыптасқан ұйымдарда адамдарды осындай қасиеттерден айыру үшін бар күш-жігерімен ұмтылатыны құпия емес. Мұндай ұйымдардағы қызметкерлер - әлсіз адамдар, басқаруға оңай әрі икемге келе беретін адамдар және кез-келген өзгеріске қорғансыз адамдар болып келеді. Сондықтан осындай институттың құрылуы адам құқықтарын қорғау саласында алға қадам жасауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

1. Адам құқықтарын қорғау механизмі - адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған белгілі бір құрылымдар болып табылады.

2. Адам құқықтарын қорғаудың барлық механизмі халықаралық және ұлттық деңгейге бөлінеді.

3. Халықаралық, өз кезегінде, әмбебап (БҰҰ) және аймақтық (Еуропа Кеңесі, ТМД, Африка одағы және т.б.).

4. Адам құқықтарын қорғаудың халықаралық механизмі БҰҰ Комитеттерінің қызметін қамтиды.

5. Қазақстан Республикасының адам құқықтары саласындағы халықаралық тетіктерге қатысуы осы саладағы ратификацияланған халықаралық шарттармен анықталады.

6. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы адам құқықтары саласында 90-ға жуық халықаралық шарттарды ратификациялады.

7. Адам құқықтары туралы Билл, 1989 жылғы 15 желтоқсандағы өлім жазасын жоюға бағытталған, Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактінің екінші Факультативтік хаттамасын қоспағанда ратификацияланды.

8. Көптеген жағдайларда көптеген халықаралық келісімдерді ратификациялаудың себептері қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында оларды жүзеге асыру механизмінің жоқтығы болып табылады.

9. Адам құқықтарын қорғаудың мемлекеттік механизмі мыналар: сот жүйесі, прокуратура, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия, Омбудсмен.

10. Көптеген еуропалық елдерде Омбудсмен заң шығару бастамасы, прокуратураның орнына жалпы қадағалауды жүзеге асыруға, қадағалау наразылықтарын жасауға құқылы.

БҰҰ жүйесінде адам құқықтарын қорғайтын механизмдер

Адам құқықтары жөніндегі комиссия БҰҰ адам құқықтары мәселелерімен айналысатын басты орган болып табылады. Оның құрылуы БҰҰ Жарғысымен көзделген. 1946 жылы адам құқықтарына қатысты мәселелер бойынша Кеңеске көмек көрсету мақсатында және адам құқықтары туралы Халықаралық билльді өңдеу мақсатында Экономикалық және Әлеуметтік Кеңеспен ресми бекітілді¹³.

Қазіргі уақытта үш жылдық мерзімге ЭКОСОС-пен сайланған 53 мемлекет мүшелерінің өкілдерінен, келесідей аймақтық квота бойынша: 15 африка мемлекеттерінен, 12 азия мемлекеттерінен, 11 Латын Америкасы мен Кариб мемлекеттерінен, оны Батыс Еуропа мен өзге мемлекеттерден және бесеуі шығысеуропалық мемлекеттерден тұрады. Комиссияның құзыретіне адам құқықтары мәселелерінің барлық аспектілері және оның қызметіне барлық деңгейдегі халықаралық қауымдастықтың қатысуы кіреді. Соңғы жылдары Комиссия мынандай мәселелерді мысалы, әр елдердегі адам құқықтарының жағдайы ретінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар, өзін-өзі билеу, азаптау, «жоғалу», өлім жазасы, сөз бостандығы құқығы, қамауға алу, балалар құқығы, нәсілдік кемсітушілік, апартеид, азшылықтардың, еңбекші-мигранттардың құқықтары, тұрғылықты халықтың мәселелері, адам құқықтары туралы халықаралық пактілерді және т.с.с. талқылады.

Комиссия адам құқықтарының жалпы мәселелері мен кейбір нақты мемлекеттердің жағдайын ескеріп, оларды кең ауқымда қарастырады және шешім қабылдайды. Зерттеу жүргізеді, адам құқықтары аясындағы стандарттарды белгілейтін халықаралық құжаттарды өңдейді, сондай ақ оның қосымша органы адам құқықтарын қорғау және марапаттау жөнінде комиссиясымен әзірленген ұсыныстар мен зерттеулерді қарастырады. Сонымен қатар комиссия Бас Ассамблеямен немесе ЭКОСОС-пен қойылған арнайы міндеттерді, оның ішінде адам құқықтарының бұзылғандығы туралы өтінішті қарау және осындай бұзушылықтарға қатысты хабарламасын өңдеу міндеттерін орындайды. Ол адам құқықтары саласындағы құзырлы БҰҰ басқа да органдарымен тығыз байланысқан. Сонымен бірге, БҰҰ барлық жүйесінде адам құқықтары жөнінде әрекеттердің үйлесуіне ЭКОСОС-қа көмек көрсетеді.

Комиссия жылына бір рет Женева қаласында алты апталық сессияға жиналады. Әдетте оның отырысы ашық есікте өткізіледі. Ашық отырыс кезінде Комиссияның мүшесі болып саналмайтын үкіметтердің өкілдері және ЭКОСОС-тың кеңесші мәртебесі берілген үкіметтік емес ұйымдар күн тәртібіндегі тақырыптар бойынша жазбаша немесе ауызша өтініш жасауға және қатысуға болады.

Комиссия тікелей ЭКОСОС-қа бағынады және оның алдында жылсайын есеп береді. Өз кезегінде, Кеңес комиссияға нұсқаулар немесе

¹³ Сейдығалиев Т.Р. Қазақстан Республикасының ІІО қызметінде адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету. Оқу құралы. 2016ж.

негізгі бағыттар бере алады. Комиссияның баяндамасы ашық құжаттар, қол жетерлік, оның ішінде Интернет арқылы адам құқықтары жөнінде БҰҰ Жоғарғы Комиссарының сайтында баяндалады. Онда сессия жұмысының нәтижесі қорытындыланады және сонымен бірге қабылданған шешімдердің мәтіндері оқылады. Бұдан басқа, тыңдалу туралы есептің анық қорытындалары жария етіледі.

Адам құқықтарын мадақтау және қорғау жөнінде комиссияның қызметі ерекше маңызға ие. Бұл комиссия зерттеулер жүргізу үшін, ең алдымен адам құқықтарының жалпы декларациясын басшылыққа ала отырып, адам құқықтары жөнінде комиссиямен бекітілген.

Комиссияның басқа да міндеті - бұл адам құқықтарын қорғау комиссиясына адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын және нәсілдік, ұлттық діни және тілдік азшылықты қорғауға байланысты кез келген түрдегі кемсітушіліктің алдын алу туралы ұсыныстарды әзірлеу, сондай ақ ЭКОСОС-тың немесе адам құқықтары жөніндегі комиссияның алған кез келген өзге де қызметтерін орындау болып табылады.

Ол Женевада жыл сайын үш апта бойы шілде-тамыз аралығы жиналады. Комиссия үкіметтермен ұсынылған және адам құқықтары жөніндегі Комиссиямен төрт жылдық мерзімге сайланған 26 тәуелсіз сарапшылардан тұрады. Комиссияның жарты мүшесі екі жыл сайын қайта сайланады.

Бас Ассамблея қырық сегізінші **сессиясында БҰҰ адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссардың** лауазымдық орнын енгізуге шешім қабылдады. (1993ж. 20 желтоқсандағы 48/141 резолюциясы). Бас Ассамблеяның мақұлдауымен БҰҰ Бас хатшысы адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары канадалық Луиз Арбурды тағайындады. Өз резолюциясында Бас Ассамблея Жоғарғы комиссардың белгіленген міндеттерін тізімдеді:

- дамуға құқықтылықты қоса алғанда бүкіл азаматтық, мәдени, экономикалық, саяси және әлеуметтік құқықтарды барлық адамдардың тиімді жүзеге асыруын мадақтау және қорғау;
- мүдделік танытқан мемлекеттерге олардың өтініші бойынша адам құқықтары саласында кеңес беру, техникалық және қаржылық көмек көрсету;
- адам құқықтары саласындағы БҰҰ оқу және насихаттық бағдарламаларын үйлестіру;
- адамның барлық құқықтарын толық жүзеге асыру жолында тосқауылдарды жою және бүкіл әлемдегі адам құқықтары бұзушылықтарының жалғасуын болдырмау;
- адамның барлық құқықтарының құрметтелуін қамтамасыз ету мақсатында үкіметтермен пікір алмасуға қатысу;
- адамның барлық құқықтарын мадақтау және қорғау мақсатында халықаралық ынтымақтастықты кеңейту;

- БҰҰ барлық жүйесінің шеңберінде адамның барлық құқықтарын мадақтау және қорғау аясындағы қызметін үйлестіру, сондай ақ адам құқықтары аясындағы БҰҰ механизмдерін олардың әрекеттілігі мен тиімділігін жоғарлату мақсатында нығайту, жеңілдету, тұрақтандыру.

Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссар жыл сайын өзінің қызметі туралы БҰҰ адам құқықтары жөніндегі Комиссияға, Экономикалық және Әлеуметтік Кеңеске және БҰҰ Бас Ассамблеясына баяндама жасайды. Адам құқықтары жөніндегі жоғарғы комиссардың басқармасы Женева қаласында орналасқан және Нью-Йоркте бөлімшесі бар.

БҰҰ шеңберінде адам құқықтарының стандарттарынан тұратын, бірқатар келісімдердің орындалу барысына бақылау жүргізу үшін құрылған **шартты органдар** бар:

- Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөнінде комитет;
- Адам құқықтары жөнінде комитет;
- Нәсілдік кемсітушілікті жою жөнінде комитет;
- Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою туралы комитет;
- Азаптауға қарсы комитет;
- Балалар құқығы жөнінде комитет;
- Барлық еңбекші-мигранттар мен олардың отбасы мүшелерін қорғау жөнінде комитет¹⁴.

Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы комитет

Бұл комитетке 1976 жылы күшіне енген экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні қатысушы мемлекеттердің орындауларына бақылау жасау тапсырылған. Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ басқа шартты органдарынан айырмашылығы экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Комитет тиісті шарттың ережелері негізінде емес, ал 1985 жылғы ЭКОСОС-тың шешімі бойынша бекітілген.

Пактінің қатысушы мемлекеттері Комитетке әр бес жыл сайын экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні жүзеге асыру туралы баяндама ұсынулары қажет. Қатысушы мемлекеттердің баяндамаларының мәселелері бойынша жұмыс тобы бес мүшеден тұрады. Жұмыс тобының отырысы кезінде үкіметтік емес ұйымдар қатысушы мемлекеттердің баяндамалары бойынша ескертулер жасай алады. Олар сондай ақ, Комитетке жазбаша түрде ақпараттар немесе баяндамалар беруге құзырлы.

Комитет пактінің қатысушы мемлекеттерімен ұсынылған тұлғалардың тізімінің ішінен ЭКОСОС-пен сайланатын 18 мүшеден тұрады. Олар адам құқығы саласындағы сарапшылар ретінде сайланады. Әр жылдың

---

¹⁴ Адам құқықтарын қорғау полиция қызметі мен міндеті ретінде. Оқу құралы. 2015ж.

мамырында және қараша-желтоқсанында Комитет үш апталық сессияға Женева қаласында бас қосады; оның отырысы жұртшылық үшін ашық болып есептеледі.

Өңдеу үрдісі кезінде Комитеттің жеке немесе мемлекетаралық қатынастарды қарастыруы үшін рәсімді белгілейтін, Пактіге байланысты қосымша хаттама сұрыпталады.

Адам құқықтары жөнінде комитет

Комитет жеке сапада жұмыс істейтін және төрт жылға сайланған 18 мүшеден тұрады. Қатысушы мемлекеттердің Пактінің шарттары мен оның екі Факультативтік хаттамасын орындауларына бақылау жасау үшін Комитет **Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактімен** (28-32 баптардың шарттарына сәйкес) құрылған.

- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті мен бірінші факультативтік хаттаманы жүзеге асыруға бақылауды іске асырады.

- Ашық отырыстар кезінде қатысушы мемлекеттердің баяндамаларын алады және қарайды, әр бір баяндама бойынша қорытынды ескертуді қабылдайды; нақты құқықтар жөнінде жалпы тәртіпте ескертулер енгізеді;

- Адам құқықтарының пактілері мен факультативтік хаттамаларын қатысушы мемлекеттердің бұзғандығы туралы жеке тұлғалардан хаттарды алады және қарайды;

- Қатысушы мемлекеттердің пактіде бекітілген адам құқықтарын бұзғандығы туралы қатысушы мемлекеттердің хаттарын алады және қарайды. Егер қолданған шаралар нәтиже бермесе, онда шұғыл тәртіпте бейбіт шешімге келу мақсатында комиссия құруы мүмкін;

- Комитет ҮЕҰ (үкіметтік емес ұйымдарға) жазбаша хаттарды немесе баяндамаларды беруге шақырады.

Комитеттің хатшылығы Женева қаласында орналасқан. Негізінде жылына үш сессия өткізіледі: Нью-Йоркте наурыз-сәуірде, шілде және қазан-қарашада Женевада. АСКХП (азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге) факультативтік хаттамасы (2 бапта) АСКХП-да белгіленген, бұзылған және барлық бар құқықтық қорғалудың ішкі құралдарын тауысқан **жеке тұлғалардың хаттарын** комитетке жіберуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар комитет өзінің ұстанымын есеп түрінде хабарлап, БҰҰ жыл сайынғы құжаттарында жарияланып отырады. Комитет мемлекеттерге қатысты ешқандай да санкциялармен немесе мәжбүрлеу құралдарымен әрекет жасай алмайды.

Азаптауға қарсы комитет

Бұл комитет он сарапшыдан тұрады. Комитет 26.06.1987 ж. күшіне енген **азаптау және өзге де қатал адамгершіліксіз немесе абыройын**

қорлайтын қарау мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияны жүзеге асуын қадағалайды¹⁵.

- Ашық отырыс кезінде қатысушы-мемлекеттердің баяндамаларын алады және қарайды.

- Жеке хабарламаларды алады және қарайды, егер аталмыш қатысушы мемлекет осы саладағы комитеттің құзыретін таныған жағдайда (Конвенцияның 22-бабы).

- Жабық отырыстарда жүйелі азаптаулар туралы баяндамаларды алады және қарайды.

- Конвенцияның 20-бабын негізге ала отырып, Комитет әрекет жасай алады, оның ішінде, жасалған жері бойынша тергеу жүргізу. Көрсетілген баптағы комитеттің белгіленген барлық әрекеттері жабық түрде.

- Үкіметтік емес ұйымдардан алған ақпаратты ескереді.

Комитеттің хатшылығы Женева қаласында орналасқан. Жылсайын екі сессия өткізеді: сәуір-мамырда және қарашада. Комиссияның әр бір сессиясында БҰҰ Бас хатшысы баяндамалардың ұсынылмағандығы туралы барлық жағдайларды комиссияға хабарлайды.

Конвенцияның 20-бабына сәйкес Комитет егер де ол қандай да бір қатысушы мемлекеттің аумағында азаптаулар жүйелі қолданғандығы туралы толық негізделген көрсеткіштерден тұратын анық ақпарат алғанда тергеу жүргізуге шешім қабылдай алады. Осындай тергеу мүмкіндігі барлық қатысушы мемлекеттерге қолданылады. Конвенцияның 20-бабында қарастырылған рәсімнің екі ерекшелігі бар: құпия сипатта және тиісті қатысушы мемлекеттермен ынтымақтастыққа ынталану.

2003 жылдың 1 қаңтарында тұлғаның бас бостандығынан айрылу мәселелесі туралы тәуелсіз халықаралық және ұлттық органдармен жүзеге асырылатын жиірек қатысу жүйесін құруға бағытталған, Конвенцияға қол қою үшін факультативтік хаттама ашылды. Осы мақсатта азаптауға қарсы комитеттің шеңберінде азаптау және өзге де қатал адамгершіліксіз немесе абыройын қорлайтын қарау мен жазалау түрлеріне қарсы алдын алу жөнінде комитетті, сондай ақ ұлттық сақтандыру механизмдерін құру қарастырылады.

Нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі комитет

Комитет 1969 жылы құрылған нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы Конвенцияға сәйкес құрылған және 18 сарапшылардан тұрады:

- Ашық отырыстарда қатысушы мемлекеттердің баяндамаларын алады және қарайды.

---

¹⁵ Азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін тиімді тергеу мен құжаттау жөніндегі нұсқаулық

- Конвенцияның қатысушы мемлекеттерінен адам құқықтары бекітілген қатысушы мемлекеттердің конвенцияны бұзушылықтары туралы хабарлама алады.

- Жеке хабарламаларды алады және зерделейді, егер аталған қатысушы мемлекет Комитеттің тиісті құзыретін танығанда.

- Бұрын хабардар етілген және тез арадағы әрекет етудің жаңадан енгізілген рәсімі бойынша бұзушылықтармен айналыса алады.

Комитет әр бір алынған баяндамалар бойынша өзінің қорытындысын шығарады. Комитеттің хатшылығы Женевада орналасқан. Жылсайын комитет ұшапталық сессиясын, яғни наурызбен тамызда өткізеді.

Осыған орай, Комитет төрт функция атқарады: баяндамаларды қарау, алдын алу рәсімдері, қатысушы мемлекеттегі оның баяндамасын ұзартып алғанда және жеке хабарламалар бойынша пікір таласты өндеген кезде жағдайды еріксіз қарау. Комитет жыл сайын өзінің іс-әрекеті бойынша Бас Ассамблеяға есеп беруі керек және қатысушы мемлекеттермен ұсынылған баяндамаларды зерделеу негізінде ұсынымдар мен ұсыныстар жасай алады.

Әйелдерге қатысты кемсітушіліктерді жою жөніндегі комитет

Бұл комитет төртжылдық мерзімге сайланатын 23 сарапшылардан тұрады және 1979 жылы Бас Ассамблеямен қабылданған, 1981 жылы күшіне енген **әйелдерге қатысты кемсітушіліктердің барлық түрлерін жою туралы Конвенцияның** жүзеге асуын бақылайды. Сарапшылар қатысушы мемлекеттермен өз азаматтарының арасынан сайланады.

Комитет жылына екі рет жиналады. Оның хатшылығы Нью-Йоркте. Отырыс үш аптаға созылады және әдетте қаңтар мен шілдеде өткізіледі:

- Ашық отырыстарда қатысушы мемлекеттердің баяндамаларын алады және қарайды.

- Нақты мәселелер бойынша жалпы тәртіпте ескертулер жасайды.

- Конвенцияны сақтау туралы ақпарат беруге ҮЕҰ-ды ынталандырады.

- Комитет жеке тұлғалардың және үкіметтік емес ұйымдардың өтініштерін қабылдап, зерделей алады. Соңында Комиссия ЭКОСОС Кеңесіне есеп пен тиісті ұсыныстар береді.

1999 жылы 10 желтоқсанда қол қою үшін әйелдерге қатысты кемсітушіліктердің барлық түрлерін жою туралы Конвенцияға факультативті хаттама ашылды. Осыған байланысты әйелдерге қатысты кемсітушіліктерді жою жөнінде жеке немесе мемлекетаралық хабарламаларды қарау үшін Комитетпен рәсімдеу ұсынылды.

Бала құқықтары жөніндегі комитет

Бала құқықтары туралы Конвенция (43 бап) төртжылға сайланатын 18 сапашылары бар Комитеттің бекілуін қарастырады. Кандидаттарды конвенцияның барлық қатысушы мемлекеттері ұсынады.

Комитет Женевада жылына үш рет отырыс ашады (қаңтар, мамыр-маусым және қыркүйек). Ол конвенциямен белгіленген міндеттемелерді орындаудағы қатысушы мемлекеттердің жеткен өрлеуін қарастырады:

- Жедел өтініштерді алу кезінде қатысушы мемлекеттердің баяндамаларын ашық немесе жасырын алады және қарастырады.

- Мемлекеттерге конвенцияны жүзеге асыруға байланысты басымдылықтарды көрсету, сонымен қатар келешекке нақты мақсаттарды белгілеу өтініші бағытталады. Тиісті заңдар мен өзге де заңнамалық актілер баяндамаларға тіркелуі қажет.

- Бала құқықтарына қатысты аталмыш мәселелерді зерттеу өтнішімен Бас хатшыға Бас Ассамблея арқылы шығуын ұсына алады.

- Үкіметік емес ұйымдарды өз отырыстарына белсенді қатысуларын жұмылдырады¹⁶.

Қатысушы мемлекеттердің әр бір баяндамасын қарау қорытындысы бойынша Комитет қорытынды есекерту шығарады. Ол аталмыш мемлекетте жариялануы керек, сондай ақ мемлекеттер Комитеттің ұсыныстарын құрметтеуге және сақтауға міндетті.

Әр екі жылда Комитет өзінің қызмет бабы туралы баяндамасын Бас Ассамблеяға ұсынып отырады.

Барлық еңбекші көшіп-қонушылардың және олардың отбасыларының құқықтарын қорғау жөніндегі комитет

Бұл Комитетке қатысушы мемлекеттердің барлық еңбекші көшіп-қонушылардың және олардың отбасыларының құқықтарын қорғау туралы халықаралық Конвенцияны орындаулары үшін бақылау тапсырылған. Комитет өзінің сессиясын жыл сайын Женева қаласында өткізеді. Отырыс ашық түрде өтеді.

- Комитет Бас Ассамблеяға Конвенцияның орындалуы туралы жыл сайынғы баяндамасын ұсынады.

- Комитет мамандандырылған мекемелерге және БҰҰ органдарына, сонымен қатар үкіметаралық ұйымдарға оларды қарау үшін жазбаша ақпарат бере алады.

- Комитет қатысушы мемлекеттермен ұсынылған баяндамаларды қарайды.

---

¹⁶ БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясы. 1989ж.

Қорытынды

Құқықтар мен бостандықтар ешқандай да жағдайда, тіпті төтенше жағдайдың кезінде шектелуі мүмкін емес. Бұл өмір сүру құқығы, жеке тұлғаның ар-намысы, азапталмау бостандығы, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы, ар-ұждан бостандығы және басқалар. Адам құқығы теориясында бұл құқықтарды кейде абсолютті деп, ал шектеуге жататындарды – салыстырмалы құқық деп белгілейді.

Әрекеттегі Қазақстан Республикасының конституциясы адам құқықтары мен бостандықтарын жіктелуін анық қарастырмайды. Сонымен бірге, құқықтар мен бостандықтардың «жинағы» жалпытанылған стандарттарға сәйкес келеді және БҰҰ қабылданған екі халықаралық актіге келіп саяды.

Бірінші буынға азаматтық және саяси құқықтар жатады. Бұл жалпытанылған адам құқықтарының буындарының ішіндегі ең «ескісі». Жеке құқықтардың топтарына жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық құқығы (заңсыз қамауға алудан бостандық), жеке өмірдің қорғалу құқығы, хат алмасу құпиялығы, діни таным еркіндігі және т.б. тізімделді. Саяси құқықтарға жатқызуға болады – сайлау және сайлану құқығы, мемлекеттің ісін басқару құқылығы және тағы сол сияқты. Құқықтың бірінші буыны еуропалық және американдық философиядан және ХУІІІ ғасырдың саяси-құқықтық тәжірибесінен пайда болды. Одан кейін осы құқықтар БҰҰ құжаттарында - 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпы декларациясында, 1966 жылғы азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пактіде орын алды.

Адамның әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен бостандықтары (мәдени құқықтармен қатар) екінші буын құқықтары болып табылады. Ол жеке адам өмірінің әлеуметтік-экономикалық жағдайының нормативтік бекілуімен және қолдауымен қатысты болады, сондай-ақ адамдар қорқыныш пен мұқтаждықтан еркін болатындай етіп жағдай жасау мақсатында оның еңбек және тұрмыс, жұмыспен қамтамасыз етілуі, әл-ауқаты, әлеуметтік қорғалуы аясындағы жағдайын белгілейді. Олардың іске асырылу көлемі мен дәрежесі көбінесе экономика мен ресурстардың қалпына байланысты болады, және сондықтан да олардың іске асу кепілдігі бірінші буын құқықтар ретіндегі азаматтық және саяси құқықтарға қарағанда әжептәуір дамыған. Әлеуметтік-экономикалық құқықтардың ерекшелігі:

- адам өмірінің белгілі бір әлеуметтік-экономикалық саласына таратылуы;

- ұсылынбалы, «қатаң емес» негізгі ережелердің тұжырымдамаларын рұқсат ету (мысалы, «абыройлы өмір», «еңбек жағдайының әділеттілігі және қолайлылығы», «қанағаттанарлық өмір сүру» Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пактінің 7-бабы);

- әлеуметтік-экономикалық құқықтардың жүзеге асуының экономика мен ресурстардың жағдайына байланысты болуы. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пактінің 2-бабында осы

құқықтар біртіндеп және «бар ресурстардың шегінде» қамтамасыз етілуі қажет деп айтылған.

Ұзақ уақыт бойы екінші буындағы құқықтарға екінші кезектегі рөл аударылды, мұндай құқықтарды реттеу мүмкіншілігі теріс бағаланды. Осы құқықтарды дәл анықтау және заңды жіктеу мүмкін еместігі туралы түсінік үстемдік етті, себебі олар қамтамасыз ету мен құқықтық қорғау бойынша мемлекеттің тікелей міндеттемелігін тудыра алмайды. Кейін бұл ұстаным әлеуметтік-экономикалық және саяси құқықтардың теңдігін теріске шығарумен алмасты.

Бүгінгі таңда жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін қамтамасыз ету үшін әлеуметтік-экономикалық құқықтардың маңызы шексіз. Халықаралық Пактінің преамбуласында айтылғандай, «қорқыныш пен мұқтаждықтан еркін, адамзаттық жеке тұлғаның еркін мұраты тек егер, әркім өзінің экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын қалай пайдаланса, солай өзінің азаматтық және саяси құқықтарын пайдалануына жағдай жасалған кезде ғана жүзеге асыуы мүмкін». Бұл көзқарасты БҰҰ Бас Ассамблеясы «экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық және саяси құқықтардың бөлінбестігін және өзара тәуелділігін» жариялай бекітті (1986 жылғы 4 желтоқсандағы резолюциясы).

Үшінші буынға ұжымдық құқықты жатқызады – оларды әрі ынтымақтастық құқық деп атайды. Бұл халықтың құқықтары, даму құқығы, бейбітшілікке құқық, қолайлы қоршаған ортаға құқылық және басқалар. Өткен жүзжылдықтың 70-80 жылдары БҰҰ азшылықтың құқықтары, халықтың құқықтары туралы құжатты өңдеді, аймақтық халықаралық нормалар қабылданды, Хельсиндік процесс өз үлесін салды. Кейбір зерттеушілер мен тәжірибеліктер (тік теорияның жақтаушылары) ұжымдық құқықтарды – халықтар құқығын, ұлттар, азшылар құқығын адам құқықтарына жатқызбайды, себебі олардың ойы бойынша «адамның құқықтарының» субъектісі жеке тұлға болып саналады.

Адам құқықтарының теориясындағы әртүрлі негіздер бойынша құқықтар мен бостандықтардың жіктелуі әртүрлі болса да, кез-келген жіктеу ерікті болып табылады.

Адам құқықтарының классификациясы екі себеп бойынша: олардың мазмұны мен пайда болу уақыты контекстінде егжей-тегжейлі қарастырылуы керек.

Олардың мазмұнына сәйкес азаматтық (жеке), саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени құқықтары мен бостандықтары ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясы адам құқықтары мен бостандықтарының нақты жіктелуін толық қамтамасыз етпейді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Конституциясының «Адам және азамат» екінші тарауында белгіленген құқықтар мен бостандықтардың «жиынтығы» жалпы қабылданған стандарттарға және БҰҰ қабылдаған екі халықаралық келісімге сәйкес келеді.

Халықаралық құқық принциптерінің Қазақстан Республикасының құқықтық саясатына ықпал етуінің конституциялық негіздері Конституцияның 4-бабында өз көрінісін тапты, оған сәйкес республикада қолданылып жүрген құқық Конституция мен басқа да нормативтік құқықтық актілердің нормалары ғана емес, сондай-ақ Қазақстан Республикасының халықаралық шарттық және өзге де міндеттемелері болып табылады. Оның үстіне Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттар оның заңдары алдында басымдыққа ие болады және халықаралық шарттан оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады. Республиканың халықаралық шарттары мен өзге де міндеттемелері республиканың қолданылып жүрген құқығының құрамдас бөлігі болып табылады ¹⁷.

Сонымен қатар, халықаралық құқықтың басымдығы туралы жалпы нормаларды, адам құқықтарының халықаралық стандарттарын іске асыруға міндеттейтін арнайы нормаларды қоспағанда, Қазақстан Республикасының заңнамалық практикасында іс жүзінде жоқ екенін атап өткен жөн. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабында "Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адамның құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі" - делінген. Осы бапта адам құқықтарының халықаралық стандарттарына ешқандай нұсқау жоқ, алайда, Конституцияның екінші бөлімінің адам құқықтары мен бостандықтарына арналған басқа да отыз баптарындағы сияқты.

Халықаралық құқық нормаларын ұлттық заңнама арқылы бекіту және іске асыру саласындағы қазақстандық заңнама конституциялық және салалық заңнама халықаралық шарттар нормаларының ұлттық заңдар алдындағы басымдығын тануды негізге алатынын көрсетеді. Алайда, бұл тек нақты жағдай үшін, тұтастай алғанда заңның қолданылуына ықпал етпей, қолданудың басымдығы туралы ғана болып отыр. Әрине, бұл басымдық заңға қатысты халықаралық шарттың үлкен заңды күшін білдірмейді және оның күшін жоймайды.

Қазақстан Республикасы Адам құқықтары саласындағы негізгі әмбебап халықаралық шарттардың қатысушысы болып табылады. «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 мамырдағы Заңына сәйкес Қазақстан Республикасының әрбір қолданыстағы халықаралық шарты Қазақстан Республикасының міндетті және адал орындауына жатады¹⁸.

---

¹⁷ 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы (2017 жылғы 10 наурыздағы өзгерістер мен толықтырулармен).

¹⁸ "Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы" 2005 жылғы 30 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы (2015 жылғы 29 қазандағы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).

Ұсынылатын әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз, (2019 ж. 23.03. өзгертулер мен толықтырулар).
2. Адам құқықтарының Жалпы Декларациясы // БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсан.
3. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт. 1966 жылғы 16 желтоқсан.
4. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пакт. 1966 жылғы 16 желтоқсан.
5. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіге екінші факультативтік хаттама, өлім жазасынан бас тартуға бағытталған 1989 жылғы 15 желтоқсан.
6. Азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін тиімді тергеу мен құжаттау жөніндегі нұсқаулық
7. 1979 жылғы 17 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясында қабылданған Құқықтық тәртіпті қолдау бойынша лауазымды тұлғалардың мінез-құлық кодексі.
8. Құқықтық шектеулер азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакті. 1979ж.
9. 1998 жылғы Ұстауға немесе қандай да бір нысандағы қамауға ұшырайтын барлық тұлғаларды қорғау принциптерінің жиынтығын ережелері.
10. 1985 жылғы Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін атқару туралы БҰҰ кішігірім стандарттық ережесіне (Пекин ережелері).
11. 1990 жылы БҰҰ VIII Конгресінде қабылданған, құқықтық тәртіпті қолдау жөніндегі лауазымды тұлғалардың күш пен атыс қаруын қолдануының негізгі принциптері халықаралық шарттары.
12. БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясы. 1989ж.
13. БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция (2007 ж.).
14. БҰҰ-ның Барлық еңбекші-мигранттардың және олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы халықаралық конвенция (2003 ж.).
15. БҰҰ-ның Адамның құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы Тәуелсіз Мемлекеттер Ынтымақтастығы конвенциясы.
16. Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілде № 231-V
17. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы» заңы 2002 жылғы 8 тамыз № 345-II
18. Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» 25.12 2000 ж. (өзгертулер мен толықтырулармен 13.03 2017 ж.).
19. Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы № 2737. 29 желтоқсан 1995 ж. «Қазақстан Республикасының Конституциялық кеңесі туралы» (өзгертулер мен толықтырулармен 2014ж. 04.07).

20. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексі (өзгертулер мен толықтырулармен 18.04 2017 ж.).
21. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. (өзгертулер мен толықтырулармен 06.05 2017 ж.).
22. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі 5 шілде 2014 ж. № 235-V (өзгертулер мен толықтырулармен 10.02 2017 ж.).
23. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (өзгертулер мен толықтырулармен 27.02 2017 ж.).
24. Қазақстан Республикасының Заңы «Құқық қорғау қызметі туралы» № 380-IV 06.01 2011 ж. (өзгертулер мен толықтырулармен 2016ж. 20.12).
25. Қазақстан Республикасының Заңы «Құқықтық актілер туралы» № 80-V 06.04 2016 ж.
26. Қазақстан Республикасының Заңы «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» 2014ж. 23.04 (өзгертулер мен толықтырулармен 18.04 2017 ж.).
27. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы.
28. Адам құқықтарын қорғау полиция қызметі мен міндеті ретінде. Оқу құралы. 2015ж.
29. Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты. – М., 2003.
30. Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс. М. 2002.
31. Защита прав человека как функция и обязанность полиции. Учебное пособие. /Авт. коллектив. Казахстан 2015.
32. Защита прав человека как функция и обязанность полиции. Учебно-методическое пособие. /Авт. коллектив. Казахстан 2015.
33. Ладыгина О.А. Международные стандарты по защите прав и свобод человека. Учебно-методическое пособие. – Караганда 2018.
34. Мутагиров Д.З. Права и свободы человека: Учебн. пособие М. 2006.
35. Назарбаев Н. А. Идейная консолидация общества — как условие прогресса Казахстана. — Алматы, 1993.
36. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 17 января 2014 года. //Официальный сайт Президента Республики Казахстан.//<http://www.akorda.kz>.
37. Права человека. Учебник для вузов. /Под редакцией Холикова А.Д. – Душанбе, 2007
38. Сейдығалиев Т.Р. Қазақстан Республикасының ІО қызметінде адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету. Оқу құралы. 2016ж.

Тестілеу тапсырмалары

1. Адам құқығы мен бостандығының шектелуі мүмкін жағдайларды көрсетіңіз:

- шектеулер демократиялық қоғамда қажет;
- шектеулер демократиялық қоғамда тыйым салынған;
- шектеулер заңмен қарастырылуы керек;
- шектеулерді заңда бекітудің міндетті еместігі;
- шектеулер заңдылық мақсаттарға көзделуі керек.

2. Азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеуде не мақсат болып табылмайды:

- басқалардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету;
- қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;
- моральдық және материалдық талаптарды қамтамасыз ету;
- конституциялық құрылысты қорғауды қамтамасыз ету;
- тұрғындардың өнегелігін қамтамасыз ету.

3. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеудің негіздері мен мақсаттары ҚР Конституциясының қай бабында көрсетілген?

- 1 бапта;
- 39 бапта;
- 28 бапта;
- 4 бапта;
- 21 бапта.

4. Төтенше жағдайды енгізудің жалпы негіздері ҚР Конституциясының қай бабында белгіленген?

- 4 бапта;

- 44 бапта;
- 1 бапта;
- 39 бапта;
- 6 бапта.

5. Төтенше жағдайды жариялауға себеп болатын негіздерді атаңыз:

- азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына тікелей қауіп төнуі;
- бас бостандығынан айыру орындарында отырған адамның денсаулығына қауіп төнуі;
- мемлекеттің тәуелсіздігіне қауіп төнуі;
- Қазақстан Республикасының аумағында жүрген шетел азаматтарының құқықтары мен бостандықтарына қауіп төнуі;
- мемлекеттің біртұтастығына қауіп төнуі.

6. Шектеулер қандай заңды мақсатты көздеуі керек?

- өзгелердің беделі мен бостандықтарын, құқықтарын құрметтеу;
- демократиялық қоғамдағы жалпы амандық және қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;
- соғысты насихаттауды қамтамасыз ету;
- мемлекеттің қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз ету;
- мемлекеттің сыртқы қатынасын қамтамасыз ету.

7. Адам құқығының Жалпы декларациясының қай бабында кінәсіздік презумпциясы принципі бекітілген?

- 3 баптың 1 тармағында;
- 16 бапта;
- 58 бапта;
- 1 бапта;

- 11 баптың 1 тармағында.

8. Адам құқықтарының Жалпы декларациясының 10 бабы мен Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14 бабында қандай құқық бекітілген?

- кінәсіздік презумпциясы принципі;

- жәбірленушілердің ар-ожданын, абыройы мен жеке өмірін құрметтеу;

- тұрғын үйге қол сұқпаушылық принципі;

- барлық айыпталушы тұлғалардың әділ сот талқылауына құқылығы;

- еңбек етуге құқылық.

9. Адам құқығы мен бостандығы субъектіні дербестеу дәрежесіне қарай бөлінеді

- негізгі құқықтар, туынды құқықтар;

- абсолютті, салыстырмалы;

- жеке;

- ұжымдық;

- адам құқығы, азаматтардың құқығы;

10. Адам құқығы мен бостандығы арнайы субъектісіне байланысты топтастырылады:

- босқындар құқығы, әйелдер құқығы;

- конституциялық құқық, негізгі емес құқықтар;

- бала құқығы, мүгедектер құқығы;

- жеке, ұжымдық;

- табиғи, позитивті.

11. Адам құқығы мен бостандығын мемлекеттің рөлі

мен қамтамасыз етуі бойынша топтастырыңыз:

- босқындар құқығы, конституциялық құқық;

- абсолютті, салыстырмалы;

- негативті;

- позитивті;

- саяси, мәдени, әлеуметтік.

12. «Қандай да бір әрекеттерді жасау немесе жасамаудың субъективті мүмкіндігі» анықтамасы қандай ұғымға жатады?

- азаматтардың құқығы;

- адам құқығы;

- адам бостандығы;

- адам еркіндігі;

- табиғи құқық.

13. «Адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау» пәнін зерделеу әдісіне төменде көрсетілген әдістердің қайсысы жатады?

- статистикалық, жүйелік;

- тарихи, салыстырмалы;

- диалектикалық, формальді-логикалық;

- талдау және синтез;

- құқықтық сараптама, құқықтық жорамал.

14. Адам құқығы мен бостандығын қорғау аясындағы (вертикалдық) тік теориясының нақтылығы немен анықталады?

- адам құқығы - моральдық-этикалық принциптер мен нормалардан тұратын, адамдардың бір-бірімен

әлеуметтік қарым-қатынас жүйесі;

- адам құқығы - бұл жеке тұлғаның құқық мәртебесі

нормаларында бекітілген оның мемлекетпен, билікпен өзара қарым-қатынасын сипаттайтын құқықтық ұғым;

- адам құқығы мемлекеттен туындайды;

- адам құқығы - мемлекеттік билікті шектейтін, мемлекеттің азаматтардың жеке өміріне араласу шегін белгілейтін құрал;

- адам құқығы - жеке тұлғаның құқық мәртебесі нормаларында бекітілген оның отбасымен өзара қарым-қатынасын сипаттайды.

15. «Барлық адамдар ешқандай да кемсітушіліксіз негізгі құқықтар мен бостандықтарға ие» деген түсінік қандай негізгі құқық принципіне жатады?

- құқықтар мен бостандықтарды шектеу;

- кінәсіздік презумциясы;

- адам құқығының ажырамастығы, тартып алынбайтындығы;

- жалпылық

- әмбебаптық.

16. Ешқандай да кемсітушіліксіз адамның негізгі құқықтары мен бостандық-тарына құрмет көрсетуін дамыту және марапаттау ынтымақтасты-ғын жүзеге асырудағы мемлекеттердің міндеттері алғаш рет қандай құжатта бекітілген?

- БҰҰ Жарғысында;

- 1948 жылы 10 желтоқсандағы Адам құқығының жалпы декларациясында;

- Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пактіде;

- Азаматтық және саяси құқық туралы халықаралық Пактіде;

- Екінші факультативтік хаттамада.

17. БҰҰ Бас Ассамблеясы 1966 жылы қандай шарт қабылдады?

- Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пакті;

- Әйелдерге қатысты барлық кемсітушілік түрлерін жою туралы конвенция;

- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакті;

- Азаптауға және өзге де қатал, адамгершіліксіз немесе ар-ожданын кемсітетін қарау мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенция;

- Балалар құқығы туралы Конвенция.

18. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының жалпы құрметтелуі мен сақталуына жәрдемдесу жөнінде ұйымдастыру қызметінің орындалуы үшін БҰҰ-ның қай органы басты жауапкершілікті алады?

- Экономикалық және әлеуметтік кеңес;

- БҰҰ Бас Ассамблеясы;

- Адам құқығы жөніндегі БҰҰ комиссиясы;

- Адам құқығы жөніндегі Кеңес;

- Адам құқығын қорғау және құрметтеу жөніндегі комиссия.

19. БҰҰ Бас Ассамблеясының адам құқығына қатысты тапсырмасын қандай орган орындайды?

- Адам құқығы жөніндегі Кеңеспен;
- Әйелдер жағдайы жөніндегі БҰҰ комиссиясымен;
- Балалар құқығы жөніндегі комитетпен;
- Азаптауға қарсы комитетпен;
- Экономикалық және әлеуметтік Кеңеспен.

20. Адам құқығы жөніндегі БҰҰ комиссиясы қай жылы құрылды?

- 1996 жылы;
- 1940 жылы;
- 1945 жылы;
- 1946 жылы;
- 2006 жылы.

21. БҰҰ Адам құқығы жөніндегі Комиссиясы қай жылы Адам құқығы жөніндегі Кеңеске алмастырылды?

- 1996 жылы;
- 2006 жылы;
- 1946 жылы;
- 2005 жылы;
- 2003 жылы.

22. Әйелдер құқығына жәрдемдесу жөнінде ЭКОСОС-қа қандай орган ұсыныстар мен баяндамалар дайындайды?

- Азаптауға қарсы комитет;
- Әйелдер жағдайы жөніндегі БҰҰ комиссиясы;
- Адам құқықтары жөніндегі Комитет
- Бала құқықтары жөніндегі комитет;
- Барлық еңбекші-көшіп қонушылар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау жөніндегі Комиссия.

23. Азаптауға және өзге де қатал, адамгершіліксіз немесе ар-ожданын кемсітетін қарау мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияға сәйкес қандай орган құрылды?

- Азаптауға қарсы комитет
- Әйелдер жағдайы жөніндегі комитет
- Адам құқығы жөніндегі Комитет
- Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитет
- Бала құқықтары жөніндегі комитет

24. БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам құқығы жөніндегі БҰҰ Жоғары комиссарының қызмет орнын қашан бекітті?

- 1992 жылы 10 желтоқсан;
- 1991 жылы 1 қаңтар;
- 1993 жылы 20 желтоқсан;
- 1946 жылы 20 желтоқсан;
- 1950 жылы.

25. Адам құқығы жөніндегі жалпы декларация:

- 52 баптан;
- 63 баптан;
- преамбула және 20 баптан;
- преамбула және 30 баптан;
- преамбула және 32 баптан тұрады.

26. Азаптауға қарсы Комитеттің хатшылығы жыл сайын қай айларда сессия өткізеді?

- сәуір-мамырда;
- қарашада;
- ақпанда;
- желтоқсанда;
- шілдеде.

27. Азаптауға қарсы Комитет құрамы қанша мерзімге сайланады?

- 4 жыл мерзімге;
- 2 жыл мерзімге;
- 3 жыл мерзімге;
- 3 ай мерзімге;
- мерзімі белгіленбеген.

28. Қазақстан Республикасы қай жылы нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі Конвенцияны бекітті?

- 2006 жылы;
- 1946 жылы;
- 1990 жылы;
- 1993 жылы;
- 2001 жылы.

29. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция қашан қабылданды?

- 1950 жылы 4 қараша;
- 1949 жылы;
- 1960 жылы;
- 1954 жылы 3 қыркүйек;
- 1953 жылы 3 тамыз.

30. Әлеуметтік-экономикалық саласындағы адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы мынандай мерзімде тексеріледі:

- 1 айда;
- 15 күнде;
- 7 күнде;
- 22 күнде;
- 5 күнде.

31. Арнайы субъект - құқықтарды тасушы бойынша

- жеке құқықтар
- қарапайым құқықтар

- әйелдердің құқықтары
- негізгі құқықтар
- босқындар құқығы

32. Әлеуметтік-экономикалық саладағы адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы мынандай мерзімде тексеріледі:

- 1 айда
- 15 күнде
- 7 күнде
- 22 күнде
- 5 күнде

33. Қазақстан Республикасындағы адам құқығы мен бостандығының шектелуі мүмкін жағдайларды көрсетіңіз

- шектеулер демократиялық қоғамда қажет;
- шектеулер демократиялық қоғамда тыйым салынған;
- шектеулер заңмен қарастырылуы керек;
- шектеулерді заңда бекітудің міндетті еместігі;
- шектеулер заңдылық мақсаттарға көзделуі керек.

34. 1966 жылғы БҰҰ Бас Ассамблеясының шарты

- Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пакті;
- Әйелдерге қатысты барлық кемсітушілік түрлерін жою туралы конвенция;
- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакті;
- Азаптауға және өзге де қатал, адамгершіліксіз немесе ар-ожданын кемсітетін қарау мен

жазалау түрлеріне қарсы
Конвенция;
- Балалар құқығы туралы
Конвенция.

35. Адамның және азаматтың
құқықтары мен
бостандықтарының, заңды
тұлғалардың және мемлекеттің
мүдделерінің сақталуын қадағалау
міндеттері:

- ҚР Конституцияның сақталуын
қамтамасыз етуі
- заңның дұрыс қолданылуын
қамтамасыз етуі
- мемлекетаралық қатынастарды
қамтамасыз етуі
- халықаралық байланыстарды
қамтамасыз етуі
- мемлекеттің әлеуметтік
қамтамасыз етуі

36. БҰҰ аясында адам құқықтары
стандарттарынан тұратын
бірқатар келісімдердің
орындалуын қадағалау үшін
құрылған келісім органдары

- Саяси құқықтар бойынша
комитет
- Мәдени құқықтар бойынша
комитет
- Халықаралық құқықтар бойынша
комитет
- Адам құқықтары жөніндегі
комитет
- Бала құқықтары жөніндегі
комитет

37. Қорғаудың ұлттық
механизмдері

- сот жүйесі
- халықаралық жүйе
- соттан тыс қорғаудың
мемлекеттік институттары

- адвокатура және нотариаттық
қызмет жүйесі
- мемлекеттік органдар

38. Адам және азаматтың
құқықтары мен бостандықтарын
соттан тыс қорғау институттары:

- ҚР Президентінің жанындағы
адам құқықтары жөніндегі
комиссия
- талап
- түсініктеме
- ҚР Президентінің жанындағы
бала құқықтары жөніндегі
комиссия
- ұйғарым

39. Адам құқықтарын қорғау
механизмдері:

- мемлекетаралық
- декларациялар
- конвенциялар
- әмбебап
- халықаралық

40. Қазақстан Республикасында
халықаралық шарттардың
денонсациясын (күшін жою)
жүзеге асырады:

- Президент және Парламент;
- Президент;
- Парламент;
- Үкімет;
- ҚР СІМ.

41. Халықаралық шарт Қазақстан
Республикасында бекітуге
жатпайды, егер:

- республиканың заңдарына
қайшы келгенде;
- бұрын республикамен бекітілген
өзге халықаралық шарттарға
қайшы келгенде;

- республиканың конституциясына қайшы келгенде;
- Конституцияға және республиканың заңдарына қайшы келгенде;
- ҚР Президентінің жолдауына қайшы келгенде.

42. Қазақстан Республикасында халықаралық шарттың ҚР Конституциясына сәйкестігі туралы мәселені кім қарастырады?

- ҚР Парламенті;
- ҚР Президенті;
- ҚР Конституционный Кеңес;
- ҚР әділет министрлігі;
- ҚР Бас прокуроры.

43. Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қорғаудың ұлттық механизмі

- сот жүйесі
- халықаралық жүйе
- соттан тыс қорғаудың мемлекеттік институттары
- адвокатура және нотариаттық қызмет жүйесі
- мемлекеттік органдар

44. БҰҰ Халықаралық сотының факультативтік (қосымша) құзыреті нені білдіреді:

- ұсыныс сипатында сот шешім шығарады;
- сот мемлекеттің өтінішін қарайды және міндетті сипаттағы шешім шығарады, егер екі тарапта (мемлекеттер) сот талқысына қатысуларына келісімдерін берген жағдайда ғана;
- соттың құзыры БҰҰ Қауіпсіздік кеңесіне байланысты болады;

- міндетті сипатта сот шешім шығарады;
- БҰҰ Қауіпсіздік кеңесіне бағыну.

45. Адам құқықтары туралы Еуропалық сот қай жерде?

- Гаагада;
- Женевада;
- Страсбургте;
- Нью-Йоркте;
- Венада.

46. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пакт қабылданды:

- 1966 жылы 10 желтоқсанда
- 1966 жылы 16 желтоқсанда
- 1976 жылы 10 желтоқсанда
- 1976 жылы 16 желтоқсанда
- 1948 жылы 16 желтоқсанда.

47. Адам құқығы жөнінде Еуропалық соттың ісіне жатпайды:

- 1950 жылғы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары туралы Еуропалық Конвенцияның бұзылғандығы көрсетілген мемлекеттердің өтініштерін қарау;
- 1950 жылғы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары туралы Еуропалық Конвенцияға түсінік беруге қатысты мәселелер;
- 1950 жылғы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары туралы Еуропалық Конвенциямен көзделген құқықтары бұзылған қуғын-сиргін саналатын жеке тұлғалардың шағымдарын қарау;
- 1950 жылғы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары туралы Еуропалық Конвенцияның бұзылғандығы көрсетілген

халықаралық ұйымдар мен халықаралық лауазымды тұлғалардың өтініштерін қарау;
- аталғандардың барлығы адам құқығы жөніндегі Еуропалық соттың қарауына қатысты.

48. Адам құқықтары жөнінде Еуропалық соттың судьялары мерзімге сайланады

- бес жыл;
- алты жыл;
- жеті жыл;
- тоғыз жыл;
- он жыл.

49. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пакт күшіне енді

- 1967 жылы
- 1966 жылы
- 1976 жылы
- 1986 жылы
- 1970 жылы

50. Әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтар туралы Пакт күшіне енді

- 1967 жылы
- 1966 жылы
- 1976 жылы
- 1986 жылы
- 1970 жылы.

51. Адам құқықтарының жалпы декларациясы қабылданды:

- 1948 жылы 10 желтоқсанда
- 1948 жылы 16 желтоқсанда
- 1945 жылы 10 желтоқсанда
- 1945 жылы 16 желтоқсанда
- 1966 жылы 10 желтоқсанда.

52. Адам құқықтары жөнінде Еуропалық соттың құрамына қанша судья кіреді

- Адамның негізгі құқықтар мен бостандықтары туралы Еуропалық Конвенцияның қатысушылары санымен тоғыз судья;

- он судья;
- он бес судья;
- жиырма судья;
- Адамның негізгі құқықтар мен бостандықтары туралы Еуропалық Конвенцияның қатысушылары санына тең.

53. ҚР халықаралық гуманитарлық құқық жөніндегі ведомстволарлық комиссиясы болып табылады

- ҚР Парламенті қасында консультациялық-кеңесші органы;
- ҚР Президенті қасында консультациялық-кеңесші органы;
- ҚР Үкіметі қасында консультациялық-кеңесші органы;
- ҚР Сыртқы істер министрлігі (СІМ) қасында консультациялық-кеңесші органы;
- ҚР Премьер-Министрі қасында консультациялық-кеңесші органы.

54. Халықаралық гуманитарлық құқық нормалары қолданылмайтын жағдайлар

- соғыс;
- халықаралық қарулы қақтығыс;
- халықаралық емес қарулы қақтығыс;
- табиғи апаттар;
- барлық аталған жағдайларда қолданылады.

55. Адамның белгілі бір мемлекетпен саяси-құқықтық байланысы қалай аталады

- мәртебе
- құзырет

- кепілдік
- азаматтық
- легалдық

56. Тұлғаның жеке құқықтары

- еркін жүріп-тұру құқығы
- әркімнің Республикадан тыс жерлерге кету құқығы
- сайлау құқығы
- жеке меншік құқығы
- мемлекеттік қызметке кіру құқығы

57. Адам және азаматтың конституциялық-құқықтық мәртебесі

- ҚР Конституциясының бірінші бөлімінде бекітілген
- ҚР Конституциясының екінші бөлімінде бекітілген
- ҚР Конституциясының үшінші бөлімінде бекітілген
- ҚР Конституциясының қорытынды және өтпелі ережелерінде бекітілген
- Конституцияда мұндай бөлім жоқ

58. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының жалпы кепілдіктері

- саяси
- материалдық және рухани
- мәдени, экономикалық, әлеуметтік
- саяси, шығармашылық, мәдени
- материалдық, шығармашылық, әлеуметтік әрі міндеті болып табылады
- заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де міндетті төлемдерді төлеу әркімнің борышы болып табылады

59. Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмауын бекітуші

Конституция бабы

- 13 бап
- 15 бап
- 19 бап
- 21 бап
- 17 бап

60. Адам құқықтары бұл:

- адам өзіне-өзі ойлап тапқан нормалар
- адам өмір сүретін заңдар
- мемлекетпен қорғалатын мүмкіндіктер
- мемлекетпен қамтамасыз етілетін мүмкіндіктер
- қандай да шектеулердің болмауы

61. Адам құқықтары мен бостандықтарына қай уақыттан бастап ие болады:

- адамға құқықтары мен бостандықтары туғаннан тиесілі
- мемлекеттің президенті құқықтар мен бостандықтарды ұсынады
- мемлекет құқықтар мен бостандықтарды ұсынады
- халықаралық шарттар құқықтар мен бостандықтарды ұсынады
- сот құқықтар мен бостандықтарды ұсынады

62. Қазақстан Республикасы Конституцияның 14-бабында адамдардың құқықтары бекітілген:

- заң және сот алдында Қазақстан азаматтарының теңдігі
- құқық қолдану тәртібінде жүзеге асырылатын шетел азаматтардың және азаматтардың теңдігі

- заң және сот алдында жұрттың бәрі тең
- ... ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды
- азаматтар мен адамдардың заңды мүдделері мен құқықтарын қорғауда сот органдарының әділетті қарауы

63. Адамның ең басты құндылықтардың қатарына жатқызылуы, құқықтың ең маңызды принциптерінің болуы:

- заңдық
- гуманизм
- нормативтік
- бірлік
- плюрализм

64. Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық:

- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл өз қызметінде ақпараттық, ұйымдастырушылық және бақылау-қадағалауды жүзеге асырады
- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл өз қызметінде аналитикалық, ұйымдастырушылық және құқық қолдануын қамтамасыз етіп, жүзеге асырады
- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл ақпараттық-аналитикалық құқықтық ұйымдастырушылық құқықтық бақылау-қадағалаушы және басқа да қамтамасыз жүзеге асырады
- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл өз қызметінде ақпараттық аналитикалық, ұйымдастырушылық құқық шығармақ және басқа да заңды қамтамасыз етуді жүзеге асырады

- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл өз қызметінде ақпараттық аналитикалық құқықтық ұйымдастырушылық және басқа да қызметін жүзеге асырады

65. Адам құқықтары жөніндегі институт Қазақстан Республикасында қай жылы қалыптасты?

- 1991 жылы
- 1995 жылы
- 2001 жылы
- 2002 жылы
- 2004 жылы

66. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл кіммен тағайындалады:

- Президент және Парламент Палаталарының Төрағасымен
- Президент және Конституциялық Кеңеспен
- Конституциялық Кеңес, Жоғарғы Сот және Президент
- Премьер Министр және Президентпен
- Парламентпен

67. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметтік мерзімі

- 4 жыл
- 5 жыл
- 6 жыл
- 7 жыл
- Нормативтік құқықтық актілермен шектелмеген

68. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қандай актілер қалыптастырады:

- нұсқама
- қаулы
- резолюция (бұрыштама)
- ұсыныс
- кепілдеме

69. Әйелдерді барлық формадағы кемсіту туралы конвенция қай жылы қабылданды?

- 1948 жылы
- 1966 жылы
- 1972 жылы
- 1979 жылы
- 1989 жылы

70. Халықаралық әйелдерді нәсілдік және барлық формадағы кемсіту туралы конвенция қай жылы қабылданды?

- 1948 жылы
- 1965 жылы
- 1979 жылы
- 1989 жылы
- 1999 жылы

71. Геноцид қылмысының алдын алу және ол үшін жазаға тарту конвенция қашан қабылданды:

- 1948 жылы
- 1965 жылы
- 1979 жылы
- 1989 жылы
- 1999 жылы

72. Қадір-қасиетті қорлау, азаптау және т.б. қатыгездікке қарсы түрлеріне байланысты жазалау конвенциясы қашан қабылданды?

- 1948 жылы
- 1965 жылы
- 1979 жылы
- 1984 жылы
- 2001 жылы

73. Азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі халықаралық келісім қай жылы қабылданды?

- 1948 жылы
- 1966 жылы
- 1976 жылы
- 1986 жылы
- 2006 жылы

74. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөнінде халықаралық пакт(келісім) қай жылы қабылданды?

- 1948 жылы
- 1966 жылы
- 1976 жылы
- 1986 жылы
- 2006 жылы

75. Баланың құқықтары жөніндегі пакт қашан қабылданды?

- 1948 жылы
- 1966 жылы
- 1976 жылы
- 1989 жылы
- 2006 жылы

76. Адам құқықтары және бостандықтары туралы Тәуелсіз Мемлекеттердің Достастығы туралы конвенция қашан қабылданды?

- 1948 жылы
- 1966 жылы
- 1975 жылы
- 1995 жылы
- 2001 жылы

77. Адам құқықтары туралы жалпыға бірдей декларация қашан қабылданды?

- 1948 жылы
- 1966 жылы
- 1975 жылы
- 1995 жылы
- 2001 жылы

78. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтары тең бастауларды жүзеге асыруды немесе қолдануды мойындайтын немесе жоюды мақсат ететін ұлттық, терілерінің түсіне, нәсіліне немесе

этникалық тегіне негізделген белгілер, шектеулер, кез келген айырмашылықтар мен артықшылықтар.

- Ұлттық этникалық сегригация
- Нәсілді шектеу беделін түсіру
- Азамат құқықтарының басымдығы
- Нәсілдік шектеу
- дискриминация
- Саяси құқықтық шектеу

79. Азаматтық және саяси құқықтар жөнінде халықаралық пактіде қандай органды қалыптастыру көзделген

- Адам құқықтары жөніндегі комиссия
- Адам құқықтары жөніндегі халықаралық сот
- Адам құқықтары жөніндегі комитет
- Адам құқықтары жөніндегі халықаралық трибунал
- Азамат құқықтарының басымдығы

80. Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ комитеті неше мүшеден тұрады?

- 7
- 2
- 18
- 21
- 24

81. Адам құқықтары туралы жалпылама декларациясының 1 бабында не бекітілген?

- Адамдар туғаннан еркін және өзінің құқықтарымен тең болады, олар ұятпен бір бірімен адамгершілік және әділеттілік рухына сәйкес орындау керек.

- Бүкіл адамдар туғаннан өзінің қадір-қасиетімен тең. Олар қадір қасиет, ар-намыс, ұят және санамен бөлінген.

- Барлығы туғаннан тең және еркін.
- Барлық адамдар туғаннан өзінің қадір қасиеті және құқықтарымен тең және еркін.
- Барлық адамдар бір-бірімен қатынаста ағалық рухта әрекет етуі керек және санамен белгіленген.

82. Қандай белгі адам құқықтарына жатпайды:

- Туғаннан жататындығы
- Объективті реттейді
- Мемлекеттік мойындаудан тәуелсіз
- Құқықтарды қорғау, орындау мемлекет міндеттері болып табылмайды
- Құқықтарды мойындау мемлекет міндеттері болып табылмайды

83. Жеке бас бостандығына кім шектеу қоя алады:

- Тек қана заңмен прокурор шектей алады, әскери жағдайда шектелуі мүмкін
- шектеуге болмайды
- кейбір жағдайларға байланысты сотпен шектеледі
- төтенше және әскери жағдайда тәртіпті реттеуді жүзеге асыратын заң
- шығарушы актілермен шектелуі мүмкін

84. Әрбір адамға тиесілі табиғи мүмкіндіктер: өмір, денсулық, бостадақ сияқты жалпыға белгілі игіліктерді қолдануда адамдардың

мүмкіндіктерін заңды бекіту қандай құқық түріне жатады:

- Саяси құқықтар
- Азаматтық құқықтар
- Экономикалық құқықтар
- Әлеуметтік құқықтар
- Ұжымды құқықтар

85. Заңмен белгіленген жағдайда мемлекет атынан материалдық көмек алумен байланысты азаматтардың мүмкіндіктері мемлекетпен экономикалық және заңдық қамтамасыз етілген

- Саяси құқықтар
- Азаматтық құқықтар
- Экономикалық құқықтар
- Әлеуметтік құқықтар
- Жеке бас құқықтар

86. Тұлғаның интеллектуалдық даму мүмкіндіктерін заңдық қамтамасыз ету.

- Саяси құқықтар
- Азаматтық құқықтар
- Экономикалық құқықтар
- Әлеуметтік құқықтар
- Мәдени құқықтар

87. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының жалпы құрметтелуі мен сақталуына жәрдемдесу жөнінде ұйымдастыру қызметінің орындалуы үшін БҰҰ-ның қай органы басты жауапкершілікті алады?

- экономикалық және әлеуметтік кеңес;
- БҰҰ Бас Ассамблеясы;
- Адам құқығы жөніндегі БҰҰ комиссиясы;
- Адам құқығы жөніндегі Кеңес;

- Адам құқығын қорғау және құрметтеу жөніндегі комиссия.

88. Азаматтық саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің факультативтік протоколына қосылу азаматтарға жүгінуге мүмкіндік береді

- Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ-ң комиссиясына
- Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ комитетіне
- Адам құқықтары жөніндегі Европалық сотқа
- Адам құқықтары жөніндегі ТМД комиссиясына
- БҰҰ-ның халықаралық сот

89. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының адам құқықтары және негізгі бостандықтары туралы конвенция қашан қабылданды?

- 1991 жылы
- 1995 жылы
- 1998 жылы
- 2001 жылы
- 2003 жылы

90. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде 2-ші факультативті протакол, мыналарға бағытталған

- Нәсілдік тоқтату
- Әйелдер мен ерлердің арасында теңдікті орнату
- Өлім жазасын алып тастау
- Азаматардың қалыпты өмір сүру деңгейін орнату
- Жазалауды қолдану облысында дағдарысты шектеу

91. Азаматтардың кең демократиялық бостандықтарын

бекітетін АҚШ -тың Конституциясының 10 түзетулер енгізген және Биль құқықтарының ұйымдастырушысын атаңыз?

- Джеймс Медисон
- Томас Пейн
- Томас Джефферсон
- Ш. Л. Монтескье
- А. Гамильтон

92. Францияда адам және адамзаттың құқықтары жөніндегі Декларация қай жылы қабылданды?

- 1877 ж.
- 1789 ж.
- 1790 ж.
- 1879 ж.
- 1899 ж.

93. Қазақстан Республикасының адам құқықтары жөніндегі уәкілді актілерінің сипаты қандай?

- барлық жауап дұрыс
- орындауға міндетті
- қарауға міндетті
- ұсынымдық
- барлық жауап дұрыс емес

94. 1789 жылғы „Адам және азамат жөніндегі“ Декларация қай елде қабылданды?

- Голландияда
- Ұлыбританияда
- Германияда
- Францияда
- АҚШ-та

95. Нәсілдік кемсітушілік дегеніміз –

- мәжбүрлеу немесе күш қолдану шаралары арқылы территорияны беру

- қай ұлтқа жататындығы бойынша шектеу және ізге түсу құқығы

- қоғамды топтарға бөлу
- мемлекеттік күші бар шарт негізінде мемлекеттік уәкілетті органның бекітуі бойынша жасалған акт
- қоғамды әлеуметтік және тектік топтарға бөлу

96. Халықаралық құқық қағидаларының негізгілерінің бірі - адам құқықтарын сыйлау қағидасы қай уақытта бекітіледі?

- 1919 ж. Ұлт лигасының құрылуы негізінде
- 1945 ж. БҰҰ-ның жарғысын қабылдау негізінде
- 1948 ж. қабылданған жалпы адам құқықтарының Декларациясы негізінде
- 1976 ж. күшіне енген азаматтық және саяси, әлеуметтік-экономикалық құқықтар жөніндегі Пакт негізінде
- 1966 ж. қабылданған халықаралық Биль құқығы негізінде

97. Баланың құқықтары жөніндегі конвенция қай жылы қабылданды?

- 20 қараша 1984 ж.
- 10 желтоқсан 1988 ж.
- 20 қараша 1989 ж.
- 21 желтоқсан 1965 ж.
- 22 сәуір 2001 ж.

98. Адам құқықтары, жөніндегі комиссия қанша мүшеден тұрады?

- 53 мемлекет мүшелерінен

- 10 мемлекет мүшелерінен
- 18 мемлекет мүшелерінен
- 20 мемлекет мүшелерінен
- 15 мемлекет мүшелерінен

99. Адам құқықтары мен бостандықтары Конституция бойынша неше топқа жіктелген?

- 3- топқа
- 5- топқа
- 8- топқа
- 4- топқа
- 2- топқа

100. Адамның құқықтары қай кезеңнен бастап нормативтік-құқықтық актілерде бекітілді ?

- б.з.д.
- ХҮІІ ғасыр
- ХҮІІІ ғасыр
- ХІХ ғасыр
- ХХ ғасыр

101. Қандай белгі адам құқықтарына жатпайды:

- туғаннан жататындығы
- объективті реттейді
- мемлекеттік мойындаудан тәуелсіз
- құқықтарды қорғау мемлекет міндеттері болып табылмайды
- құқықтарды орындау және мойындау мемлекет міндеттері болып табылмайды

102. Қоғам өмірінің саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени немесе басқа да кез келген облыстарында адам құқықтары мен негізгі бостандықтары тең бастауларды жүзеге асыруды немесе қолдануды мойындау, жоюды мақсат ететін руына,

түсіне нәсіліне немесе этникалық тегіне негізделген белгілерге, шектеулер қалай аталады

- этникалық
- апертеид
- генацид
- нәсілдік
- дискриминация

103. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде 2-ші факультативті протокол, мыналарға бағытталған

- нәсілдік тоқтату
- әйелдер мен ерлердің арасында теңдікті орнату
- өлім жазасын алып тастау
- ату жазасын алып тастау
- азаматардың қалыпты өмір сүру деңгейін орнату
- жазалауды қолдану облысында дағдарысты шектеу

104. Адам және азаматтың субъективтік, заңды міндеттері және бостандықтары

- конституциялық жауапкершілік
- конституциялық құқықтар
- конституциялық міндеттер
- құқықтық статус
- құқықтық мәртебе
- азаматтық кодекс

105. Өмір сүру құқығы тиесілі

- тек қана Қазақстан Республикасының азаматтарына
- барлық адамдар мен жануарларға
- әр адамға
- әркімге
- жеке және заңды тұлғаларға
- әрекет ететін заңдардағы арнайы айтылатын субъектілер

Өзіндік бақылау сұрақтары

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 10 бабы мен Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14 бабында қандай құқық бекітілген?
2. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының жалпы құрметтелуі мен сақталуына жәрдемдесу жөнінде ұйымдастыру қызметінің орындалуы үшін БҰҰ-ның қай органы басты жауапкершілікті алады?
3. БҰҰ Бас Ассамблеясының адам құқығына қатысты тапсырмасын қандай орган орындайды?
4. Адам құқығы жөніндегі жалпыға бірдей декларациясы неше баптан тұрады?
5. Қазақстан Республикасы қай жылы нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі Конвенцияны бекітті?
6. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция қашан қабылданды?
7. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пакт күшіне енді?
8. Әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтар туралы Пакт күшіне енді?
9. Жалпы адамзаттық құндылықтар ретінде адам құқықтарының ұғымы?
10. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының тұжырымдамасы және теориясы.
11. Өмір сүру құқығы, оның Қазақстан Республикасындағы заңнамалық кепілдіктері.
12. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары кепілдігінің халықаралық механизмі.
13. Адам құқықтары саласындағы ынтымақтастық бойынша халықаралық ұйымдардың рөлі.
14. Адам құқықтарын қорғау мүмкіндігін қамтамасыз етуші халықаралық заң рәсімдері.
15. Адам құқықтары жөніндегі халықаралық стандарттардың ұлттық заң жүйесіне айналуы.
16. Адам құқықтары жөніндегі қазақстандық заңнаманың Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының нормаларымен және адам құқықтары бойынша халықаралық нормаларымен ара қатынасы.
17. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының әкімшілік-құқықтық кепілдіктері.
18. Қазақстан Республикасы аумағындағы шетел азаматтарының құқықтық ережесі.
19. Адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, жеке тұлғаны қылмыстық-құқықтық қорғау мәселелері.
20. Ұлттық құқықтық жүйені дамытудағы адам құқықтарының халықаралық стандарттарының маңызын атаңыз.
21. Құқықтар туралы халықаралық билль ерекшелігі.

22. Адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық шарттарға жіктеу.

23. Қазіргі кезеңде қандай адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің халықаралық механизмдері.

24. Қазақстан Республикасы БҰҰ (адам құқықтары бойынша) қандай комитеттерінің юрисдикциясын мойындады

25. Қазақстан Республикасында адам құқықтарының халықаралық стандарттары.

26. Адам құқықтары мен бостандықтарын арнайы құралдар мен атыс қаруын қолдану процесінде қамтамасыз ету.

27. Адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын аса жиі бұзатын жүйе, себептері, жол бермеу жолдары

28. Адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бойынша мемлекет қызметінің негізгі бағыты.

29. Адам құқықтары мен бостандықтарының жалпы кепілдіктері.

30. Адам құқығы мен бостандығының шектелуі мүмкін жағдайларды көрсетіңіз.

31. Шектеулер қандай заңды мақсатты көздеуі керек?

32. Адам құқығы мен бостандығы арнайы субъектісіне байланысты топтастырыңыз.

33. Адам құқығы мен бостандығын мемлекеттің рөлі мен қамтамасыз етуі бойынша топтастырыңыз:

34. Адамның әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен бостандықтары құқықтың қандай түріне жатады?

35. "Барлық адамдар ешқандай да кемсітушіліксіз негізгі құқықтар мен бостандықтарға ие" деген түсінік қандай негізгі құқық принципіне жатады?

36. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының жалпы құрметтелуі мен сақталуына жәрдемдесу жөнінде ұйымдастыру қызметінің орындалуы үшін БҰҰ-ның қай органы басты жауапкершілікті алады?

37. БҰҰ Бас Ассамблеясының адам құқығына қатысты тапсырмасын қандай орган орындайды?

38. Адам құқығы жөніндегі БҰҰ комиссиясы қай жылы құрылды?

39. БҰҰ Адам құқығы жөніндегі Комиссиясы қай жылы Адам құқығы жөніндегі Кеңеске алмастырылды?

40. Әйелдер құқығына жәрдемдесу жөнінде ЭКОСОС-қа қандай орган ұсыныстар мен баяндамалар дайындайды?

41. Азаптауға және өзге де қатал, адамгершіліксіз немесе ар-ожданым кемсітетін қарау мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияға сәйкес қандай орган құрылды?

42. БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам құқығы жөніндегі БҰҰ Жоғары комиссарының қызмет орнын қашан бекітті?

43. Адам құқығы жөніндегі жалпыға бірдей декларациясы құрылымы:

44. Қазақстан Республикасы қай жылы нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі конвенцияны бекітті?

45. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция қашан қабылданды?

46. Әлеуметтік-экономикалық саласындағы адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы мынандай мерзімде тексеріледі:

47. Адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөлі.

48. Адам құқықтары мен бостандықтарының жіктелуі қоғамдық қатынастар саласы бойынша.

49. Әлеуметтік-экономикалық саладағы адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы мынандай мерзімде тексеріледі:

50. Қазақстан Республикасындағы адам құқығы мен бостандығының шектелуі мүмкін жағдайларды көрсетіңіз.

51. Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, заңды тұлғалардың және мемлекеттің мүдделерінің сақталуын қадағалау міндеттері.

52. БҰҰ аясында адам құқықтары стандарттарынан тұратын бірқатар келісімдердің орындалуын қадағалау үшін құрылған келісім органдары

53. Қазақстан Республикасында халықаралық шарттардың денонсациясын (күшін жою) жүзеге асырады.

54. Халықаралық шарт Қазақстан Республикасында бекітуге жатпайды.

55. Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қорғаудың ұлттық механизмі.

56. БҰҰ Халықаралық сотының факультативтік (қосымша) құзыреті нені білдіреді?

57. Халықаралық құқық қорғау механизмінің топталуы.

58. Қазақстан Республикасының халықаралық құқық қорғау механизміне қатысуы,

59. 2010-2020 жылдарға арналған қазақстан республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасы.

60. Қазақстан Республикасында имплементациялау пробеламалары мен шешу жолдары.

Семинар сабақ жоспары

Семинар сабағы «Аса қажетті құқық» деген атаумен ойын түрінде жүргізіледі.

Ойын мақсаты: «бірінші» және «екінші топ» құқықтарының ара қатынасын көрсету.

Әрбір білім алушы құқықтар мен бостандықтар тізімін алады.

Тапсырма:

Сіздің алдыңызда құқықтар мен бостандықтар тізімі. Сізге құқықты анықтау қажет, онсыз болу мүмкін емес (ол үшеуден аспау керек)

- Өмір сүру, бас бостандығы мен қауіпсіздік құқығы.
- Құлдық пен басыбайлықтан бостандық құқығы.
- Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен бостандық құқығы.
- Құқық субъектіліктің мойындалу құқығы.
- Заң алдында теңдік құқығы.
- Адам құқықтары бұзылған жағдайда құқықтарды тиімді қалпына келтіру құқығы.
- Өз еркімен қамауға алу, ұстау немесе қудалаудан бостандық құқығы.
- Істің жария және барлық әділеттілік талаптарының сақталуымен тәуелсіз және бейтарап сотпен қаралу құқығы.
- Кінәсі белгіленгенше кінәсіздік презумпциясы құқығы.
- Жасау сәтінде қылмыс саналмаған әрекет үшін соттауға тыйым салу құқығы.
- Жеке және отбасылық өміріне еркін қол сұғушылықтан, тұрғын үйге дербес құқылық немесе хат-хабар құпиялығына еркін қол сұғушылықтан бостандық құқығы.
- Еркін жүріп-тұру және тұрғылықты жерді таңдау құқығы, соның ішінде кез келген елден кету және өз еліне қайтып оралу құқығы.
- Басқа елдерді паналау құқығы.
- Азаматтық алу құқығы.
- Неке құру және отбасын құру құқығы.
- Мүлікке ие болу құқығы.
- Ой, ар-ождан және дін бостандығы құқығы.
- Сенім бостандығы және оны еркін білдіру құқығы.
- Бейбіт жиналыстар және бірлестіктер бостандығы құқығы.
- Өз елін басқаруға қатысу құқығы.
- Өз еліндегі мемлекеттік қызметке тең қолжетімділік құқығы.
- Әлеуметтік қамсыздандырылу құқығы.

- Еңбек ету және жұмысты еркін таңдау құқығы.
- Тең еңбек үшін тең төлем алу құқығы.
- Адамның лайықты тұрмысын қамтамасыз ететін әділ және қанағаттанарлық сыйлықақы алу құқығы.
  - Кәсіби одақтар құру құқығы.
  - Демалыс және бос уақыт құқығы.
  - Денсаулық пен әл-ауқатты сақтау үшін қажетті өмір сүру деңгейі (тамақ, киім, тұрғын үй, медициналық күтімді қоса алғанда) құқығы.
    - Жұмыссыздық, науқастану, мүгедектік, жесірлік, қартаю жағдайында немесе адамның ырқынан тыс жағдаяттар бойынша тіршілік ету құралдарынан айырылудың өзге жағдайларында әлеуметтік қамсыздандырылу құқығы.
      - Аналық пен балалықты қорғау құқығы.
      - Білім алу құқығы, бұл ретте ата-аналар өз балалары үшін білі алу түрін таңдауда басымдық құқығына ие.
      - Қоғамның мәдени өміріне қатысу құқығы.
      - Автордың ғылыми, әдеби немесе көркем еңбектерінің нәтижесі болып табылатын моральдық және материалдық мүдделердің қорғалу құқығы.

Қатысушылар алынған тізімдерді салыстырып, бірдей таңдап алынған үш қажетті құқықтармен топтарға бірлеседі. Енді олар – Конституциясы дәл осы құқықтарды кепілдендіретін мемлекеттің тұрғындары. Әрбір топ қиыншылық тудырып отырған жағдайдың сипаттамасымен карточка алып, 10 минуттың ішінде өз іс-қимылдарының нұсқасын ұсынуы тиіс.

ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМ

Қазақстан Республикасының Конституциясында Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Құқықтық мемлекеттің тән ерекшеліктерінің бірі – адам құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктері, олардың нақтылығы және қорғаудың тиімді тетігі. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында жүзеге асырылған адам құқықтары туралы идеялар бос орында пайда болған жоқ. Бізге жеткен құқықтық ескерткіштері әлемдік қоғамдастықтың халықаралық-құқықтық актілер мен тиісті ұлттық құжаттарда олардың ең маңыздысын бекітіп, адам құқықтары мен бостандықтарына бұрын назар аударғанын айғақтайды.

Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында «елде құқықтық мемлекет қағидаттарын одан әрі бекіту процесінде, бір жағынан, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың барынша мүмкін болатын кепілдігіне қол жеткізу, ал екінші жағынан – барлық мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың, азаматтар мен ұйымдардың конституциялық міндеттерін мүлтіксіз және толық орындауы маңызды» - делінген. Сонымен қатар, тұжырымдамада «ұйымдастыру-құқықтық сипаттағы іс-шаралармен тығыз байланысты мәселелердің бірі заң білімі мәселелері болып табылады. Қоғамға және мемлекетке жаңа форматтағы заң кадрлары қажет бағдар ұстанған және патриоттық бағыттағы құқықтары мен бостандықтарын қорғау және адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін. Дәл осындай тәсіл заңдық білім беру жүйесінің негізінде жатуы керек».

Конституциялық принцип адам құқықтары мен бостандықтарының басымдығы Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде заңды көрініс табады және құқықтық мемлекетті құру жағдайында мемлекеттік органдардың қызметінде, әсіресе құқық қорғау органдарының құқық қолдану қызметінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғауға бағытталған құқықтық механизмді әзірлеу маңызды мәнге ие болады.

Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтың нормалары мен принциптерін мойындайды және құрметтейді, оларды ішкі құқыққа имплементациялайды. Соңғы жылдары Қазақстанда адам құқықтары саласындағы негізгі халықаралық актілерге қосылу бойынша үлкен жұмыс жүргізілді, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі халықаралық институционалдық механизмнің юрисдикциясы танылды. Осыған байланысты адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттарын, олардың Қазақстан Республикасы ІІО қызметіндегі маңызын зерделеу қажет болып табылады.

Білім алушылар семинар сабағына дайындық кезінде адам және азаматтың құқықтарын сақтаудың халықаралық стандарттарын білуі қажет. 1948 жылғы адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының жалпы декларациясын, 1966 жылғы адам және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары халықаралық пактісін, 1966 жылғы адамның экономикалық, мәдени және әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары туралы халықаралық пактісін, 1966 жылғы адам және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары пактісіне бірінші факультативтік хаттаманы, 1989 жылғы адам және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары пактісіне екінші факультативтік хаттаманы зерделеулері қажет.

Адам құқықтарының жалпы декларациясына тарихи шолу: (1215 ж.) Бостандықті ұлы хартиясы, (1679 ж.) Хабеас корпус акт, (1776 ж.) АҚШ тәуелсіздік декларациясы, (1789-1791 жж.) Американдық құқықтар туралы Билль, (1789 ж.) Адам және азамат құқықтарының декларациясы, (1948 ж.) адам құқықтарының жалпы декларациясы, (1950 ж.) Адам құқықтарын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы еуропа Конвенциясы.

Адам құқықтарын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы еуропалық жүйе. Адам құқықтарын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция. Адам құқықтары бойынша еуропалық сот. Бір қатысушы мемлекеттің екіншіге петициясы. Страсбургтегі сотқа жеке шағымданудың тәртібі.

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары туралы негізгі халықаралық актілерді бекіту жөнінде Қазақстанның ұстанымы. Халықаралық принциптер мен нормалардың Қазақстан Республикасының құқықтық саясатына әсері. Қазақстан Республикасының салалық заңдарына халықаралық актілерді енгізу мәселелері.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы

Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған

Преамбула

Адам баласы үйелменінің барлық мүшелеріне тән қадір-қасиетін, құқықтарының теңдігі мен тартып алынбайтындығын тану, бостандық пен әділдіктің және жалпыға бірдей бейбітшіліктің негізі болып табылатынына назар аударып,

адам құқықтарына деген елемеушілік, менсінбеушілік адам баласы арының зығырданын қайнататын тағылық жағдайға әкеліп соғатынына және дүние жүзі адамдары сөз бен наным-сенім бостандықтарына ие болып, үрей мен мұқтаждықтан ада бола алатын ортаны құру – адам баласының жоғары мәртебелі ұмтылысы деп жарияланғанына назар аударып,

адам баласы зорлық-зомбылық пен қанауға қарсы көтеріліске мәжбүр болатын жағдайды тудырмау үшін, адам құқықтары заң билігімен қорғалуы керек екеніне назар аударып, халықтар арасында достық қарым-қатынастың дамуына жәрдемдесу керек екеніне назар аударып,

Біріккен Ұлттар елдері өз Жарғысында негізгі адам құқықтарына, жеке адам басының қадір-қасиеті мен құндылығына және ерлер мен әйелдердің теңдігіне сенімдерін растап, әлеуметтік прогресс пен адамға ылайық өмір сүру деңгейін, нақтыланған бостандықтардан тыс, кең ауқымды бостандықтарды арттыруға жәрдемдесу керек деген шешімге келгендеріне назар аударып,

мүше-мемлекеттер Біріккен Ұлттар Ұйымымен ынтықтамаса отырып, адам құқықтары мен негізгі бостандықтары жалпыға бірдей құрметтеліп сақталуына ықпал жасауға міндеттенгендеріне назар аударып,

осы міндеттемелерді толыққанды жүзеге асыру жолында осы құқықтар мен бостандықтардың мән-мағынасы мен ерекшеліктерін ұғынып түсінудің маңызы зор екендігіне назар аударып,

БАС АССАМБЛЕЯ,

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясын бүкіл халықтар мен мемлекеттердің ұмтылыстары арқылы әр адаммен қатар, қоғамның әр органы осы декларацияны үнемі жадында тұтып, білім беру және ағарту жұмыстары арқылы осы құқықтар мен бостандықтарды қадір тұтуға ықпал жасап, ұлттық халықаралық шаралар арқылы Ұйымның мүше-мемлекеттерінің халықтарымен қоса, олардың юрисдикциясына қарасты территориялардың халықтары арасында да, жалпыға бірдей тиімді түрде танылып, жүзеге асырылуы үшін алға қойылған мақсат ретінде жария етіп отыр.

1 бап

Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді. Адамдарға ақыл-парасат, ар-ождан берілген, сондықтан олар бір-бірімен туыстық, бауырмалдық қарым-қатынас жасаулары тиіс.

2 бап

Әр адам, нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе басқа да наным-сенімдеріне, ұлттық, немесе әлеуметтік тегіне, мүлдіктік, тектік-топтық, немесе басқа да жағдаяттарға қарамастан осы Декларацияда жарияланған барлық құқықтар мен бостандықтарға алаланбай, бірдей тең ие болуы тиіс.

Сонымен қатар, ешкім де өзі тұратын елінің, не болмаса территорияның саяси, құқықтық, немесе халықаралық мәртебесінің негізі бойынша, және де ол территория тәуелсіз, әлде біреудің қарамағында, әлде өзін-өзі басқарушы емес, немесе оның егемендігі әртүрлі нысанда шектеулі болған күннің өзінде де, алаланбауы тиіс.

3 бап

Әр адам өмір сүруге, бостандықта болуға және оның жеке басына қол сұғылмауына құқылы.

4 бап

Ешкім де құлдықта немесе кіріштарлықта ұсталуы тиіс емес. Құлдык пен құл саудасына, қандай түрде болса да, тыйым салынады.

5 бап

Ешкім де азапталуға немесе қадір-қасиетін қорлайтындай адамшылыққа жатпайтын қатыгездік жолмен жәбірленуге, немесе жазалануға тиіс емес.

6 бап

Әр адам қай жерде жүрсе де, құқықтық субъектісі ретінде танылуына құқылы.

7 бап

Заң алдында жұрттың бәрі тең және де заң арқылы алаланбай, бірдей тең қорғалуға құқылы. Барлық адам осы Декларацияның ережелерін бұзатын кемсітуден және кемсітуге арандатушылықтың барлық түрінен тең қорғалуға құқылы.

8 бап

Әр адам, конституциямен, немесе заңмен берілген негізгі құқықтары бұзылған жағдайда, құқығын құзыретті ұлттық сот арқылы тиімді түрде қалпына келтіруге құқылы.

9 бап

Ешкім де негізсіз тұтқындалуға, қамауда ұсталуға немесе қуғынға ұшыратылуға тиіс емес.

10 бап

Әр адам, өзінің құқықтары мен міндеттерін анықтап, өзіне тағылған қылмыстық айыптаудың негізділігін белгілеу үшін, ісі толық теңдік негізінде, әділеттік талаптарға сай, тәуелсіз және әділ сот арқылы ашық қаралуына құқығы бар.

11 бап

1. Қылмыс жасады деп айыпталған әр адам, қорғану құқығы қамтамасыздандырылып, заңды және ашық сот талқылауы оның кінәсін толық анықтағанға дейін, кінәсіз деп есептелуге құқығы бар.

2. Ешкім де жасаған әрекеті немесе әрекетсіздігі негізінде, егер ол әрекеті ұлттық заңдар мен халықаралық құқық бойынша қылмыс болып саналмаса, жауапқа тартылмайды. Сонымен қатар қылмыс үшін берілген жаза, қылмыс жасалған кезде заңмен көзделген жазадан ауыр болмауға тиіс.

12 бап

Әр адам жеке және отбасылық өміріне өзгелердің өз бетінше араласуынан, озбырлық жасап баспанасына, хат жазысып-алысу құпиясына қол сұғуынан, ар-намысы мен абырой беделіне нұқсан келтіруінен қорғалуға құқығы бар.

13 бап

1. Әр адамның әр мемлекеттің ішінде жүріп-тұруына және өз қалауынша тұратын мекен-жайды таңдауына құқығы бар.

2. Әр адам кез келген елден, соның ішінде өзінің туған елінен, басқа елге қоныс аударуға және өз еліне қайтып оралуға құқылы.

14 бап

1. Әр адамның қуғынға ұшыраған жағдайда, басқа елдерден баспана іздеп және сол баспананы пайдалануға құқығы бар.

2. Бұл құқық шынтуатында саяси емес қылмыстың негізінде, немесе Біріккен Ұлттар Ұйымының мақсаттары мен қағидаларына қайшы келетін әрекеттері үшін қуғындалғандарға жүрмейді.

15 бап

1. Әр адамның азаматтыққа құқығы бар.
2. Ешкімді де азаматтығынан немесе азаматтығын өзгерту құқығынан еріксіз айыруға болмайды.

16 бап

1. Кәмелеттік жасқа толған ерлер мен әйелдер өздерінің нәсіліне, ұлтына, дініне қарамастан некеге тұрып, отбасын құруға құқылы. Олар некеге тұрған, некеде болған және ажырасқан кезде бірдей құқықтарды пайдаланады.
2. Неке, тек екі жақтың өзара еркін және толық келісімі бойынша ғана қиылады.
3. Отбасы қоғамның табиғи және негізгі ұясы болып табылады, және қоғам мен мемлекет тарапынан қорғалуға құқылы.

17 бап

1. Әр адамның дүние мүлікті жеке өзі, немесе басқалармен бірлесіп иемденуге құқығы бар.
2. Ешкім де өз мүлкінен еріксіз айрылмауға тиіс.

18 бап

Әр адам ой-пікір, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар; бұл құқық өз дінін немесе наным-сенімін өзгерту еркіндігін, өз дінін, наным-сенімін жеке өзі, немесе басқа адамдармен бірігіп тұтып, жария түрде, немесе жеке жолмен уағыздау, құдайға құлшылық ету, діни салт-жораларын орындау бостандығын да қамтиды.

19 бап

Әр адам наным-сенім бостандығына және өз көзқарасын еркін білдіруіне құқығы бар; бұл құқық өз наным-сенімін кедергісіз ұстану еркіндігін және мемлекеттік шекаралар тәртібіне тәуелді болып қалмай, ақпараттар мен идеяларды еркін іздеп, кез-келген құралдар арқылы тарату бостандығын да қамтиды.

20 бап

1. Әр адамның бейбіт жиналыстар және ассоциацияларды құру бостандығына құқығы бар.
2. Ешкімді де белгілі бір ассоциацияға зорлықпен кіргізуге болмайды.

21 бап

1. Әр адамның, өз елін басқару ісіне тікелей өзі, немесе ерікті түрде сайланған өкілдері арқылы қатысуға құқығы бар.
2. Әр адам өз елінде мемлекеттік қызметке тең дәрежеде қол жеткізуге құқылы.

3. Халықтың еркі үкімет билігінің негізі болуы тиіс; бұл ерік мерзімді және бұрмаланбаған сайлау арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Сайлау жалпыға бірдей тең сайлау құқығы негізінде, жасырын дауыс беру жолымен, немесе осы сияқты сайлау бостандығын қамтамасыз ететін басқа да, осы мәндес әдістер арқылы өткізілуі тиіс.

22 бап

Әр адам, қоғам мүшесі ретінде, әлеуметтік жағынан қамсыздандырылуына және оның қадір-қасиеті қолдау табуына, жеке басы еркін кемелденуіне қажетті экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалар бойынша құқықтары әрбір мемлекеттің құрылымы мен ресурстарына сай, ұлттық ықпал және халықаралық ынтымақтастық арқылы жүзеге асырылуына құқығы бар.

23 бап

1. Әр адамның еңбек етуге, жұмыс түрін еркін таңдауға, әділ және қолайлы еңбек жағдайына, жұмыссыздықтан қорғалуына құқығы бар.

2. Әр адамның құндылығы тең еңбегі үшін, нендей бір кемсітусіз, тең еңбек ақы алуына құқығы бар.

3. Жұмыс істеп жүрген әр адам өзінің және отбасының ылайықты өмір сүруін қамтамасыз ететіндей әділ және қанағаттанарлық, және, қажет болған кезде, басқа әлеуметтік қамсыздандыру құралдары арқылы толықтырылып отыратын, сый-сияпатқа құқылы.

4. Әр адам кәсіподақтарын құруға және өз мүдделерін қорғау үшін, кәсіподақтарына кіруге құқылы.

24 бап

Әр адам тынығуға және мәдени демалуға, оның ішінде ақылға қонымды шектеулі жұмыс күніне және мерзімді ақылы демалысқа, құқылы.

25 бап

1. Әр адам өзінің және отбасы мүшелерінің денсаулығын әл-ауқатын қамтамасыз ететіндей, тамақты, киімді, баспананы, медициналық күтімді қамтитын өмір сүру деңгейіне құқылы және де жұмыссыз қалған күнде, науқас болған кезде, мүгедек болып қалған, жесір болып қалған күнде, қартайған шақта, немесе өзіне байланысты емес басқа да себептермен тіршілік ету мүмкіншілігінен айырылып қалған жағдайда қамсыздандырылуына құқылы.

2. Ана және нәресте болу жағдайы айрықша қамқорлық пен көмек алуға құқық береді. Балалардың бәрі, некелі немесе некесіз туған, бірдей әлеуметтік қорғауды пайдаланады.

26 бап

1. Әр адамның білім алуға құқығы бар. Білім беру, ең болмағанда бастауыш және жалпы білім, тегін болуы тиіс. Бастауыш білім баршаға міндетті болуы тиіс. Техникалық және кәсіптік білім көпшіліктің қолы жетерліктей болуы тиіс және жоғары білім де, әркімнің қабілетіне қарай көпшіліктің қолы жетерліктей болуы тиіс.

2. Білім беру адамның жеке басының толық кемелденуіне және құқықтары мен негізгі бостандықтарына деген құрметті арттыруға бағытталуы тиіс. Білім беру барлық ұлттар, нәсілдік және діни топтары арасында түсіністік, шыдамдылық пен достық қарым-қатынас орнатуға ықпал жасап және Біріккен Ұлттар Ұйымының бейбітшілікті қуаттау жолындағы жұмысына ықпал жасап, дем беруі тиіс.

3. Ата-аналардың өздерінің жас балаларына білім беру түрін таңдауда құқығы басымды.

27 бап

1. Әр адам қоғамның мәдени өміріне еркін қатысуға, өнерден рахат-ләззат алуға, ғылыми прогреске ат салысуға әрі оның игілігін пайдалануға құқылы.

2. Әр адам өзі автор болып табылатын ғылыми еңбегінің, әдеби немесе көркем шығармаларының нәтижесінде туындайтын рухани және материалды мүдделерін қорғауға құқылы.

28 бап

Әр адам осы декларацияда баянды етілген құқықтар мен бостандықтарды толық жүзеге асыра алатын әлеуметтік және халықаралық тәртіпке құқылы.

29 бап

1. Әр адамның, адам баласының еркін және толық кемелденуіне мүмкіншілік беретін қоғам алдында міндеттері бар.

2. Өзінің құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруда әр адам тек басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын тиісті түрде тану және құрметтеу мақсаты көзделген жағдайда ғана және демократиялық қоғамдағы моральдің, қоғамдық тәртіп пен игіліктің әділетті талаптарын қанағаттандыру мақсаты көзделген жағдайда ғана, заңмен белгіленген шектеуге ұшырауы тиіс.

3. Осы бостандықтар мен құқықтарды жүзеге асырылуы Біріккен Ұлттар Ұйымының мақсаттары мен қағидаларына қайшы келмеуі тиіс.

30 бап

Осы Декларациядағы ешбір қағида қайсыбір мемлекетке, адамдар тобына немесе жеке адамдарға аталмыш Декларацияда баянды етілген құқықтар мен бостандықтарды жоятын қызметпен айналысу немесе іс-әрекет жасау құқығын береді деп пайымдалуы тиіс емес.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (Нью-Йорк, 1966 ж. 16 желтоқсан)

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер,

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысында жарияланған қағидаттарға сәйкес, адам баласы отбасының барлық мүшелеріне тән қадір-қасиетін, олардың құқықтарының теңдігі мен ажырамастығын тану-бостандықтың, әділдіктің және жалпыға бірдей бейбітшіліктің негізі болып табылатынын назарға ала отырып,

бұл құқықтар адам баласына тән қадір-қасиеттен туындайтындығын тани отырып,

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына сәйкес әркім экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын да өзінің азаматтық және саяси құқықтарымен бірдей пайдалана алатындай жағдай туғызғанда ғана, азаматтық және саяси бостандығын және үрей мен мұқтаждықтан бостандығын иеленген еркін адам үлгісі жүзеге асырылуы мүмкін екендігін тани отырып,

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы бойынша мемлекеттер адам құқықтары мен бостандықтары жалпыға бірдей құрметтелуін және сақталуын көтермелеп отыруға міндетті екендіктеріне назар аудара отырып,

әрбір жеке адам, басқа адамдарға және өзі мүшесі болып саналатын ұжымға қатысты міндеттері бола отырып, осы Пактіде танылған құқықтарды көтермелеуге және сақтауға қол жеткізуі тиіс екендігіне назар аудара отырып, төмендегі баптар туралы келісті:

I БӨЛІМ

1-бап

1. Барлық халықтар өзінің мемлекеттік құрылысын өздері шешуге құқылы. Осы құқық бойынша олар өз елінің саяси мәртебесін еркін белгілеп, оның экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуын еркін түрде қамтамасыз етеді.

2. Барлық халықтар алдарына қойған мақсат-мұраттарына жету жолында халықаралық экономикалық ынтымақтастықтан туындайтын, өзара тиімділік қағидаттары мен халықаралық құқыққа негізделген қандай да болсын міндеттемелерге нұқсан келтірместен, өз елінің табиғи байлықтары мен ресурстарын еркін игере алады. Бірде-бір халықты меншігіндегі тіршілік етуге қажетті заттардан еш уақытта айыруға болмайды.

3. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің бәрі, соның ішінде өзін-өзі басқарушы емес және қамқорлығындағы аумақтарды басқаруда жауапты мемлекеттер де, Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының ережелеріне сәйкес, мемлекеттік құрылысын өзі шешу құқығын жүзеге асыруын көтермелеуге және ондай құқықты құрметтеуге тиіс.

2-бап

1. Осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет, осы Пактіде танылған құқықтарды өзінің аумағының шегінде және юрисдикциясына қарасты аумақта тұратын барлық жұртты нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси, немесе басқа да наным-сеніміне, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік жәй-күйіне, туу немесе өзге де жағдаяттарына қарамастан, еш алаламай аталған құқықтарды құрметтеуге және қамтамасыз етуге міндеттенеді.

2. Мұндай міндеттер қолданыстағы заң жүзінде, немесе басқа шаралар түрінде ескерілмеген жағдайда, осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет, өзінің конституциялық процедуралары мен осы Пактінің ережелеріне сәйкес, осы Пактіде танылған құқықтарды жүзеге асыру үшін қажет болатын заң шығару немесе басқа да шараларды қабылдау үшін қажетті шаралар қабылдауға міндеттенеді.

3. Осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет:

а) осы Пактіде танылған құқықтары мен бостандықтары бұзылған кез-келген адамға, олардың құқықтары мен бостандықтарын ресми тұлғалар бұзған күннің өзінде де, тиімді құқықтық қорғау амалын қамтамасыз етуге;

б) құқығын қорғауды талап еткен кез келген адамның құқықтық қорғау құқығы мемлекеттік құқықтық жүйесімен көзделген құзыретті сот, әкімшілік, заң шығару биліктері немесе басқа құзыретті орган арқылы белгіленуін және сот арқылы қорғалу мүмкіндігінің дамуын қамтамасыз етуге;

с) құқықтық қорғау құралдары берілген күнде, оларды құзыретті өкімет орындарының пайдаланып қолдануларын қамтамасыз етуге міндеттенеді.

3-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер, осы Пактіде көзделген барлық азаматтық және саяси құқықтарды пайдалану құқығы ерлер мен әйелдерге тең болуын қамтамасыз етуге міндеттенеді.

4-бап

1. Мемлекеттегі төтенше жағдай ұлт өміріне қауіп төндірген күнде, және ол ресми түрде жарияланған болса, осы Пактіге қатысушы мемлекеттер осы Пакті бойынша өз міндеттерінен жалтару шараларын қиын жағдайдың шиеленісі талап ететін дәрежеде ғана және бұл шаралар халықаралық құқық бойынша басқа да міндеттемелеріне қайшы келмейтін жағдайда және нәсілге, түр-түске, жынысқа, тілге, дінге немесе әлеуметтік текке негізделген кемсітуге әкеліп соқпайтын жағдайда ғана қолдана алады.

2. Бұл ереже 6, 7, 8 (1, 2-тармақтар), 11, 15, 16 және 18-баптардан қандай да бір жалтаруға негіз бола алмайды.

3. Жалтару құқығын пайдаланып отырған осы Пактіге қатысушы кез келген мемлекет, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы арқылы, осы Пактіге қатысушы басқа мемлекеттерді қандай ережелерден жалтарғанын және мұндай шешім қабылдауға мәжбүр еткен себептерді айтып, дереу хабардар етуге тиіс. Сонымен қатар, сол дәнекер арқылы, жалтару құқығының пайдалану мерзімі қай уақытта аяқталатыны да хабарлануы тиіс.

5-бап

1. Осы Пактідегі ешбір қағида, қайсыбір мемлекетке, қайсыбір топқа, немесе қайсыбір адамға аталған Пактіде танылған кез-келген құқықтар мен бостандықтарды жоюға, немесе оларды осы Пактіде көзделген дәрежеден тыс шектеуге бағытталған қандай да бір жұмыспен айналысуға немесе қандай да бір іс-әрекет жасауға құқық береді деп пайымдалуы тиіс емес.

2. Осы Пактіде танылған немесе осы Пактіге қатысушы қайсыбір мемлекетте заң, конвенция, ереже, немесе әдет-ғұрып жүзіндегі қандай да бір негізгі адам құқықтарын осы Пактіде танылмайды немесе, танылған күнде де, кем ауқымда танылады деген сылтаумен ешқандай шектеуге немесе кемсітуге жол берілмейді.

III

БӨЛІМ

6-бап

1. Өмір сүру құқығы - әрбір адамның ажырамас құқығы болып табылады. Бұл құқық заңмен қорғалады. Ешкімнің де өмірі еріксіз қиылуға тиіс емес.

2. Өлім жазасы жойылмаған елдерде, өлім жазасы тек қана айрықша ауыр қылмыс жасағаны үшін, қылмыс жасалған уақытта қолданыста болған заңға сәйкес және осы Пактінің, сондай-ақ Геноцид қылмыстарының алдын алу және жазалау туралы конвенцияның қаулыларына қайшы келмеген жағдайда ғана, ең ауыр жаза ретінде беріледі. Бұл жаза тек қана құзыретті сот шығарған ақтық үкімді орындау үшін ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

3. Өлім жазасы геноцид қылмыстары үшін берілген болса, онда осы баптағы ешбір қағида осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге Геноцид қылмыстарының алдын алу және жазалау туралы конвенцияның қаулылары бойынша қабылдаған кез келген міндеттемелерінен қайсы бір жолдармен жалтару құқығын бермейтіндігін ескеру керек.

4. Өлім жазасына кесілген әрбір адамның кешірім беруді немесе шығарылған үкімді жеңілдетуді сұрап арыздануға хақысы бар. Барлық жағдайда да рақымшылдық, кешірім беру немесе өлім жазасы туралы шығарылған үкім ауыстырылып берілуі мүмкін.

5. Он сегіз жасқа толмаған адамдар жасаған қылмыстары үшін өлім жазасына кесілмейді және де өлім жазасына кесілген әйелдің аяғы ауыр болса, өлім жазасы жүзеге асырылмайды.

6. Осы баптағы ешбір қағида осы Пактіге қатысушы қайсыбір мемлекеттер үшін өлім жазасын жою мәселесін болдырмауға, немесе өлім жазасын жоюды кейінге қалдыруға негіз бола алмайды.

7-бап

Ешкім де азапталуға немесе оның қадір-қасиетін қорлайтындай адамшылыққа жатпайтын қатыгездік жолымен жәбірленуге немесе жазалануға тиіс емес. Ішінара, ешбір тұлға өзінің ерікті түрдегі келісімінсіз медициналық немесе ғылыми тәжірибеге ұшыратылуы тиіс емес.

8-бап

Ешкім де құлдықта ұсталуы тиіс емес; құлдық пен құл саудасының барлық түріне тыйым салынады.

1. Ешкім де кіріптарлықта ұсталуы тиіс емес.

2. а) Ешкім де ықтиярсыз немесе міндетті еңбекке мәжбүрленуі тиіс емес.

б) азапты жұмыстарды қолданатын елдерде, жасалған қылмыс үшін тағайындалатын бас бостандығынан айыру жазасы азапты жұмыстармен ілесетін болса, осындай жазаны тағайындаған құзыретті соттың үкімін орындау үшін, азапты жұмыстарды қолдануға 3 а) тармағы бөгет бола алмайды.

с) осы баптағы "ықтиярсыз немесе міндетті еңбек" деген термин қамтымайтын жұмыс пен қызметтің түрлері:

i) b тармақшасында көрсетілмеген, әдетте соттың заңды ұйғарымы негізінде тұтқында жүрген немесе тұтқыннан шартты түрде босатылған адам атқаруға тиіс жұмыс пен қызметтің қай түрі болмасын;

ii) әскери сипаттағы қызметтің қай түрі болмасын, ал саяси және діни этникалық себептермен әскери қызметтен бас тарту танылған елдерде, осындай себептермен әскери қызметтен бас тартқан адам үшін заңды түрде белгіленген қызметтің қай түрі болмасын;

iii) жұрттың өмірі мен игілігіне қауіп төндіретін төтенше жағдай немесе апат кезінде міндетті түрде атқарылатын қызметтің қай түрі болмасын;

iv) әдеттегі азаматтық міндеттерге жататын жұмыс пен қызметтің қай түрі болмасын.

9-бап

1. Әрбір адамның бостандыққа және жеке басының өміріне қол сұғылмауына құқығы бар. Ешкім де еріксіз қамауда немесе тұтқында ұсталуға тиіс емес. Әркім өз бостандығынан тек қана заң негізінде және сол заңда белгіленген процедураға сәйкес айырылуы мүмкін.

2. Қамауға алынған әрбір адамға қамалған кезінде оның қамауға алынған себептері мен өзіне тағылған кез келген айып жедел түрде хабарланады.

3. Қамауға алынған немесе қылмыстық айыптау бойынша ұсталған әрбір адам судьяның немесе заң бойынша сот билігін жүзеге асыру құқығы бар және ақылға қонымды уақыт ішінде істі сотта қарауға немесе босатуға құзыреті бар басқа лауазымды адамның алдына жедел жеткізілуі тиіс. Сотта ісі қаралуын күтіп отырған адамдарды тұтқында ұстау жалпыға бірдей тәртіп болып саналмауы тиіс, бірақ босату - сотқа кел, сотта ісінің қаралуының қай сатысында болмасын келу, керекті жағдайда үкім орындалу кезіне келу кепілдігі берілсе ғана жүзеге асырылады.

4. Қамау немесе тұтқында ұстау арқылы бас бостандығынан айрылған әрбір адамның, оның ұсталуының заңды-заңсыз екендігі туралы сот кідіртпей қаулы шығарып және ұсталуы заңсыз болған күнде оны босату туралы бұйрық беру үшін ісі сотта қаралуына құқығы бар.

5. Қамаудың, я болмаса тұтқында ұсталудың құрбаны болған әрбір адам талаптық күші бар өтемақы төлемдеріне құқылы.

10-бап

1. Бас бостандықтарынан айрылған барлық адамдар өздеріне деген адамгершілікті көзқарасқа және адам баласына тән қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқылы.

2. а) айыпкерлер, ерекше жағдай тумаған күнде, сотталушылардан жеке орналастырылады және оларға жеке, сотталмаған адамдардың мәртебесіне сай, режим беріледі.

б) кәмелетке толмаған айыпкерлер, кәмелетке толған айыпкерлерден бөлек ұсталады және өте қысқа мерзім ішінде, шешім шығарылуы үшін, сотқа жеткізіледі.

3. Тұтқындарға, пенитенциарлық жүйе бойынша, олардың түзелуін және оларға әлеуметтік қайта тәрбие беруді маңызды мақсат тұтатын режим қарастырылады. Кәмелетке жасы толмаған құқық бұзушылар кәмелетке жасы толған құқық бұзушылардан бөлек ұсталады және оларға өздерінің жасы мен құқықтық мәртебесіне сай режим беріледі.

11-бап

Тек қана қайсыбір шарттық міндеттемені орындау дәрменсіздігінің негізінде ешкім де бас бостандығынан айырылуға тиіс емес.

12-бап

1. Кез келген мемлекеттің аумағында заңды түрде жүрген әрбір адам сол аумақтың шегінде еркін жүріп-тұруға және тұрғылықты мекен-жайды өз қалауынша таңдау құқығына ие болуы тиіс.

2. Әрбір адам өзінің туған елін қоса алғанда, кез келген елді тастап шығуға құқылы.

3. Жоғарыда айтылған құқықтар, заңда көзделген, мемлекеттік қауіпсіздікті, немесе қоғам тәртібін, жұрттың денсаулығы мен имандылығын, немесе басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін және осы Пактіде танылған құқықтармен қабысатын басқа құқықтарды қорғау үшін қажет шектеулерден тыс ешқандай шектеулердің объектісі бола алмайды.

4. Ешкім де өзінің туған еліне қайтып оралу құқығынан еріксіз айырылуы тиіс емес.

13-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің қайсыбірінің аумағында заңды негізде жүрген шетел азаматын осы аумақтан, заңға сәйкес шығарылған шешімді орындау бағытында ғана қайтаруға болады, және де, егер мемлекет қауіпсіздігінің императивті қажеттілігі басқадай шараларды талап етпесе, ол өзінің қайтарылуына қарсы дәлелдемелерді ұсынып, құзыретті өкімет арнайы тағайындаған, құзыретті өкімет орны, тұлға, немесе тұлғалар арқылы ісінің қайта қаралуын талап етуіне және осы мақсатпен сол өкіметтің, тұлғаның, немесе тұлғалардың алдына келтірілуіне құқығы бар.

14-бап

1. Сот пен трибунал алдында жұрттың бәрі тең. Әрбір адам өзіне тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қарау кезінде немесе қайсыбір азаматтық процесте оның құқықтары мен міндеттерін анықтау кезінде заң негізінде құрылған құзыретті, тәуелсіз және әділ сот арқылы ісі әділетті және ашық қаралуын талап етуге құқылы. Егер, істің ашық қаралуы демократиялық қоғамда адамгершілік пен қоғамдық тәртіп, мемлекет қауіпсіздігінің пайымдаулары ескерілген жағдайда немесе азаматтардың жеке өмірінің мүдделері талап етсе немесе соттың пікірі бойынша, жариялылық әділ соттың мүдделерін бұзатын ерекше жағдай тудыратын болса, онда соттың істі қарауы басынан аяғына дейін немесе оның бір деңгейінде, жабық түрде, баспасөз өкілдері мен жұртшылықты қатыстырмай, жүргізілуі мүмкін; алайда, кез келген қылмыстық, не болмаса азаматтық істер бойынша шығарылған қаулылардың бәрі, тек кәмелетке толмағандардың мүдделері басқа шараларды талап еткен жағдайда немесе матримониалдық дау-дамайлар немесе балаларды қамқорлыққа алу жөніндегі істер бойынша шығарылған қаулыларды қоспағанда, көпшілік алдында жария етілуі тиіс.

2. Қылмыстық іс бойынша айыпталған әрбір адам, кінәсі заң бойынша дәлелденгенге дейін, кінәсіз деп есептелуге құқылы.

3. Әрбір адамның өзіне тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қарау кезінде, ең кем дегенде, төменде көрсетілген, толық теңдік негізінде берілетін кепілдіктерге:

а) өзіне тағылған айыптаудың сипаты мен негізі жөнінде өзі түсінетін тілде толық және дереу хабардар етілуіне;

б) қорғау шараларына дайындық жүргізуге және өзі таңдап алған қорғаушымен жүздесіп-тілдесуге мүмкіндік беріліп, жеткілікті уақытпен қамтамасыздандырылуына;

с) дәлелсіз ұстау негізінде сотталмауына;

д) өз қатысуымен сотталуға және өзін өзі дербес қорғауына немесе өзі таңдап алған қорғаушы арқылы қорғалуына: егер оның қорғаушысы жоқ болса, онда осындай құқығы бар екендігі жөнінде хабардар етіліп, қандай жағдай болмасын әділ сот мүдделері талап етсе, өзіне тағайындалған қорғаушының көмегін пайдалануына және де қорғаушының еңбегіне төлейтін жеткілікті қаражаты жоқ болса, оның көмегін ақысыз пайдалануына;

е) өзіне қарсы көрсетпе берген куәлардан жауап алынуына немесе осы куәлардан жауап алуды талап етуіне, сонымен қатар өзінің куәлары шақыртылуына және олардан жауап алу шарты өзіне қарсы көрсетпе берген куәлардан жауап алу шартымен бірдей болуына;

ф) егер сот жұмысын атқаруда пайдаланатын тілді түсінбесе, немесе сол тілде сөйлей алмаса тілмаштың көмегін ақысыз пайдалануына;

г) өз-өзіне қарсы көрсетпе беруге немесе өзін-өзі кінәлі деп мойындауға мәжбүрленбеуіне құқығы бар.

4. Кәмелетке толмағандар жайындағы іс, олардың жасы ескеріліп және қайта тәрбиеленулеріне ықпал жасайтын ықылас білдіріліп жүргізілуі тиіс.

5. Қайсыбір қылмыс үшін сотталғандардың қай-қайсысы болмасын өзінің айыпталуы және шығарылған үкім, заң бойынша жоғарғы сот инстанцияларында қайта қаралуын талап етулеріне құқықтары бар.

6. Егер қайсыбір адам қылмыстық іс жасағаны үшін ақтық шешім бойынша сотталып, одан кейін соттың қателігін даусыз дәлелдейтін қайсыбір жаңа немесе бұрын мәлім болмаған мән-жайдың негізінде шығарылған үкім бұзылса немесе оған кешірім жасалса және де жаңадан табылған жағдай кезінде мәлім болмағандығына сотталушының өзі ішінара немесе толық кінәлі еместігі дәлелденсе, онда осындай сотталудың нәтижесінде жазаланған адамға заң бойынша өтемақы төленеді.

7. Ешкім де, егер жасаған қылмысы үшін әрбір елдің заңы мен қылмыстық іс жүргізу құқығына сәйкес кезінде үзілді-кесілді сотталып немесе ақталған болса, онда осы қылмысы үшін екінші рет сотталуға немесе жазалануға тиіс емес.

15-бап

1. Ешкім де жасаған іс-әрекеті немесе жіберген қателігі негізінде, егер сол іс-әрекет жасалған кезде қолданыстағы мемлекетішілік заң тұрғысынан немесе халықаралық құқық бойынша қылмыстық іс болып саналмаса, қандай да бір қылмыстық іске кінәлі деп айыпталуына жол

берілмейді. Сондай-ақ, кесілген жаза, қылмыстық іс жасалған кезде қолданылатын жазадан ауыр болмауы тиіс. Ал егер қылмыс жасалғаннан кейін сондай қылмыс үшін кесілетін жазаның түрі, бұрын қолданып жүрген түрінен гөрі, заң жүзінде жеңілдетілген болса, онда қылмыскер соңғы заң бойынша айыпталуы тиіс.

2. Осы баптағы ешбір қағида кез келген адамды кез келген іс-әрекеті немесе жасаған қателігі үшін, егер де сол іс-әрекет жасалған кезінде халықаралық қоғамдастық таныған құқық қағидаттары бойынша қылмыстық іс болып табылған болса, сот алдына келтіріп жазалауға кедергі етпейді.

16-бап

Әрбір адам, қай жерде жүрсе де, құқық субъектісі ретінде танылуына құқылы.

17-бап

1. Әрбір адам жеке және отбасылық өміріне өзгелердің өз бетінше, немесе заңсыз араласуынан, өз бетінше немесе заңсыз озбырлық жасап, баспанасына, хат жазысып-алысу құпиясына қол сұғылуынан, ар-намысы мен абырой-беделіне нұқсан келтірілуінен қорғалуы тиіс.

2. Әрбір адамның осындай озбырлық пен қол сұғушылықтан заңмен қорғалуына құқығы бар.

18-бап

1. Әрбір адамның ой-пікір, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар. Бұл құқық дінге сену немесе дінді қабылдау және наным-сенімін өз қалауынша таңдап алу еркіндігін, өз дінін, наным-сенімін жеке өзі немесе басқа адамдармен бірігіп тұту бостандығын, жария түрде немесе жеке жолмен уағыздау, құдайға құлшылық ету, діни және наным-сенім мен ілім салт-жораларын орындау бостандығын да қамтиды.

2. Ешкім де дінге сену немесе дін мен наным-сенімдерін өз қалауынша таңдап алу еркіндігін кемітетін мәжбүрлікке ұшыратылуы тиіс емес.

3. Дінге сену немесе наным-сенімдерін тұтыну еркіндігі тек қана қоғам қауіпсіздігін, тәртіпті, денсаулық пен имандылықты, сондай-ақ басқалардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін заңмен белгіленген шектеулермен ғана шектелуі тиіс.

4. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер ата-аналардың, тиісті жағдайларда заңды қамқоршылардың, балаларына өздерінің наным-сенімдеріне сай діни және имандылық тәрбиені қамтамасыз ету бостандығын құрметтеуге міндеттенеді.

19-бап

1. Әрбір адам өз ой-пікірін еш кедергісіз ұстануға құқылы.

2. Әрбір адам өз пікірін еркін білдіруге құқылы. Бұл құқық мемлекеттік шекараларға қарамастан кез келген ақпараттар мен идеяларды еркін іздеу, тауып алу және оларды өз қалауынша таңдап алған құралдар арқылы ауызша, жазбаша немесе баспасөз арқылы немесе көркемдік бейнелеу формалары түрінде тарату бостандығын да қамтиды.

3. Осы баптың 2-ші тармағында көзделген құқықтарды қолдану ерекше міндеттер мен ерекше жауапкершілікті жүктейді. Сондықтан оларды қолдану кезінде кейбір шектеулердің кездесуі мүмкін, алайда ондай шектеулер заңмен белгіленіп және:

- a) басқа тұлғалардың құқықтары мен абырой-беделін құрметтеу;
- b) мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, жұртшылықтың денсаулығын немесе имандылығын қорғау қажеттілігінен туындауы тиіс.

20-бап

1. Соғысты қандай түрде болса да насихаттауға заң тұрғысынан тыйым салынуы тиіс.

2. Ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділікке әкеліп соғатын, өздігінен кемсітуге, араздыққа немесе зорлық-зомбылыққа арандатушылық болып табылатын қандай да бір үгіт жүргізуге заң тұрғысынан тыйым салынуы тиіс.

21-бап

Бейбіт түрдегі жиналыстарды өткізу құқығы танылады. Бұл құқықты пайдалану тек демократиялық қоғамның мемлекеттік, немесе қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіп мүдделерін, жұрттың денсаулығы мен имандылығын сақтау және басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажет етілетін, заңмен көзделген шектеулерден тыс шектелуі тиіс емес.

22-бап

1. Әрбір адамның басқалармен бірігіп қауымдастықтар құру бостандығына оның ішінде кәсіподақтарды құрып оларға өз мүдделерін қорғау мақсатымен кіруге құқығы бар.

2. Бұл құқықты пайдалану демократиялық қоғамның мемлекеттік немесе қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіп мүдделерін, жұрттың денсаулығы мен имандылығын сақтау және басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажет етілетін, заңмен көзделген, шектеулерден тыс шектелуі тиіс емес. Осы бап бұл құқықты пайдалануда қарулы күштер құрамындағы және полицияда істейтін адамдар үшін заңды шектеулер енгізуге кедергі етпейді.

3. Осы баптағы ешбір қағида Халықаралық еңбек ұйымының қауымдастықтар бостандығы мен ұйымдасу құқығын қорғау жөніндегі 1948 жылғы конвенциясына қатысушы мемлекеттерге, аталған Конвенцияда көзделген кепілдіктерге нұқсан келтіретін заң актілерін қабылдау, немесе заңды осы кепілдіктерге нұқсан келтіретіндей етіп пайдалану құқығын бермейді.

23-бап

1. Отбасы қоғамның табиғи және негізгі ұясы болып табылады, және қоғам мен мемлекет тарапынан қорғалуға құқылы.

2. Неке жасына толған ер азаматтар мен әйелдер некеге тұруға және отбасын құруға құқылы екендіктері танылады.

3. Бірде бір неке, некеге тұратын екі жақтың өзара еркін және толық келісімдерінсіз қиылмайды.

4. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер некені қию, некелі болу уақытында және некені бұзған кезде ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттерінің теңдігін қамтамасыз ететін тиісті шаралар қабылдауға тиіс. Неке бұзылған жағдайда балалардың бәріне тиісті қорғау шаралары көзделуі қажет.

24-бап

1. Әрбір бала нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, ұлттық, немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік немесе туу жағдаяттарына қарамастан, ешқандай кемсітусіз отбасы, қоғам және мемлекет тарапынан, өзінің жас шамасы талап ететін тиісті қорғау шараларын иеленуге құқылы.

2. Әрбір бала туғаннан кейін дереу тіркеуден өткізіліп, есімі қойылуы тиіс.

3. Әрбір бала азаматтық алуға құқылы.

25-бап

Әрбір азамат 2-баптағы айтылған қандай да болсын кемсітушілікке және негізсіз шектеуге ұшырамай:

а) тікелей өзі, сондай-ақ ерікті түрде сайланған өкілдері арқылы, мемлекет ісін жүргізуге қатысу;

б) сайлаушылардың еркін білдіру бостандығын қамтамасыз ететін жасырын дауыс беру жолымен жалпыға бірдей және тең сайлау құқығы негізінде өткізілетін шынайы мерзімді сайлауда дауыс беру және өзі сайлану;

с) жалпыға бірдей теңдік шарты бойынша өз елінде мемлекеттік қызметке орналаса алу құқығы мен мүмкіндігіне ие болуы тиіс.

26-бап

Барлық адамдар заң алдында тең және қандай да болсын кемсітуге ұшырамай, заңмен тең қорғалуға құқылы. Бұл орайда кемсітудің қандай түріне болса да, заң тұрғысынан тыйым салынады және заңда барлық адамдар, қандай да бір белгісіне, нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси және басқа да наным-сенімдеріне, ұлттық және әлеуметтік тегіне, мүліктік жағдайына, туу және басқа жағдаяттарына қарамастан кемсітуден тең және тиімді түрде қорғалатынына кепілдік берілуі тиіс.

27-бап

Этникалық, діни және тіл азшылығы бар елдерде, осындай азшылық құрамындағы адамдар өз тобының басқа мүшелерімен бірге өз мәдениетін пайдалану, өз дінін тұтыну, дінінің салт-жораларын ұстану және ана тілінде сөйлеу құқығынан айырылмауы тиіс.

IV БӨЛІМ

28-бап

1. Адам құқығы жөніндегі комитет (осы Пактіде бұдан кейін Комитет деп аталады) құрылады. Оның құрамы 18 мүшеден тұрады. Комитет төменде көзделіп отырған жұмыстармен айналысады.

2. Комитет құрамына осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің азаматтары және адам құқығы саласында өзінің біліктілігімен танылған, адамгершілігі мол адамдар кіреді. Сонымен қатар заңгерлік тәжірибесі бар бірнеше адамдардың болуы пайдалы екендігіне назар аударылады.

3. Комитет мүшелері дербес түрде сайланып, жұмыс істейді.

29-бап

1. Комитет мүшелігіне, осы Пактіге қатысушы мемлекеттер сайлау мақсатымен ұсынған тізім ішінен, 28-баптың көздеген талаптарына сай тұлғалар жасырын дауыс беру жолымен сайланады.

2. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әрқайсысы көп дегенде екі адамды ғана ұсына алады. Олар, өздерін ұсынып отырған мемлекеттердің азаматтары болуы тиіс.

3. Кез-келген адам қайта сайлануға ұсынылуға құқылы.

30-бап

1. Бастапқы сайлау, осы Пакті күшіне енгеннен кейін, алты ай мерзімнен кешіктірілмей өткізілуі тиіс.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы комитет мүшелігіне өткізілетін әрбір сайлаудың қарсаңында, 34-бапқа сәйкес ашылған деп жарияланған бос орынға өткізілетін сайлауды қоспағанда, сайлау күнінен кем дегенде төрт ай бұрын, осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге, үш айдың ішінде Комитет мүшелігіне ұсынылатын кандидатуралардың тізімін жасап жіберулерін сұрап, хат жолдайды.

3. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осындай түрде ұсынылған тұлғалардың тізімін, оларды ұсынған мемлекеттерді атап, алфавит тәртібімен жасайды да, осы тізімді осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге әрбір сайлаудың қарсаңында, сайлау өткізілетін күннен кем дегенде бір ай бұрын тапсырады.

4. Комитет мүшелерін сайлау Біріккен Ұлттар Ұйымының Орталық мекемелерінде, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысының шақыруымен жиналған осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің отырысында өткізіледі. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің үштен екісі қатысуы кворум болып саналатын осындай отырыста, қатысушылардың санының көпшілік дауысын және дауыс беруге қатысқан қатысушы мемлекеттер өкілдерінің санының басым көпшілік дауысын алған кандидатуралар, Комитетке сайланған тұлғалар деп есептеледі.

31-бап

1. Комитетке бір мемлекеттен сол мемлекеттің бір ғана азаматы кіре алады.

2. Комитетке сайлау кезінде мүшелердің географиялық жағынан әділ бөлінуіне және өркениеттің түрлі формалары мен негізгі заң жүйелерінің өкілдігі болуына назар аударылады.

32-бап

1. Комитет мүшелері төртжылдық мерзімге сайланады. Кандидатуралары екінші рет қайта ұсынылған болса, олар қайта сайлануға құқылы. Бірақ та, бірінші сайлауда сайланған тоғыз мүшенің өкілеттік мерзімі екі жылдық мерзімнің аяғында аяқталады; осы тоғыз мүшенің аты-жөнін сайлаудан кейін дереу жеребе тастау арқылы 30-баптың 4-тармағында аталған отырыстың төрағасы белгілейді.

2. Өкілеттік мерзім аяқталғаннан кейін сайлау осы Пактінің осы бөлімінің алдыңғы баптарына сәйкес өткізіледі.

33-бап

1. Егер Комитеттің басқа мүшелерінің бірауыздан айтылған пікірі бойынша Комитеттің қайсыбір мүшесі уақытша жоқ болған кезін есепке алмағанда, бір себептермен өз функцияларын орындауын тоқтатқан болса, онда Комитет төрағасы осы жағдаймен Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысын хабарлар етеді, осыдан кейін Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы сол мүшенің орнын бос орын деп жариялайды.

2. Комитет төрағасы Комитеттің қайсыбір мүшесінің қайтыс болуын, немесе жұмыстан мүлдем кетуін дереу Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына хабарлайды, Бас хатшы осы орынды, мүшенің қайтыс болған күнінен бастап, немесе жұмыстан мүлдем кетуі расталған күнінен бастап, бос орын деп жариялайды.

34-бап

1. 33-бапқа сәйкес бос орын пайда болғаны жария етілген болса, және де орнынан алынатын мүшенің өкілеттік мерзімі осы бос орын жария етілгеннен кейін алты айдың ішінде аяқталмайтын болса, бұл жөнінде Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің әрқайсысын хабардар етеді. Әр мемлекет 29-бапқа сәйкес осы орынға өз кандидатурасын, екі айдың ішінде ұсына алады.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осындай түрде ұсынылған тұлғалардың алфавит ретімен келтірілген тізімін жасап, тізімді осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге тапсырады. Содан кейін, пайда болған бос орынға, осы Пактінің осы бөлімінің тиісті ережелері бойынша, сайлау өткізіледі.

3. 33-бапқа сәйкес жарияланған бос орынға сайланған Комитет мүшесі лауазымды орынға, аталған баптың ережелері бойынша, орнын босатқан мүшенің өкілеттік мерзімінің қалған бөлігі аяқталғанға дейін ие болады.

35-бап

Комитет мүшелері, Комитет міндеттерінің маңыздылығы ескеріліп, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы белгілеген тәртіппен және шарт бойынша, Біріккен Ұлттар Ұйымының қаражатынан берілетін, Бас Ассамблея бекіткен, сыйақы алады.

36-бап

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы Комитет өз жұмысын осы Пактіге сәйкес тиімді түрде жүзеге асыруын көздеп қажетті қызметкерлер бөліп, материалды қаражатпен қамсыздандырып отырады.

37-бап

1. Комитеттің бірінші отырысы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас хатшысының шақыруымен Біріккен Ұлттар Ұйымының Орталық мекемелерінде өткізіледі.

2. Комитет, өзінің бірінші отырысынан кейін, өзінің рәсімдік ережелерінде көзделген уақытта жиналады.

3. Комитет, әдетте, Біріккен Ұлттар Ұйымының Орталық мекемелерінде немесе Біріккен Ұлттар Ұйымының Женевадағы бөлімшесінде жиналады.

38-бап

Комитеттің әрбір мүшесі, өз міндеттемелеріне кірісуден бұрын, Комитеттің ашық отырысында өзінің міндеттерін адал және риясыз жүзеге асыратыны туралы салтанатты түрде мәлімдеме жасайды.

39-бап

1. Комитет өзінің лауазымды адамдарын екі жылдық мерзімге сайлайды. Оларға қайта сайлануға болады.

2. Комитет өзінің жеке рәсімдік ережелерін белгілейді, алайда бұл ережелерде, атап айтқанда, төмендегілер көзделуі тиіс:

а) Комитеттің он екі мүшесі кворумды құрайды;

б) Комитет қаулылары қатысып отырған мүшелердің көпшілік дауысы арқылы қабылданады.

40-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер, осы Пактіде танылған құқықтарды жүзеге асыру жөніндегі шаралар және осы құқықтарды қолдануда қол жеткізілген ілгерілік туралы баяндамаларын ұсынуға міндеттенеді:

а) тиісті қатысушы мемлекеттер үшін, осы Пактінің күшіне енгенінен кейін бір жылдың ішінде;

б) бұдан кейінгі уақытта, Комитет талап еткен барлық жағдайларда.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы барлық баяндамалармен танысады және оларды Комитеттің қарауына жібереді. Баяндамаларда осы Пактіні жүзеге асыруға ықпал ететін, егер ондайлар болған жағдайда, факторлар мен қиыншылықтар көрсетіледі.

3. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы мүдделі мамандандырылған мекемелерге, олардың құзыретіне жатуы мүмкін баяндамалар бөліктерінің нұсқаларын Комитетпен консультациялар жасағаннан кейін жібере алады.

4. Комитет осы Пактіге қатысушы мемлекеттер ұсынған баяндамаларды қарайды. Ол қатысушы мемлекеттерге өзінің баяндамалары және орынды деп санаған жалпы сипаттағы ескертпелерін жолдайды. Сонымен қатар, Комитет осы ескертпелерді, осы Пактіге қатысушы мемлекеттерден алынған баяндамалардың нұсқаларымен қоса, Экономикалық және Әлеуметтік Кеңеске де жібере алады.

5. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер, осы баптың 4-тармағына сәйкес жасалуы мүмкін кез келген ескертпелер жөнінде өздерінің ой-пікірлерін Комитетке ұсына алады.

41-бап

1. Осы бапқа сәйкес осы Пактіге қатысушы мемлекет, басқа бір қатысушы мемлекет осы Пакті бойынша міндеттемелерін орындамай отырғаны туралы қайсыбір қатысушы мемлекеттің мәлімдеп отырғаны туралы мәліметтерді Комитеттің қабылдануға және қарауға құзыретін танитындығын кез келген уақытта мәлімдей алады. Осы бапта көзделген мәліметтер, оларды Комитеттің құзыретін танитындығы туралы мәлімдеме жасаған қатысушы мемлекет ұсынған жағдайда ғана қабылдануы және қаралуы мүмкін. Комитет, мұндай мәлімдеме жасамаған қатысушы мемлекетке байланысты берілген мәліметтердің ешқайсысын қабылдамайды. Осы бап бойынша алынған мәліметтер төмендегідей рәсімдерге сәйкес қаралады:

а) егер осы Пактіге қатысушы қайсыбір мемлекет, басқа бір қатысушы мемлекет осы Пактінің қаулыларын жүзеге асырмай отыр деп тапса, ол осы мәселені, аталған қатысушы мемлекетті жазбаша мәлімет арқылы хабардар ете алады. Осындай мәлімет алған мемлекет, мәліметті алғаннан кейін үш айдың ішінде, өзіне мәлімет жіберген мемлекетке осы мәселеге байланысты, мазмұнында мүмкіндігінше және қажеттілікке орай, қабылданған болашақта қабылданатын және қабылдануы мүмкін ішкі рәсімдерін мен шаралар көрсетуі тек түсініктеме беріп, жазбаша түрде түсіндірме, немесе кез келген басқа мәлімдеме ұсынады.

б) егер алушы Мемлекет бастапқы хабарлауды алғаннан кейін алты ай ішінде мүдделі қатысушы мемлекеттің екеуін де қанағаттандыратындай болып мәселе шешілмесе, осы мемлекеттердің кез келгені ол туралы Комитетке және басқа мемлекетке хабарлай отырып, бұл мәселені, Комитетке ұсынуға құқығы бар.

с) Комитет барлық ішкі шаралардың, осы жағдайда халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған принциптеріне сәйкес қолданылғанына және қолданылып болғанына көзі жеткеннен кейін ғана өзіне тапсырылған мәселені қарайды. Бұл ереже осындай шараларды қолдану ұзаққа себепсіз созылған жағдайларда қолданылмайды.

д) Комитет осы бапта көзделген мәліметтерді өзінің жабық отырыстарында қарайды.

е) Комитет «с» тармақшасының қаулыларын орындай отырып, қатысушы мемлекеттерге осы мәселені осы Пактіде танылған адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу негізінде ықыласпен шешу мақсатында риясыз қызметтер көрсетеді.

ф) Комитет өз қарауына ұсынылған кез келген мәселе жөнінде «в» тармақшасында аталған мүдделі қатысушы мемлекеттерге осы іске қатысты кез келген ақпаратты беру жөнінде сұрау сала алады.

г) «в» тармақшасында аталған қатысушы мемлекеттер Комитетте мәселе талқыланған кезде қатысуға және ауызша және/немесе жазбаша ұсынымдар жасауға құқығы бар.

h) Комитет баяндаманы, «в» тармақшасына сәйкес хабарлама алған күннен кейін он екі ай ішінде ұсынады.

i) «е» тармақшасының қаулысы шегінде шешімге қол жеткізілсе, Комитет өз баяндамасында деректер мен қол жеткізілген шешімді қысқаша баяндаумен шектеледі.

ii) «е» тармақшасы қаулыларының шегінде шешімге қол жеткізілмесе, Комитет өз баяндамасында деректерді қысқаша баяндаумен шектеледі: мүдделі қатысушы мемлекеттер берген жазбаша ұсыныстар мен ауызша мәлімдемелердің жазбалары баяндамамен қоса беріледі.

Әрбір мәселе бойынша баяндама мүдделі қатысушы мемлекеттерге жолданады.

2. Осы баптың қаулылары, осы Пактіге қатысушы он мемлекет, осы баптың 1-тармағына сәйкес, мәлімдеме жасағанда, күшіне енеді. Қатысушы мемлекеттер мұндай мәлімдемелерін Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы тіркейді және олардың көшірмелерін қалған қатысушы мемлекеттерге жолдайды. Мәлімдемені кез келген уақытта Бас хатшыға хабарлап, қайтып алуға болады.

Мұндай іс-әрекет осы бапқа сәйкес бұдан бұрын берілген хабарламаның тақырыбы болып табылатын кез келген мәселені қарауға кедергі етпейді; егер, Бас хатшы мәлімдемені қайтып алу туралы хабарламаны алғаннан кейін мүдделі қатысушы мемлекет жаңа мәлімдеме жасамаса, кез келген қатысушы мемлекеттің қандай да кейінірек жасаған хабарламаларының ешқайсысы қабылданбайды.

42-бап

1. а) егер 41-бапқа сәйкес Комитетке берілген қандай да бір мәселе бойынша мүдделі қатысушы мемлекеттер қанағаттанарлықтай шешім таппаса, онда Комитет, мүдделі қатысушы мемлекеттердің алдын ала келісімі бойынша, арнайы Келісім комиссиясын (бұдан әрі - "Комиссия" деп аталатын) тағайындай алады. Комиссияның риясыз қызметтері аталған мәселенің осы Пактінің ережелерін сақтау негізінде ымыралы шешілуі мақсатында мүдделі қатысушы мемлекеттерге ұсынылады.

б) Комиссия мүдделі қатысушы мемлекеттердің келісуімен бес адамнан тұрады. Егер мүдделі қатысушы мемлекеттер Комиссияның толық құрамы немесе құрамының бөлігі жөнінде, үш айдың ішінде келісімге қол жеткізбесе, онда тағайындалуы жөнінде келісімге қол жеткізілмеген Комиссия мүшелері Комитет дауыстарының үштен екі көпшілігімен жасырын дауыс беру жолымен сайланады.

2. Комиссия мүшелері өз міндеттемелерін дербес түрде атқарады. Олар мүдделі қатысушы мемлекеттердің, немесе осы Пактіге қатысушы емес мемлекеттің, немесе 41-бапқа сәйкес, мәлімдеме жасамаған қатысушы мемлекеттің азаматтары болмауы тиіс.

3. Комиссия өз төрағасын сайлайды және өзінің рәсімдік ережелерін белгілейді.

4. Комиссияның отырыстары әдетте Біріккен Ұлттар Ұйымының Орталық мекемелерінде немесе Біріккен Ұлттар Ұйымының Женевадағы Бөлімшесінде өтеді. Сонымен қатар олар, Комиссия Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысымен және тиісті қатысушы мемлекеттермен кеңесе отырып белгілеген басқа қолайлы жерлерде өтуі мүмкін.

5. 36-бапта айтылған Хатшылық осы баптың негізінде тағайындалған комиссияларға да өз қызметтерін көрсетеді.

6. Комитет алған және зерттеген ақпарат Комиссияның қарауына жіберіледі және Комиссия мүдделі қатысушы мемлекеттерден осы іске байланысты кез келген ақпаратты сұрай алады.

7. Комиссия осы мәселені өзіне жіберілген күнінен бастап он екі айдан барлық жағдайларда кешіктірместен толық қараған кезде мүдделі қатысушы мемлекеттерге жіберу үшін Комитет төрағасына баяндама ұсынады:

а) егер Комиссия осы мәселені қарауды он екі ай ішінде аяқтай алмаса, онда ол баяндамасында осы мәселені қарауының ахуалын қысқаша баяндаумен шектеледі.

б) осы мәселенің ымыралы шешілуіне, осы Пактіде танылған адам құқықтарын сақтау негізінде қол жеткізілсе, комиссия өз баяндамасында деректерді және қол жеткізген шешімді қысқаша баяндаумен шектеледі.

с) «б» тармақшасында көрсетілген шешімге қол жеткізілмесе, Комиссияның баяндамасында мүдделі мемлекеттердің арасындағы дауға қатысты іс жүзіндегі барлық деректер бойынша оның қорытындылары және осы мәселені ымыралы реттеу мүмкіндіктері туралы ой-тұжырымдары

қамтылады. Бұл баяндамада сондай-ақ жазбаша ұсынымдар және мүдделі қатысушы мемлекеттер ауызша жасаған ұсыныстардың жазбалары қамтылады.

d) егер Комиссияның баяндамасы «с» тармақшасына сәйкес ұсынылған болса, онда мүдделі қатысушы мемлекеттер осы баяндаманы алғаннан кейінгі үш ай ішінде Комиссия баяндамасының мазмұнымен келіскендігі туралы Комитет Төрағасына хабарлайды.

8. Осы баптың қаулылары 41-бапта көзделген Комитет міндеттемелерін кемітпейді.

9. Комиссия мүшелерінің барлық шығындары, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы жасаған сметаға сәйкес мүдделі қатысушы мемлекеттер арасында тең бөлінеді.

10. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы, қажет болған жағдайда, Комиссия мүшелерінің шығындарын, олардың мүдделі қатысушы мемлекеттермен осы баптың 9-тармағына сәйкес өтелуінен бұрын өзі төлеуге құқығы бар.

43-бап

42-бапқа сәйкес тағайындалуы мүмкін Комитет мүшелері және арнайы келісу комиссияларының мүшелері Біріккен Ұлттар Ұйымының Артықшылықтар мен иммунитеттер туралы конвенциясының тиісті тарауларында көзделгендей Біріккен Ұлттар Ұйымы іссапарға жіберетін сарапшылардың жеңілдіктеріне, артықшылықтары мен иммунитеттеріне құқығы бар.

44-бап

Осы Пактіні жүзеге асыру жөніндегі ережелер Біріккен Ұлттар Ұйымының және арнайы мекемелердің құрылтайшы актілерімен және конвенцияларымен ұйғарылған адам құқықтар саласындағы рәсімдерге нұқсан келтірместен немесе оларға сәйкес қолданылады және осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге олардың арасында қолданылатын жалпы және арнайы халықаралық келісімдердің негізінде дауларды шешудің басқа рәсімдеріне жүгінуге кедергі жасамайды.

45-бап

Комитет Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес арқылы өзінің жұмысы туралы жылдық баяндама ұсынады.

V БӨЛІМ

46-бап

Осы Пактіде ешнәрсе Біріккен Ұлттар Ұйымының әр түрлі органдары мен арнайы мекемелердің осы Пактіге қарасты мәселелер бойынша тиісті міндеттемелерін анықтайтын Біріккен Ұлттар Ұйымы мен арнайы мекемелердің қаулыларының маңызын кеміту деп түсіндірілуі тиіс емес.

47-бап

Осы Пактіде ешнәрсе барлық халықтардың өздерінің табиғи байлықтарын және ресурстарын толық және еркін иемдену және пайдалануға мызғымас құқығын кеміту деп түсіндірілуі тиіс емес.

48-бап

1. Осы Пакті кез келген - Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше мемлекет немесе оның кез келген арнайы мекемесінің мүшесі, кез келген Халықаралық Сот Статутына қатысушы мемлекет және Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы шақырған кез келген мемлекет үшін осы Пактіге қатысуға қол қою үшін ашық.

2. Осы Пакті бекітуге жатады. Бекіту грамоталарын Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы тіркейді.

3. Осы Пакті осы баптың 1-тармағында көрсетілген кез келген мемлекеттің қосылуына ашық.

4. Қосылуды Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы қосылу туралы құжатты тіркеу арқылы іске асырады.

5. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осы Пактіге қол қойған немесе оған қосылған барлық мемлекеттерге әрбір бекіту грамотасын, немесе қосылу туралы құжатты тіркеу туралы хабарлайды.

49-бап

1. Осы Пакті отыз бесінші бекіту грамотасын немесе қосылу туралы құжатты Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына сақтауға тапсырған күнінен үш ай өткен соң күшіне енеді.

2. Осы Пакті, отыз бесінші бекіту грамотасын немесе қосылу туралы құжатты тіркеу күнінен кейін осы Пактіні бекіткен немесе оған қосылған әрбір мемлекет үшін, олардың өздерінің бекіту грамотасы немесе қосылу туралы құжаты тіркелген берілген күнінен үш ай өткен соң күшіне енеді.

50-бап

Осы Пактінің қаулылары федеративтік мемлекеттердің барлық бөліктері ешбір шектеусіз немесе алып тастаусыз таралады.

51-бап

1. Осы Пактіге қатысушы кез келген мемлекет түзетулер ұсынып және оларды Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына тапсыра алады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы кез келген ұсынылған түзетулерді осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге жолдай отырып, олардан осы ұсыныстарды қарау және олар бойынша дауыс беруді жүргізу мақсатында қатысушы мемлекеттердің конференциясын шақыру жөнінде көзқарастарын білдіріп, өзін хабардар етуді өтінеді. Егер осындай конференцияның шақырылуын қатысушы мемлекеттердің ең кем дегенде үштен бірі қолдаса, Бас хатшы конференцияны Біріккен Ұлттар

Ұйымының аясында шақырады. Конференцияға дауыс беруге және қатысқан қатысушы мемлекеттердің көпшілігі қабылданған кез келген түзету Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясына бекітуге ұсынылады.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының бекітуі бойынша және осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің үштен екісінің көпшілігімен қабылданған түзетулер сол мемлекеттердің конституциялық рәсімдеріне сәйкес күшіне енеді.

3. Түзетулер күшіне енгеннен кейін, оларды қабылдаған қатысушы мемлекеттер үшін міндетті болады, ал басқа қатысушы мемлекеттер үшін осы Пактінің қаулылары және өздері бұрын қабылдаған түзетулер міндетті болып қала береді.

52-бап

48-баптың 5-тармағына сәйкес жіберілетін хабарламаларға қарамастан, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы аталған баптың 1-тармағында сөз болған мемлекеттердің бәрін:

- а) 48-бапқа сәйкес қол қоюлар, бекітулер және қосылулар туралы;
- б) 49-бапқа сәйкес осы Пактінің күшіне енген күні және 51-бапқа сәйкес кез келген түзетулердің күшіне енген күні туралы хабардар етеді.

53-бап

1. Ағылшын, испан, қытай, орыс және француз тілдеріндегі мәтіндерді тең түпнұсқалы осы Пакті Біріккен Ұлттар Ұйымының мұрағатына сақтауға тапсыруға жатады.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осы Пактінің куәландырылған көшірмелерін 48-бапта көрсетілген барлық мемлекеттерге жібереді.

Осыны куәландыру үшін төменде қол қойғандар, тиісті үкіметтерінен тиісінше уәкілеттік алғандар, мың тоғыз жүз алпыс алтыншы жылғы он тоғызыншы желтоқсанда, Нью-Йоркте қол қою үшін ашық, осы Пактіге қол қойды.

(Осы Пакті Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңымен ратификацияланып, 2006 жылғы 24 сәуірде күшіне енді).

**Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы
халықаралық пакті**
(Нью-Йорк, 1966 ж. 16 желтоқсан)

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер,

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысында жарияланған қағидаттарға сәйкес, адам баласы отбасының барлық мүшелеріне тән қадір-қасиетін, олардың құқықтарының теңдігі мен ажырамастығын тану-бостандықтың, әділдіктің және жалпыға бірдей бейбітшіліктің негізі болып табылатынын назарға ала отырып, бұл құқықтар адам баласына тән қадір-қасиеттен туындайтындығын тани отырып,

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына сәйкес әркім экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын да өзінің азаматтық және саяси құқықтарымен бірдей пайдалана алатындай жағдай туғызғанда ғана, үрей мен мұқтаждықтан бостандығын иеленген еркін адам үлгісі жүзеге асырылуы мүмкін екендігін тани отырып,

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы бойынша мемлекеттер адам құқықтары мен бостандықтары жалпыға бірдей құрметтелуін және сақталуын көтермелеп отыруға міндетті екендіктеріне назар аудара отырып,

әрбір жеке адам, басқа адамдарға және өзі мүшесі болып саналатын ұжымға қатысты міндеттері бола отырып, осы Пактіде танылған құқықтарды көтермелеуге және сақтауға қол жеткізуі тиіс екендігіне назар аудара отырып,

төмендегі баптар туралы келісті:

I БӨЛІМ

1-бап

1. Барлық халықтар өзінің мемлекеттік құрылысын өздері шешуге құқылы. Осы құқық бойынша олар өз елінің саяси мәртебесін еркін белгілеп, оның экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуын еркін түрде қамтамасыз етеді.

2. Барлық халықтар алдарына қойған мақсат-мұраттарына жету жолында халықаралық экономикалық ынтымақтастықтан туындайтын, өзара тиімділік қағидаттар мен халықаралық құқыққа негізделген қандай да болсын міндеттемелерге нұқсан келтірместен, өз елінің табиғи байлықтары мен ресурстарын еркін игере алады. Бірде-бір халықты меншігіндегі тіршілік етуге қажетті заттардан еш уақытта айыруға болмайды.

3. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің бәрі, соның ішінде өзін-өзі басқарушы емес және қамқорлығындағы аумақтарды басқаруда жауапты мемлекеттер де, Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының ережелеріне сәйкес, мемлекеттік құрылысын өзі шешу құқығын жүзеге асыруын көтермелеуге және ондай құқықты құрметтеуге тиіс.

II БӨЛІМ

2-бап

1. Осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет дербес түрде және халықаралық көмек пен ынтымақтастық ретінде, атап айтқанда, экономикалық және техникалық салаларда, осы Пактіде танылған құқықтарды барлық тиісті тәсілдермен, атап айтқанда, заңнамалық шаралар қабылдауды қоса алғанда, бірте-бірте толық жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін қолда бар ресурстардың барынша ауқымды шегінде шаралар қабылдауға міндеттенеді.

2. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер Пактіде жарияланған құқықтар нәсілге, түр-түске, жынысқа, тілге, дінге, саяси немесе өзге наным-сенімдерге, ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік жағдайға, сондай-ақ туылуы немесе өзге де жағдаяттарға қарамастан, қандай да болмасын кемсітусіз жүзеге асырылатынына кепілдік беруге міндеттенеді.

3. Дамушы елдер адам құқықтарын және өз халық шаруашылығын тиісті есепке ала отырып, өздерінің азаматтары болып табылмайтын адамдарға осы Пактіде танылған экономикалық құқықтарды қандай ауқымда беруге кепілдік бере алатынын айқындай алады.

3-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер Пактіде көзделген барлық экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды ерлер мен әйелдердің тең пайдалануы құқығын қамтамасыз етуге міндеттенеді.

4-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер сол немесе өзге бір мемлекет осы Пактіге сәйкес қамтамасыз етіп отырған құқықтарды пайдалануға қатысты, осы мемлекет бұл құқықтарға тек заңмен белгіленген, аталған құқықтар табиғатына сыйымды болатындай, және демократиялық қоғамдағы жалпы әл-ауқатты жақсартуға жәрдемдесу мақсатындағы шектеулерді ғана белгілей алатынын таниды.

5-бап

1. Осы Пактідегі ешбір қағида қандай да бір мемлекетке, қандай да бір топқа немесе қандай да бір адамға осы Пактіде танылған кез келген құқықтар немесе бостандықтарды жоюға, не болмаса оларды осы Пактіде көзделгеннен көп мөлшерде шектеуге бағытталған қандай да болмасын іс-әрекетпен айналысуға немесе қандай да болмасын іс-әрекет жасауға құқық береді деп түсіндірілмеуге тиіс.

2. Қайсыбір елдерде заң, конвенциялардың, ережелердің күшімен не болмаса әдет-ғұрыптар арқылы танылған немесе қолданыстағы қандай да

бір болмасын негізгі адам құқықтарын аталған Пактіде мұндай құқықтар танылмайды немесе танылған күннің өзінде кең ауқымда танылады деген сылтаумен ешбір шектеуге немесе кемітуге жол берілмейді.

III БӨЛІМ

6-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әр адамның өз еркімен таңдап алған немесе өз еркімен келіскен еңбегімен күнкөріс жасау мүмкіндігі құқығын қамтитын еңбек етуге құқығын мойындайды және осы құқықты қамтамасыз етуге тиісті қадамдар жасайды.

2. Бұл құқықты толық жүзеге асыру мақсатында осы Пактіге қатысушы мемлекеттер қабылдауға тиісті шараларға адамның негізгі саяси және экономикалық бостандықтарына кепілдік беретін жағдайдағы кәсіби-техникалық оқыту мен дайындық бағдарламалары, экономикалық, әлеуметтік және мәдени ұдайы даму мен толық өнімді еңбекке қол жеткізудің жолдары мен тәсілдері кіреді.

7-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әркімнің әділетті және қолайлы еңбек жағдайына ие болу құқығын таниды, оған, атап айтқанда:

а) барлық еңбеккерлерге, кем дегенде:

i) құндылығы бірдей еңбектері үшін ешбір айырмашылықсыз әділ жалақы мен бірдей сыйақы алуын және де, атап айтқанда, әйелдер үшін еңбек жағдайы бірдей еңбегі үшін бірдей еңбекақы алатын ер адамдар пайдаланатын еңбек жағдайынан кем болмауына кепілдік берілуін;

ii) осы Пактінің қаулыларына сәйкес өздері мен отбасы мүшелері қанағаттанарлықтай тіршілік жасауын қамтамасыз ететін сыйақы;

б) қауіпсіздік пен гигиена талаптарына жауап беретін еңбек жағдайы;

с) еңбек өтілі мен біліктілігінің негізінде ғана жұмыста тиісті жоғары сатыларға көтерілуі үшін бәріне бірдей мүмкіндік берілуі;

д) тынығу, бос уақыт және жұмыс уақытының орынды шектелуі, мерзімді ақылы еңбек демалысы, сонымен қатар, мереке күндерінде істеген жұмысы үшін сыйақы алу құқығы кіреді.

8-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер:

а) әрбір адамның, өзінің экономикалық және әлеуметтік мүдделерін жүзеге асыру және қорғау үшін кәсіптік одақтарды құру және осындай ұйымдарға өзінің таңдауы бойынша, сол тиісті ұйымның ережесін бұзбау шартымен ғана кіру құқығын; аталған құқықты пайдалану заң бойынша көзделген және демократиялық қоғамдағы мемлекеттік қауіпсіздік немесе қоғамдық тәртіп мүдделерін немесе басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажеттілерінен басқа ешбір шектеулерге жатпайды;

б) кәсіптік одақтардың ұлттық федерациялар немесе конфедерациялар құру құқығын және де соңғылардың халықаралық кәсіподақ ұйымдарын ашу немесе соларға қосылу құқығын;

с) кәсіптік одақтардың өз жұмыстарын кедергісіз және заң бойынша көзделген және демократиялық қоғамдағы мемлекеттік қауіпсіздік немесе қоғамдық тәртіп мүдделерін немесе басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажеттілерінен өзге қандай да бір болмасын шектеулерсіз жұмыс жүргізу құқығын;

е) әр елдің заңдарына сәйкес жүзеге асырылған жағдайдағы ереуілдерге шығу құқығын қамтамасыз етуге міндеттенеді.

2. Осы бап қарулы күштер, полиция немесе мемлекет әкімшілігі құрамына кіретін адамдар үшін бұл құқықтарды пайдалануға заңды шектеулер енгізуге кедергі жасамайды.

3. Осы баптағы ешбір қағида қауымдастықтар бостандығы мен ұйымдастыру құқығын қорғауға қатысты Халықаралық еңбек ұйымының 1948 жылғы Конвенциясына қатысушы мемлекеттерге аталған Конвенцияда көзделген кепілдіктерге нұқсан келтіретін заңнамалық актілерін қабылдау немесе заңды осы кепілдіктерге нұқсан келтіретіндей етіп қолдану құқығын бермейді.

9-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әрбір адамның, әлеуметтік қамсыздандыруды қоса алғанда, әлеуметтік жағынан сақтандыру құқығын таниды.

10-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер:

1. Қоғамның табиғи және негізгі ұясы болып табылатын отбасына, әсіресе, жаңа шаңырақ көтерген тұста және жас балаларына қамқорлық жасау мен олардың тәрбиесіне жауапкершілік жүктелген кезде, мүмкіндігінше барынша кең ауқымды қорғау мен жәрдем көрсетілуі қажет екендігін таниды. Неке екі жақтың өзара еркін келісімі бойынша ғана қиылуы тиіс.

2. Аналарға, бала туғанға дейінгі және одан кейінгі тиісті уақыт ішінде айрықша қамқорлық көрсетілуі тиіс. Жұмыс істейтін аналарға осы мерзім ішінде ақылы демалыс немесе әлеуметтік қамсыздандыру бойынша жеткілікті жәрдемақылық демалыс берілуі тиіс.

3. Барлық балалар мен жасөспірімдерге шығу тегіне байланысты немесе өзге бір белгісі бойынша қандай да болмасын кемсітусіз қорғау мен жәрдемнің ерекше шаралары қабылдануға тиіс. Балалар мен жасөспірімдер экономикалық және әлеуметтік қанаудан қорғалуы тиіс. Олардың еңбегін имандылығы мен денсаулығына, немесе қалыпты өсіп-жетілуіне зиян келтіретін немесе өміріне қауіп төндіретін салаларда пайдалану заң жүзінде жазалануға тиіс. Бұдан басқа, мемлекеттер жас мөлшері шегін белгілеуге тиіс, ал одан жасы төмен баланың ақылы еңбегін пайдалануға заң бойынша тыйым салынады және жазаға тартылады.

11-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әркімнің өзі және отбасының жеткілікті тамақтануын, киімі мен баспанасын қамтитын, жеткілікті тұрмыс деңгейінде өмір сүру және тұрмыс жағдайын үнемі жақсарту құқығын таниды. Қатысушы мемлекеттер, бұл ретте еркін келісімге негізделген халықаралық ынтымақтастықтың маңызы зор екенін тани отырып, осы құқықтың жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін тиісті шаралар қабылдайды.

2. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әрбір адамның аштықтан бостандығы негізгі құқығын тани отырып, дербес өзі және нақты бағдарламалардың жүргізілуін көздейтін халықаралық ынтымақтастық тәртібінде:

а) техникалық және ғылыми білімді кеңінен қолдану жолымен азық-түлікті өндіру, сақтау және тарату әдістерін жақсарту, табиғи ресурстарды неғұрлым тиімді игеріп, пайдалану үшін тамақтану принциптері мен аграрлық жүйені жетілдіру немесе реформалау туралы білімді тарату үшін;

б) азық-түлік өнімдерін экспорттаушы, сонымен қатар импорттаушы елдердің қажеттіліктеріне сәйкес және олардың проблемаларын ескере отырып, дүниежүзілік азық-түлік қорының әділ бөлінуін қамтамасыз ету үшін қажетті шаралар қабылдауға тиіс.

12-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әрбір адамның тәндік және психикалық саулығының ең жоғары деңгейіне қол жеткізу құқығын таниды.

2. Бұл құқықты толық жүзеге асыру үшін осы Пактіге қатысушы мемлекеттер:

а) балалардың өлі тууы мен шетінеу санының азаюын қамтамасыз ету және балалардың салауатты дамуына жағдай туғызу;

б) сыртқы орта гигиенасының және өнеркәсіптегі еңбек гигиенасының барлық аспектілерін жақсарту;

с) індет, эндемиялық, кәсіби және өзге де аурулардың алдын алу және олармен күресу;

д) науқастанған жағдайда, баршаға медициналық жәрдем беру мен дәрігерлік күтімді қамтамасыз ететіндей жағдай жасау үшін қажетті іс-шараларды қамтуға тиіс.

13-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әрбір адамның білім алуға құқығын таниды. Олар білім - адамның жеке басының толық кемелденуіне және өзінің қадір-қасиетін сезінуіне бағытталып, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарына деген құрметті нығайтуы тиіс екендігімен келіседі. Бұдан әрі, олар білім баршаға еркін қоғамның пайдалы қатысушылары болуына мүмкіндік туғызып, барлық ұлттар мен нәсілдік,

этникалық және діни топтар арасындағы өзара түсіністік, төзімділік пен достыққа ықпал етіп, Біріккен Ұлттар Ұйымының бейбітшілікті қолдау жолындағы жұмысына жәрдемдесетінін құптайды.

2. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер осы құқықты толық жүзеге асыру үшін:

a) бастауыш білім баршаға бірдей міндетті және тегін болуы тиіс екендігін;

b) әр түрлі нысанда орта білім алу, бұған кәсіптік-техникалық орта білімді қоса алғанда, барлық қажетті шараларды қабылдау жолымен, атап айтқанда, біртіндеп тегін білім беру жүйесін енгізу сияқты ашық және бәрі үшін қолжетімді болып жасалуы тиіс екендігін;

c) жоғары білім алу әркімнің қабілетіне қарай барлық қажетті шараларды қабылдау жолымен, атап айтқанда, біртіндеп тегін білім беру жүйесі сияқты, бәрі үшін бірдей қолжетімді болып жасалуы тиіс екендігін;

d) бастауыш білім алмаған немесе бастауыш білімнің толық курсы аяқтамағандар үшін қарапайым білім алу, мүмкіндігінше көтермеленіп, немесе үдетіліп оқытылу керек екендігін;

e) барлық сатыдағы мектеп жүйелерін дамытудың белсенді түрде жүргізілуі, стипендияның қанағаттанарлықтай жүйесінің орнатылуы, оқытушылар құрамының материалдық жағдайының үнемі жақсартылып отырылуы тиіс екендігін таниды.

3. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер ата-аналардың және тиісті жағдайларда, қамқоршылардың өз балаларын оқыту үшін мемлекет билігі құрған мектептерді ғана емес, сонымен қатар мемлекет белгілеуі немесе бекітуі мүмкін білім беру талаптарына жауап беретін және өз балаларының наным-сенімдеріне сәйкес діни және имандылық тәрбие беруді қамтамасыз ететін басқа да мектептерді таңдау еркіндігін құрметтеуге міндеттенеді.

4. Осы баптың ешбір бөлігі осы баптың 1-тармағында баян етілген принциптер сақталған жағдайда жеке адамдар мен мекемелердің оқу орындарын құру және басқару еркіндігін кеміту және бұндай оқу орындарында білім беру талаптары мемлекет белгілеген талаптармен үйлесімді болуын орындамау деп түсіндірілмеуі тиіс.

14-бап

Егер әрбір осы Пактіге қатысушы мемлекет қатысушылар құрамына кірген кезде өз метрополиясына қарасты аумақта немесе оның юрисдикциясына қарасты басқа аумақтарда міндетті тегін бастауыш білім беруді белгілей алмаған жағдайда, ол екі жыл ішінде, ақылға сыйымды жылдар бойында біртіндеп қолға алынатын, жылдар саны көрсетілуі тиіс, жалпыға бірдей міндетті тегін білім беру принципін жүзеге асыру іс-шараларының егжей-тегжейлі жоспарын жасауға және қабылдауға міндеттенеді.

15-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер әрбір адамның:

а) мәдени өмірге қатысу;

б) ғылыми прогресс пен оларды іс жүзінде қолдану нәтижелерін пайдалану;

с) өзі авторы болып табылатын кез-келген ғылыми жұмыстарға, әдеби немесе көркем туындыларға байланысты туындаған моральдық және материалдық мүдделерін қорғауды пайдалану құқығын таниды.

2. Осы құқықты толық жүзеге асыру үшін осы Пактіге қатысушы мемлекеттер қабылдауға тиіс шараларға ғылым мен мәдениет жетістіктерін қорғау, дамыту және тарату үшін қажетті шаралар да кіреді.

3. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер ғылыми-зерттеу жұмыстары мен шығармашылық қызмет үшін сөзсіз қажет бостандықты құрметтеуге міндеттенеді.

4. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер ғылым мен мәдениет салаларындағы халықаралық байланыстар мен ынтымақтастықты көтермелеуден және дамытудан келетін пайданы таниды.

IV БӨЛІМ

16-бап

1. Пактінің осы бөліміне сәйкес осы Пактіге қатысушы мемлекеттер Пактіде танылған құқықтарды сақтауға қол жеткізу жолында қабылдаған шаралары мен ілгерілеулер туралы баяндамалар тапсырып отыруға міндеттенеді.

2. а) Барлық баяндамалар Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына тапсырылады, ол осы Пактінің ережелеріне сәйкес олардың екінші даналарын Экономикалық және Әлеуметтік Кеңестің қарауына жібереді;

б) осы Пактіге қатысушы мемлекеттер мамандандырылған мекемелердің де мүшесі болып табылатындықтан Бас хатшы Пактіге қатысушы мемлекеттер баяндамаларының даналарын немесе олардың кез келген тиісті бөлімінің екінші данасын мамандандырылған мекемелерге де жібереді, өйткені мұндай баяндамалардың немесе олардың тиісті бөлімдерінің аталған мекемелердің олардың конституциялық актілеріне сәйкес алған міндеттері шеңберіне кіретін кез келген мәселелерге қатысы болады.

17-бап

1. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер өздерінің баяндамаларын қатысушы мемлекеттердің және мүдделі мамандандырылған мекемелердің консультациясы бойынша, осы Пакті күшіне енген соң бір жылдың ішінде Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес белгілеуге тиіс бағдарламаға сәйкес кезең-кезеңімен тапсырады.

2. Баяндамаларда осы Пакт бойынша жүктелген міндеттерді орындау дәрежесіне ықпал ететін факторлар мен қиыншылықтар көрсетілуі мүмкін.

3. Егер тиісті мәліметтерді осы Пактіге қатысушы қайсыбір мемлекет Біріккен Ұлттар Ұйымына немесе қайсыбір мамандандырылған мекемеге бұрын хабарлаған болса, онда оларды қайталап жатпай, осындай түрде хабарланған мәліметтерге нақты сілтеме берілсе де жеткілікті.

18-бап

Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы бойынша адам құқықтары мен негізгі бостандықтары саласындағы өз міндеттерін орындау мақсатында мамандандырылған мекемелермен осы Пактінің олардың қызметі саласына жататын қаулыларын сақтауға қол жеткізу жолындағы ілгерілеу туралы баяндамаларын өзіне тапсыру жөнінде келісім жасай алады. Бұл баяндамаларға мұндай жүзеге асырулар туралы олардың құзыретті органдары қабылдаған шешімдер мен ұсынымдар енгізілуі мүмкін.

19-бап

Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес, 16 және 17-баптарға сәйкес мемлекеттер тапсыратын адам құқықтарына қатысты баяндамаларды және 18-бапқа сәйкес мамандандырылған мекемелер тапсыратын адам құқықтарына қатысты баяндамаларды қарау және жалпы ұсыныстар беру үшін немесе тиісті жағдайларда мәлімет үшін Адам құқығы жөніндегі комиссияға жібере алады.

20-бап

Осы Пактіге қатысушы мүдделі мемлекеттер және мамандандырылған мекемелер 19-бапқа сәйкес Адам құқығы жөніндегі комиссияның кез келген баяндамасында берілген кез-келген жалпы ұсыныс бойынша немесе кез келген құжатта осындай ұсынысқа берілген сілтемелер бойынша ескертпелерін Экономикалық және Әлеуметтік Кеңеске тапсыра алады.

21-бап

Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес Пактіде танылған құқықтардың жалпыға бірдей сақталуын қамтамасыз ету саласында қабылданған шаралар мен қол жеткен жетістіктер туралы осы Пактіге қатысушы мемлекеттерден және мамандандырылған мекемелерден алынған жалпылама сипаттағы ұсыныстар мен қысқаша мазмұны бар мәліметтер кірген баяндамаларды мезгіл-мезгіл Бас Ассамблеяға тапсыра алады.

22-бап

Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес осы Пактіні тиімді түрде бірте-бірте жүзеге асыруға жәрдемдесе алатындай халықаралық шаралардың орындылығына қатысты өз құзыреті шегінде шешім шығару кезінде, бұл органдардың әрқайсысына пайдалы болуы мүмкін Пактінің осы бөлімінде аталған баяндамаларға байланысты туындаған кез келген мәселелерге Біріккен Ұлттар Ұйымының басқа да органдарының, олардың қосалқы органдары мен техникалық көмек берумен айналысатын мамандандырылған мекемелерінің назарын аудара алады.

23-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер Пактіде танылған құқықтарды жүзеге асыруға ықпал жасайтын халықаралық іс-шаралар қатарына конвенциялар жасасу, ұсынымдар қабылдау, техникалық көмек көрсету, консультациялар алу мақсатында аймақтық кеңестер мен техникалық кеңестер өткізу, сондай-ақ мүдделі үкіметтермен бірлесіп ұйымдастырылған зерттеулер жүргізу тәрізді тәсілдерді қолдану жататынына келіседі.

24-бап

Осы Пактідегі ешбір қағида Біріккен Ұлттар Ұйымының әртүрлі органдары мен мамандандырылған мекемелерінің осы Пактіге қатысты мәселелер бойынша міндеттерін анықтайтын Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысы қаулыларының және мамандандырылған мекемелерінің жарғыларының маңызын төмендету деп түсіндірілмеуге тиіс.

25-бап

Осы Пактідегі ешбір қағида барлық халықтардың өздерінің табиғи байлықтары мен ресурстарын толық және еркін иеленуі мен пайдалануы жөніндегі ажырамас құқығын кеміту деп түсіндірілмеуге тиіс.

26-бап

1. Осы Пакті Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше кез келген мемлекеттің немесе оған мүше кез келген мамандандырылған мекемелердің, Халықаралық Сот Статутына қатысушы кез келген мемлекеттің және Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы осы Пактіге қатысуға шақырған кез келген басқа мемлекеттің қол қоюы үшін ашық.

2. Осы Пакті бекітуге жатады. Бекіту грамоталары Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына сақтауға беріледі.

3. Осы Пакті осы баптың 1-тармағында аталған кез келген мемлекеттің қосылуы үшін ашық.

4. Қосылу - Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына қосылу туралы құжатты сақтауға беру арқылы жасалады.

5. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осы Пактіге қол қойған немесе оған қосылған мемлекеттердің бәріне әрбір бекіту грамотасының немесе қосылу туралы құжаттың сақтауға берілгендігі туралы хабарлайды.

27-бап

1. Осы Пакті отыз бесінші бекіту грамотасын немесе қосылу туралы құжатты Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына сақтауға тапсырған күнінен үш ай өткен соң күшіне енеді.

2. Отыз бесінші бекіту грамотасын немесе қосылу туралы құжатты сақтауға бергеннен кейін осы Пактіні бекітетін немесе оған қосылатын әрбір мемлекет үшін осы Пакті ол меншікте бекіту грамотасын немесе қосылу туралы құжатын сақтауға бергеннен кейін үш ай өткен соң күшіне енеді.

28-бап

Осы Пактінің қаулылары федеративтік мемлекеттердің барлық бөліктеріне ешбір шектеусіз немесе алып қоюсыз таратылады.

29-бап

1. Осы Пактіге кез келген қатысушы мемлекет түзетулер ұсынып және оларды Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына тапсыра алады. Бас хатшы бұдан соң кез келген ұсынылған түзетулерді осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге жолдай отырып, олардың осы ұсыныстарды қарау және олар бойынша дауыс беру мақсатында қатысушы мемлекеттердің конференциясын шақыру қажеттілігі жөнінде өзіне хабар беруді өтінеді. Егер осындай конференцияның шақырылуын қатысушы мемлекеттердің ең болмағанда үштен бірі қолдаса, онда Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы Біріккен Ұлттар Ұйымының аясында конференция шақырады. Бұл Конференцияда болған және дауыс беруге қатысқан қатысушы мемлекеттердің көпшілігімен қабылданған кез келген түзету Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясына бекітуге ұсынылады.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының бекітуі бойынша және осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің үштен екісінің көпшілігімен қабылданған түзетулер сол мемлекеттердің конституциялық рәсімдеріне сәйкес күшіне енеді.

3. Түзетулер күшіне енгеннен кейін, оларды қабылдаған қатысушы мемлекеттер үшін міндетті болады, ал басқа қатысушы мемлекеттер үшін осы Пактінің қаулылары және өздері бұрын қабылдаған түзетулер міндетті болып қала береді.

30-бап

26-баптың 5-тармағына сәйкес жасалған хабарламаларға қарамастан, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы сол баптың 1-тармағында сөз болған мемлекеттердің бәрін:

- а) 26-бапқа сәйкес қол қоюлар, бекітулер және қосылулар туралы;
- б) 27-бапқа сәйкес осы Пактінің күшіне енген күні және 29-бапқа сәйкес кез келген түзетулердің күшіне енген күні туралы хабардар етеді.

31-бап

1. Ағылшын, испан, қытай, орыс және француз тілдеріндегі мәтіндері тең түпнұсқалы осы Пакті Біріккен Ұлттар Ұйымының мұрағатына сақтауға тапсыруға жатады.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осы Пактінің куәландырылған көшірмелерін 26-бапта аталған мемлекеттердің бәріне жібереді.

Осыны куәландыру үшін төменде қол қойғандар, тиісті үкіметтерінен тиісінше уәкілеттік алғандар, мың тоғыз жүз алпыс алтыншы жылғы он тоғызыншы желтоқсанда, Нью-Йоркте қол қою үшін ашық, осы Пактіге қол қойды.

(Осы Пакті Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 21 қарашадағы N 87 Заңымен ратификацияланып, 2006 жылғы 24 сәуірде күшіне енді).

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге
Факультативтік хаттама
(Нью-Йорк, 1966 ж. 16 желтоқсан)

Осы Хаттамаға қатысатын мемлекеттер,
Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пактінің (бұдан әрі - Пакт деп аталатын) мақсаттарына алдағы уақытта қол жеткізу және оның қаулыларын жүзеге асыру үшін Пактінің IV бөлімінің негізінде құрылған Адам құқықтары жөніндегі комитетке (бұдан әрі - Комитет деп аталатын) жекелеген тұлғалардың өздерінің Пактіде баяндалған қайсыбір құқықтардың бұзылу құрбаны болып табылатынына сендіретін хабарламаларын осы Хаттамада көзделгеніндей қабылдау мен қарау мүмкіндігін беру орынды болатынын назарға ала отырып,
төмендегілер туралы келісті:

1-бап

Осы Хаттаманың қатысушысы болатын Пактіге қатысушы мемлекет өзінің юрисдикциясына жататын заңды тұлғалардың Пактіде баяндалған қайсыбір құқықтарды осы қатысушы мемлекеттің бұзғанының құрбаны болып табылатынына сендіретін хабарламаларын Комитеттің қабылдау және қарау күзиретін таниды. Комитет, егер хабарлама осы Хаттаманың қатысушысы болып табылмайтын, Пактіге қатысушы мемлекетке қатысты болса, ондай хабарламаның бірде-бірін қабылдамайды.

2-бап

Пактіде санамаланған құқықтарының қайсыбірі бұзылды деп сендіретін және де құқықтық қорғаудың қолда бар барлық ішкі құралдарын тауысқан адамдар 1-баптың ережелерін сақтаған жағдайда, Комитеттің қарауына жазбаша хабарлама тапсыра алады.

3-бап

Комитет осы Хаттамаға сәйкес ұсынылған, иесі көрсетілмеген немесе оның пікірінше, осындай хабарлама беру құқығын теріс пайдалану болып табылатын немесе Пактінің ережелеріне сай келмейтін кез келген хабарламаны қабылдауға болмайды деп тани алады.

4-бап

1. 3-баптың ережелері сақталған жағдайда Комитет өзіне осы Хаттамаға сәйкес тапсырылған, Пактінің қайсыбір ережелері бұзылды деп сендіретін кез келген хабарламаны осы Хаттамаға қатысушы мемлекеттің назарына жеткізеді.

2. Хабарламаны алған мемлекет алты ай ішінде Комитетке осы мәселені және, егер ондайлар орын алған болса, осы мемлекет қабылдауы

мүмкін кез келген шараларды түсіндіретін жазбаша түсініктемені немесе мәлімдемені тапсырады.

5-бап

1. Комитет осы Хаттамаға сәйкес алынған хабарламаларды өзіне жекелеген тұлға және мүдделі қатысушы мемлекет ұсынған барлық жазбаша деректерді ескере отырып қарайды.

2. Комитет:

а) осы мәселе халықаралық талқылаудың немесе реттеудің басқа рәсіміне сәйкес қаралмайтынына;

б) осы адамның құқықтық қорғаудың барлық қол жетімді ішкі құралдарын тауысқанына көз жеткізгенге дейін тұлғалардан келіп түскен ешбір хабарламаларды қарамайды. Бұл ереже осындай құралдарды қолдану орынсыз созылып кеткен жағдайларда қолданылмайды.

3. Осы Хаттамада көзделген хабарламаларды қарау кезінде Комитет жабық отырыс өткізеді.

4. Комитет өз ұйғарымдарын тиісті қатысушы мемлекетке және тұлғаға хабарлайды.

6-бап

Комитет Пактінің 45-бабында көзделген өзінің жыл сайынғы баяндамасына осы Хаттамаға сәйкес өз қызметі туралы қысқаша есеп енгізеді.

7-бап

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы 1960 жылғы 14 желтоқсанда қабылдаған Отар елдер мен халықтарға тәуелсіздік беру туралы декларацияға қатысты 1514 (XV) қарарының мақсаттарына қол жеткізгенге дейін осы Хаттаманың ережелері бұл халықтарға Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысымен және басқа да халықаралық конвенциялармен және Біріккен Ұлттар Ұйымының және оның мамандандырылған мекемелерінің құжаттарымен берілген петиция беру құқығын қандай да бір түрде шектемейді.

8-бап

1. Осы Хаттама Пактіге қол қойған кез келген мемлекеттің қол қоюы үшін ашық.

2. Осы Хаттама Пактіні ратификациялаған немесе оған қосылған кез келген мемлекеттің ратификациялауына жатады. Ратификациялау грамотасы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас хатшысының сақтауына беріледі.

3. Осы Хаттама Пактіні ратификациялаған немесе оған қосылған кез келген мемлекеттің қосылуы үшін ашық.

4. Қосылу Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына қосылу туралы құжатты сақтауға беру арқылы жүзеге асырылады.

5. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осы Хаттамаға қол қойған немесе оған қосылған барлық мемлекеттерге әрбір ратификациялау грамотасының немесе қосылу туралы құжаттың сақтауға берілгені туралы хабарлайды.

9-бап

1. Пакті күшіне енген жағдайда осы Хаттама оныншы ратификациялау грамотасы немесе қосылу туралы құжат Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына сақтауға берілген күннен бастап үш айдан кейін күшіне енеді.

2. Осы Хаттаманы оныншы ратификациялау грамотасы немесе қосылу туралы құжат сақтауға берілгеннен кейін ратификациялайтын немесе оған қосылатын әрбір мемлекет үшін осы Хаттама оның жеке ратификациялау грамотасы немесе қосылу туралы құжаты сақтауға берілген күннен бастап үш айдан кейін күшіне енеді.

10-бап

Осы Хаттаманың қаулылары федеративтік мемлекеттердің барлық бөліктерінде қандай да болсын шектеусіз немесе ерекшеліксіз қолданылады.

11-бап

1. Осы Хаттамаға қатысушы кез келген мемлекет түзетулер ұсынуы және оларды Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысына тапсыруы мүмкін. Бас хатшы бұдан соң ұсынылған кез келген түзетулерді, осы ұсынысты қарау және ол бойынша дауысқа салуды өткізу мақсатында қатысушы мемлекеттердің конференциясын шақыруды жақтайтын-жақтамайтынын өзіне хабарлауды өтіне отырып, осы Хаттамаға қатысушы мемлекеттерге жөнелтеді. Егер мұндай конференцияны шақыруды қатысушы мемлекеттердің кемінде үштен бірі жақтаса, Бас хатшы Біріккен Ұлттар Ұйымының аясында осы конференцияны шақырады. Осы конференциядағы дауыс беруге келген және қатысқан қатысушы мемлекеттердің көпшілігі қабылдаған кез келген түзету Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының бекітуіне ұсынылады.

2. Түзетулер Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы бекіткеннен кейін және осы Хаттамаға қатысушы мемлекеттердің үштен екі көпшілігі өздерінің конституциялық рәсімдеріне сәйкес қабылдағаннан кейін күшіне енеді.

3. Түзетулер күшіне енген кезде, түзетуді оларды қабылдаған қатысушы мемлекеттер үшін міндетті болып табылады, ал басқа қатысушы мемлекеттер үшін осы Хаттаманың қаулылары және олар қабылдаған кез келген бұрынғы түзетулер міндетті болып қалады.

12-бап

1. Әрбір қатысушы мемлекет Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысының атына жазбаша хабарлама жіберу жолымен кез келген уақытта осы Хаттаманың күшін жою алады. Күшін жою Бас хатшы әлгі хабарламаны алған күннен бастап үш айдан кейін күшіне енеді.

2. Күшін жою - күшін жою күшіне енетін күнге дейін 2-бапқа сәйкес ұсынылған кез келген хабарламаға осы Хаттаманың ережелерін қолдануды жалғастыруға кедергі келтірмейді.

13-бап

Осы Хаттаманың 8-бабының 5-тармағына сәйкес жасалған хабарламаларға қарамастан Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы Пактінің 48-бабының 1-тармағында айтылған барлық мемлекеттерге:

- а) 8-бапқа сәйкес қол қоюлар, ратификациялаулар және қосылулар;
- б) 9-бапқа сәйкес осы Хаттаманың күшіне енген күні және 11-бапқа сәйкес кез келген түзетулердің күшіне енген күні;
- с) 12-бапқа сәйкес күшін жоюлар жөнінде хабарлайды.

14-бап

1. Ағылшын, испан, қытай, орыс және француз мәтіндері тең мағыналы болатын осы Хаттама Біріккен Ұлттар Ұйымының мұрағатына сақтауға тапсырылуға тиіс.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы осы Хаттаманың расталған көшірмелерін Пактінің 48-бабында көрсетілген барлық мемлекеттерге жібереді.

Осыны куәландыру үшін тиісті үкіметтер тиісінше уәкілеттік берген төменде қол қоюшылар, қол қою үшін Нью-Йоркте бір мың тоғыз жүз алпыс алтыншы жылғы он тоғызынша желтоқсанда ашылған осы Хаттамаға қол қойды.

(Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 11 ақпандағы 130-IV Заңымен ратификацияланған)

**Азаматтық және саяси құқықтар туралы
халықаралық пакті
(Нью-Йорк, 1966 ж. 16 желтоқсан)**

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті ережесіндегі шектеу және тартыну түсіндірмесінің Сиракуз принциптері ББҰ құжаты E/CN.4/1985/4, Қосымша (1985)

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер,

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысында жарияланған қағидаттарға сәйкес, адам баласы отбасының барлық мүшелеріне тән қадір-қасиетін, олардың құқықтарының теңдігі мен ажырамастығын тану-бостандықтың, әділдіктің және жалпыға бірдей бейбітшіліктің негізі болып табылатынын назарға ала отырып,

бұл құқықтар адам баласына тән қадір-қасиеттен туындайтындығын тани отырып,

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына сәйкес әркім экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын да өзінің азаматтық және саяси құқықтарымен бірдей пайдалана алатындай жағдай туғызғанда ғана, азаматтық және саяси бостандығын және үрей мен мұқтаждықтан бостандығын иеленген еркін адам үлгісі жүзеге асырылуы мүмкін екендігін тани отырып,

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы бойынша мемлекеттер адам құқықтары мен бостандықтары жалпыға бірдей құрметтелуін және сақталуын көтермелеп отыруға міндетті екендіктеріне назар аудара отырып,

әрбір жеке адам, басқа адамдарға және өзі мүшесі болып саналатын ұжымға қатысты міндеттері бола отырып, осы Пактіде танылған құқықтарды көтермелеуге және сақтауға қол жеткізуі тиіс екендігіне назар аудара отырып, төмендегі баптар туралы келісті:

I БӨЛІМ

1-бап

1. Барлық халықтар өзінің мемлекеттік құрылысын өздері шешуге құқылы. Осы құқық бойынша олар өз елінің саяси мәртебесін еркін белгілеп, оның экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуын еркін түрде қамтамасыз етеді.

2. Барлық халықтар алдарына қойған мақсат-мұраттарына жету жолында халықаралық экономикалық ынтымақтастықтан туындайтын, өзара тиімділік қағидаттары мен халықаралық құқыққа негізделген қандай да болсын міндеттемелерге нұқсан келтірместен, өз елінің табиғи байлықтары мен ресурстарын еркін игере алады. Бірде-бір халықты меншігіндегі тіршілік етуге қажетті заттардан еш уақытта айыруға болмайды.

3. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің бәрі, соның ішінде өзін-өзі басқарушы емес және қамқорлығындағы аумақтарды басқаруда жауапты мемлекеттер де, Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының ережелеріне сәйкес, мемлекеттік құрылысын өзі шешу құқығын жүзеге асыруын көтермелеуге және ондай құқықты құрметтеуге тиіс.

II БӨЛІМ

2-бап

1. Осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет, осы Пактіде танылған құқықтарды өзінің аумағының шегінде және юрисдикциясына қарасты аумақта тұратын барлық жұртты нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси, немесе басқа да наным-сеніміне, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік жәй-күйіне, туу немесе өзге де жағдаяттарына қарамастан, еш алаламай аталған құқықтарды құрметтеуге және қамтамасыз етуге міндеттенеді.

2. Мұндай міндеттер қолданыстағы заң жүзінде, немесе басқа шаралар түрінде ескерілмеген жағдайда, осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет, өзінің конституциялық процедуралары мен осы Пактінің ережелеріне сәйкес, осы Пактіде танылған құқықтарды жүзеге асыру үшін қажет болатын заң шығару немесе басқа да шараларды қабылдау үшін қажетті шаралар қабылдауға міндеттенеді.

3. Осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет:

а) осы Пактіде танылған құқықтары мен бостандықтары бұзылған кез-келген адамға, олардың құқықтары мен бостандықтарын ресми тұлғалар бұзған күннің өзінде де, тиімді құқықтық қорғау амалын қамтамасыз етуге;

б) құқығын қорғауды талап еткен кез келген адамның құқықтық қорғау құқығы мемлекеттік құқықтық жүйесімен көзделген құзыретті сот, әкімшілік, заң шығару биліктері немесе басқа құзыретті орган арқылы белгіленуін және сот арқылы қорғалу мүмкіндігінің дамуын қамтамасыз етуге;

с) құқықтық қорғау құралдары берілген күнде, оларды құзыретті өкімет орындарының пайдаланып қолдануларын қамтамасыз етуге міндеттенеді.

3-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер, осы Пактіде көзделген барлық азаматтық және саяси құқықтарды пайдалану құқығы ерлер мен әйелдерге тең болуын қамтамасыз етуге міндеттенеді.

4-бап

1. Мемлекеттегі төтенше жағдай ұлт өміріне қауіп төндірген күнде, және ол ресми түрде жарияланған болса, осы Пактіге қатысушы мемлекеттер осы Пакті бойынша өз міндеттерінен жалтару шараларын

қиын жағдайдың шиеленісі талап ететін дәрежеде ғана және бұл шаралар халықаралық құқық бойынша басқа да міндеттемелеріне қайшы келмейтін жағдайда және нәсілге, түр-түске, жынысқа, тілге, дінге немесе әлеуметтік текке негізделген кемсітуге әкеліп соқпайтын жағдайда ғана қолдана алады.

2. Бұл ереже 6, 7, 8 (1, 2-тармақтар), 11, 15, 16 және 18-баптардан қандай да бір жалтаруға негіз бола алмайды.

3. Жалтару құқығын пайдаланып отырған осы Пактіге қатысушы кез келген мемлекет, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы арқылы, осы Пактіге қатысушы басқа мемлекеттерді қандай ережелерден жалтарғанын және мұндай шешім қабылдауға мәжбүр еткен себептерді айтып, дереу хабардар етуге тиіс. Сонымен қатар, сол дәнекер арқылы, жалтару құқығының пайдалану мерзімі қай уақытта аяқталатыны да хабарлануы тиіс.

5-бап

1. Осы Пактідегі ешбір қағида, қайсыбір мемлекетке, қайсыбір топқа, немесе қайсыбір адамға аталған Пактіде танылған кез-келген құқықтар мен бостандықтарды жоюға, немесе оларды осы Пактіде көзделген дәрежеден тыс шектеуге бағытталған қандай да бір жұмыспен айналысуға немесе қандай да бір іс-әрекет жасауға құқық береді деп пайымдалуы тиіс емес.

2. Осы Пактіде танылған немесе осы Пактіге қатысушы қайсыбір мемлекетте заң, конвенция, ереже, немесе әдет-ғұрып жүзіндегі қандай да бір негізгі адам құқықтарын осы Пактіде танылмайды немесе, танылған күнде де, кем ауқымда танылады деген сылтаумен ешқандай шектеуге немесе кемсітуге жол берілмейді.

III БӨЛІМ

6-бап

1. Өмір сүру құқығы - әрбір адамның ажырамас құқығы болып табылады. Бұл құқық заңмен қорғалады. Ешкімнің де өмірі еріксіз қиылуға тиіс емес.

2. Өлім жазасы жойылмаған елдерде, өлім жазасы тек қана айрықша ауыр қылмыс жасағаны үшін, қылмыс жасалған уақытта қолданыста болған заңға сәйкес және осы Пактінің, сондай-ақ Геноцид қылмыстарының алдын алу және жазалау туралы конвенцияның қаулыларына қайшы келмеген жағдайда ғана, ең ауыр жаза ретінде беріледі. Бұл жаза тек қана құзыретті сот шығарған ақтық үкімді орындау үшін ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

3. Өлім жазасы геноцид қылмыстары үшін берілген болса, онда осы баптағы ешбір қағида осы Пактіге қатысушы мемлекеттерге Геноцид қылмыстарының алдын алу және жазалау туралы конвенцияның қаулылары бойынша қабылдаған кез келген міндеттемелерінен қайсы бір жолдармен жалтару құқығын бермейтіндігін ескеру керек.

4. Өлім жазасына кесілген әрбір адамның кешірім беруді немесе шығарылған үкімді жеңілдетуді сұрап арыздануға хақысы бар. Барлық жағдайда да рақымшылдық, кешірім беру немесе өлім жазасы туралы шығарылған үкім ауыстырылып берілуі мүмкін.

5. Он сегіз жасқа толмаған адамдар жасаған қылмыстары үшін өлім жазасына кесілмейді және де өлім жазасына кесілген әйелдің аяғы ауыр болса, өлім жазасы жүзеге асырылмайды.

6. Осы баптағы ешбір қағида осы Пактіге қатысушы қайсыбір мемлекеттер үшін өлім жазасын жою мәселесін болдырмауға, немесе өлім жазасын жоюды кейінге қалдыруға негіз бола алмайды.

7-бап

Ешкім де азапталуға немесе оның қадір-қасиетін қорлайтындай адамшылыққа жатпайтын қатыгездік жолымен жәбірленуге немесе жазалануға тиіс емес. Ішінара, ешбір тұлға өзінің ерікті түрдегі келісімінсіз медициналық немесе ғылыми тәжірибеге ұшыратылуы тиіс емес.

8-бап

Ешкім де құлдықта ұсталуы тиіс емес; құлдық пен құл саудасының барлық түріне тыйым салынады.

1. Ешкім де кіріптарлықта ұсталуы тиіс емес.

2. а) Ешкім де ықтиярсыз немесе міндетті еңбекке мәжбүрленуі тиіс емес.

б) азапты жұмыстарды қолданатын елдерде, жасалған қылмыс үшін тағайындалатын бас бостандығынан айыру жазасы азапты жұмыстармен ілесетін болса, осындай жазаны тағайындаған құзыретті соттың үкімін орындау үшін, азапты жұмыстарды қолдануға 3 а) тармағы бөгет бола алмайды.

с) осы баптағы "ықтиярсыз немесе міндетті еңбек" деген термин қамтымайтын жұмыс пен қызметтің түрлері:

i) b тармақшасында көрсетілмеген, әдетте соттың заңды ұйғарымы негізінде тұтқында жүрген немесе тұтқыннан шартты түрде босатылған адам атқаруға тиіс жұмыс пен қызметтің қай түрі болмасын;

ii) әскери сипаттағы қызметтің қай түрі болмасын, ал саяси және діни этникалық себептермен әскери қызметтен бас тарту танылған елдерде, осындай себептермен әскери қызметтен бас тартқан адам үшін заңды түрде белгіленген қызметтің қай түрі болмасын;

iii) жұрттың өмірі мен игілігіне қауіп төндіретін төтенше жағдай немесе апат кезінде міндетті түрде атқарылатын қызметтің қай түрі болмасын;

iv) әдеттегі азаматтық міндеттерге жататын жұмыс пен қызметтің қай түрі болмасын.

9-бап

1. Әрбір адамның бостандыққа және жеке басының өміріне қол сұғылмауына құқығы бар. Ешкім де еріксіз қамауда немесе тұтқында ұсталуға тиіс емес. Әркім өз бостандығынан тек қана заң негізінде және сол заңда белгіленген процедураға сәйкес айырылуы мүмкін.

2. Қамауға алынған әрбір адамға қамалған кезінде оның қамауға алынған себептері мен өзіне тағылған кез келген айып жедел түрде хабарланады.

3. Қамауға алынған немесе қылмыстық айыптау бойынша ұсталған әрбір адам судьяның немесе заң бойынша сот билігін жүзеге асыру құқығы бар және ақылға қонымды уақыт ішінде істі сотта қарауға немесе босатуға құзыреті бар басқа лауазымды адамның алдына жедел жеткізілуі тиіс. Сотта ісі қаралуын күтіп отырған адамдарды тұтқында ұстау жалпыға бірдей тәртіп болып саналмауы тиіс, бірақ босату - сотқа кел, сотта ісінің қаралуының қай сатысында болмасын келу, керекті жағдайда үкім орындалу кезіне келу кепілдігі берілсе ғана жүзеге асырылады.

4. Қамау немесе тұтқында ұстау арқылы бас бостандығынан айрылған әрбір адамның, оның ұсталуының заңды-заңсыз екендігі туралы сот кідіртпей қаулы шығарып және ұсталуы заңсыз болған күнде оны босату туралы бұйрық беру үшін ісі сотта қаралуына құқығы бар.

5. Қамаудың, я болмаса тұтқында ұсталудың құрбаны болған әрбір адам талаптық күші бар өтемақы төлемдеріне құқылы.

10-бап

1. Бас бостандықтарынан айрылған барлық адамдар өздеріне деген адамгершілікті көзқарасқа және адам баласына тән қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқылы.

2. а) айыпкерлер, ерекше жағдай тумаған күнде, сотталушылардан жеке орналастырылады және оларға жеке, сотталмаған адамдардың мәртебесіне сай, режим беріледі.

б) кәмелетке толмаған айыпкерлер, кәмелетке толған айыпкерлерден бөлек ұсталады және өте қысқа мерзім ішінде, шешім шығарылуы үшін, сотқа жеткізіледі.

3. Тұтқындарға, пенитенциарлық жүйе бойынша, олардың түзелуін және оларға әлеуметтік қайта тәрбие беруді маңызды мақсат тұтатын режим қарастырылады. Кәмелетке жасы толмаған құқық бұзушылар кәмелетке жасы толған құқық бұзушылардан бөлек ұсталады және оларға өздерінің жасы мен құқықтық мәртебесіне сай режим беріледі.

11-бап

Тек қана қайсыбір шарттық міндеттемені орындау дәрменсіздігінің негізінде ешкім де бас бостандығынан айырылуға тиіс емес.

12-бап

1. Кез келген мемлекеттің аумағында заңды түрде жүрген әрбір адам сол аумақтың шегінде еркін жүріп-тұруға және тұрғылықты мекен-жайды өз қалауынша таңдау құқығына ие болуы тиіс.

2. Әрбір адам өзінің туған елін қоса алғанда, кез келген елді тастап шығуға құқылы.

3. Жоғарыда айтылған құқықтар, заңда көзделген, мемлекеттік қауіпсіздікті, немесе қоғам тәртібін, жұрттың денсаулығы мен имандылығын, немесе басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін және осы Пактіде танылған құқықтармен қабысатын басқа құқықтарды қорғау үшін қажет шектеулерден тыс ешқандай шектеулердің объектісі бола алмайды.

4. Ешкім де өзінің туған еліне қайтып оралу құқығынан еріксіз айырылуы тиіс емес.

13-бап

Осы Пактіге қатысушы мемлекеттердің қайсыбірінің аумағында заңды негізде жүрген шетел азаматын осы аумақтан, заңға сәйкес шығарылған шешімді орындау бағытында ғана қайтаруға болады, және де, егер мемлекет қауіпсіздігінің императивті қажеттілігі басқадай шараларды талап етпесе, ол өзінің қайтарылуына қарсы дәлелдемелерді ұсынып, құзыретті өкімет арнайы тағайындаған, құзыретті өкімет орны, тұлға, немесе тұлғалар арқылы ісінің қайта қаралуын талап етуіне және осы мақсатпен сол өкіметтің, тұлғаның, немесе тұлғалардың алдына келтірілуіне құқығы бар.

14-бап

1. Сот пен трибунал алдында жұрттың бәрі тең. Әрбір адам өзіне тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қарау кезінде немесе қайсыбір азаматтық процесте оның құқықтары мен міндеттерін анықтау кезінде заң негізінде құрылған құзыретті, тәуелсіз және әділ сот арқылы ісі әділетті және ашық қаралуын талап етуге құқылы. Егер, істің ашық қаралуы демократиялық қоғамда адамгершілік пен қоғамдық тәртіп, мемлекет қауіпсіздігінің пайымдаулары ескерілген жағдайда немесе азаматтардың жеке өмірінің мүдделері талап етсе немесе соттың пікірі бойынша, жариялылық әділ соттың мүдделерін бұзатын ерекше жағдай тудыратын болса, онда соттың істі қарауы басынан аяғына дейін немесе оның бір деңгейінде, жабық түрде, баспасөз өкілдері мен жұртшылықты қатыстырмай, жүргізілуі мүмкін; алайда, кез келген қылмыстық, не болмаса азаматтық істер бойынша шығарылған қаулылардың бәрі, тек кәмелетке толмағандардың мүдделері басқа шараларды талап еткен жағдайда немесе матримониалдық дау-дамайлар немесе балаларды қамқорлыққа алу жөніндегі істер бойынша шығарылған қаулыларды қоспағанда, көпшілік алдында жария етілуі тиіс.

2. Қылмыстық іс бойынша айыпталған әрбір адам, кінәсі заң бойынша дәлелденгенге дейін, кінәсіз деп есептелуге құқылы.

3. Әрбір адамның өзіне тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қарау кезінде, ең кем дегенде, төменде көрсетілген, толық теңдік негізінде берілетін кепілдіктерге:

a) өзіне тағылған айыптаудың сипаты мен негізі жөнінде өзі түсінетін тілде толық және дереу хабардар етілуіне;

b) қорғау шараларына дайындық жүргізуге және өзі таңдап алған қорғаушымен жүздесіп-тілдесуге мүмкіндік беріліп, жеткілікті уақытпен қамтамасыздандырылуына;

c) дәлелсіз ұстау негізінде сотталмауына;

d) өз қатысуымен сотталуға және өзін өзі дербес қорғауына немесе өзі таңдап алған қорғаушы арқылы қорғалуына: егер оның қорғаушысы жоқ болса, онда осындай құқығы бар екендігі жөнінде хабардар етіліп, қандай жағдай болмасын әділ сот мүдделері талап етсе, өзіне тағайындалған қорғаушының көмегін пайдалануына және де қорғаушының еңбегіне төлейтін жеткілікті қаражаты жоқ болса, оның көмегін ақысыз пайдалануына;

e) өзіне қарсы көрсетпе берген куәлардан жауап алынуына немесе осы куәлардан жауап алуды талап етуіне, сонымен қатар өзінің куәлары шақыртылуына және олардан жауап алу шарты өзіне қарсы көрсетпе берген куәлардан жауап алу шартымен бірдей болуына;

f) егер сот жұмысын атқаруда пайдаланатын тілді түсінбесе, немесе сол тілде сөйлей алмаса тілмаштың көмегін ақысыз пайдалануына;

g) өз-өзіне қарсы көрсетпе беруге немесе өзін-өзі кінәлі деп мойындауға мәжбүрленбеуіне құқығы бар.

4. Кәмелетке толмағандар жайындағы іс, олардың жасы ескеріліп және қайта тәрбиеленулеріне ықпал жасайтын ықылас білдіріліп жүргізілуі тиіс.

5. Қайсыбір қылмыс үшін сотталғандардың қай-қайсысы болмасын өзінің айыпталуы және шығарылған үкім, заң бойынша жоғарғы сот инстанцияларында қайта қаралуын талап етулеріне құқықтары бар.

6. Егер қайсыбір адам қылмыстық іс жасағаны үшін ақтық шешім бойынша сотталып, одан кейін соттың қателігін даусыз дәлелдейтін қайсыбір жаңа немесе бұрын мәлім болмаған мән-жайдың негізінде шығарылған үкім бұзылса немесе оған кешірім жасалса және де жаңадан табылған жағдай кезінде мәлім болмағандығына сотталушының өзі ішінара немесе толық кінәлі еместігі дәлелденсе, онда осындай сотталудың нәтижесінде жазаланған адамға заң бойынша өтемақы төленеді.

7. Ешкім де, егер жасаған қылмысы үшін әрбір елдің заңы мен қылмыстық іс жүргізу құқығына сәйкес кезінде үзілді-кесілді сотталып немесе ақталған болса, онда осы қылмысы үшін екінші рет сотталуға немесе жазалануға тиіс емес.

15-бап

1. Ешкім де жасаған іс-әрекеті немесе жіберген қателігі негізінде, егер сол іс-әрекет жасалған кезде қолданыстағы мемлекетішілік заң тұрғысынан немесе халықаралық құқық бойынша қылмыстық іс болып саналмаса, қандай да бір қылмыстық іске кінәлі деп айыпталуына жол берілмейді. Сондай-ақ, кесілген жаза, қылмыстық іс жасалған кезде қолданылатын жазадан ауыр болмауы тиіс. Ал егер қылмыс жасалғаннан кейін сондай қылмыс үшін кесілетін жазаның түрі, бұрын қолданып жүрген түрінен гөрі, заң жүзінде жеңілдетілген болса, онда қылмыскер соңғы заң бойынша айыпталуы тиіс.

2. Осы баптағы ешбір қағида кез келген адамды кез келген іс-әрекеті немесе жасаған қателігі үшін, егер де сол іс-әрекет жасалған кезінде халықаралық қоғамдастық таныған құқық қағидаттары бойынша қылмыстық іс болып табылған болса, сот алдына келтіріп жазалауға кедергі етпейді.

16-бап

Әрбір адам, қай жерде жүрсе де, құқық субъектісі ретінде танылуына құқылы.

17-бап

1. Әрбір адам жеке және отбасылық өміріне өзгелердің өз бетінше, немесе заңсыз араласуынан, өз бетінше немесе заңсыз озбырлық жасап, баспанасына, хат жазысып-алысу құпиясына қол сұғылуынан, ар-намысы мен абырой-беделіне нұқсан келтірілуінен қорғалуы тиіс.

2. Әрбір адамның осындай озбырлық пен қол сұғушылықтан заңмен қорғалуына құқығы бар.

18-бап

1. Әрбір адамның ой-пікір, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар. Бұл құқық дінге сену немесе дінді қабылдау және наным-сенімін өз қалауынша таңдап алу еркіндігін, өз дінін, наным-сенімін жеке өзі немесе басқа адамдармен бірігіп тұту бостандығын, жария түрде немесе жеке жолмен уағыздау, құдайға құлшылық ету, діни және наным-сенім мен ілім салт-жораларын орындау бостандығын да қамтиды.

2. Ешкім де дінге сену немесе дін мен наным-сенімдерін өз қалауынша таңдап алу еркіндігін кемітетін мәжбүрлікке ұшыратылуы тиіс емес.

3. Дінге сену немесе наным-сенімдерін тұтыну еркіндігі тек қана қоғам қауіпсіздігін, тәртіпті, денсаулық пен имандылықты, сондай-ақ басқалардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін заңмен белгіленген шектеулермен ғана шектелуі тиіс.

4. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер ата-аналардың, тиісті жағдайларда заңды қамқоршылардың, балаларына өздерінің наным-

сенімдеріне сай діни және имандылық тәрбиені қамтамасыз ету бостандығын құрметтеуге міндеттенеді.

19-бап

1. Әрбір адам өз ой-пікірін еш кедергісіз ұстануға құқылы.

2. Әрбір адам өз пікірін еркін білдіруге құқылы. Бұл құқық мемлекеттік шекараларға қарамастан кез келген ақпараттар мен идеяларды еркін іздеу, тауып алу және оларды өз қалауынша таңдап алған құралдар арқылы ауызша, жазбаша немесе баспасөз арқылы немесе көркемдік бейнелеу формалары түрінде тарату бостандығын да қамтиды.

3. Осы баптың 2-ші тармағында көзделген құқықтарды қолдану ерекше міндеттер мен ерекше жауапкершілікті жүктейді. Сондықтан оларды қолдану кезінде кейбір шектеулердің кездесуі мүмкін, алайда ондай шектеулер заңмен белгіленіп және:

а) басқа тұлғалардың құқықтары мен абырой-беделін құрметтеу;

б) мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, жұртшылықтың денсаулығын немесе имандылығын қорғау қажеттілігінен туындауы тиіс.

20-бап

1. Соғысты қандай түрде болса да насихаттауға заң тұрғысынан тыйым салынуы тиіс.

2. Ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділікке әкеліп соғатын, өздігінен кемсітуге, араздыққа немесе зорлық-зомбылыққа арандатушылық болып табылатын қандай да бір үгіт жүргізуге заң тұрғысынан тыйым салынуы тиіс.

21-бап

Бейбіт түрдегі жиналыстарды өткізу құқығы танылады. Бұл құқықты пайдалану тек демократиялық қоғамның мемлекеттік, немесе қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіп мүдделерін, жұрттың денсаулығы мен имандылығын сақтау және басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажет етілетін, заңмен көзделген шектеулерден тыс шектелуі тиіс емес.

22-бап

1. Әрбір адамның басқалармен бірігіп қауымдастықтар құру бостандығына оның ішінде кәсіподақтарды құрып оларға өз мүдделерін қорғау мақсатымен кіруге құқығы бар.

2. Бұл құқықты пайдалану демократиялық қоғамның мемлекеттік немесе қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіп мүдделерін, жұрттың денсаулығы мен имандылығын сақтау және басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажет етілетін, заңмен көзделген, шектеулерден тыс шектелуі тиіс емес. Осы бап бұл құқықты пайдалануда

қарулы күштер құрамындағы және полицияда істейтін адамдар үшін заңды шектеулер енгізуге кедергі етпейді.

3. Осы баптағы ешбір қағида Халықаралық еңбек ұйымының қауымдастықтар бостандығы мен ұйымдасу құқығын қорғау жөніндегі 1948 жылғы конвенциясына қатысушы мемлекеттерге, аталған Конвенцияда көзделген кепілдіктерге нұқсан келтіретін заң актілерін қабылдау, немесе заңды осы кепілдіктерге нұқсан келтіретіндей етіп пайдалану құқығын бермейді.

23-бап

1. Отбасы қоғамның табиғи және негізгі ұясы болып табылады, және қоғам мен мемлекет тарапынан қорғалуға құқылы.

2. Неке жасына толған ер азаматтар мен әйелдер некеге тұруға және отбасын құруға құқылы екендіктері танылады.

3. Бірде бір неке, некеге тұратын екі жақтың өзара еркін және толық келісімдерінсіз қиылмайды.

4. Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер некені қию, некелі болу уақытында және некені бұзған кезде ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттерінің теңдігін қамтамасыз ететін тиісті шаралар қабылдауға тиіс. Неке бұзылған жағдайда балалардың бәріне тиісті қорғау шаралары көзделуі қажет.

24-бап

1. Әрбір бала нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, ұлттық, немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік немесе туу жағдаяттарына қарамастан, ешқандай кемсітусіз отбасы, қоғам және мемлекет тарапынан, өзінің жас шамасы талап ететін тиісті қорғау шараларын иеленуге құқылы.

2. Әрбір бала туғаннан кейін дереу тіркеуден өткізіліп, есімі қойылуы тиіс.

3. Әрбір бала азаматтық алуға құқылы.

25-бап

Әрбір азамат 2-баптағы айтылған қандай да болсын кемсітушілікке және негізсіз шектеуге ұшырамай:

а) тікелей өзі, сондай-ақ ерікті түрде сайланған өкілдері арқылы, мемлекет ісін жүргізуге қатысу;

б) сайлаушылардың еркін білдіру бостандығын қамтамасыз ететін жасырын дауыс беру жолымен жалпыға бірдей және тең сайлау құқығы негізінде өткізілетін шынайы мерзімді сайлауда дауыс беру және өзі сайлану;

с) жалпыға бірдей теңдік шарты бойынша өз елінде мемлекеттік қызметке орналаса алу құқығы мен мүмкіндігіне ие болуы тиіс.

26- бап

Барлық адамдар заң алдында тең және қандай да болсын кемсітуге ұшырамай, заңмен тең қорғалуға құқылы. Бұл орайда кемсітудің қандай түріне болса да, заң тұрғысынан тыйым салынады және заңда барлық адамдар, қандай да бір белгісіне, нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси және басқа да наным-сенімдеріне, ұлттық және әлеуметтік тегіне, мүліктік жағдайына, туу және басқа жағдаяттарына қарамастан кемсітуден тең және тиімді түрде қорғалатынына кепілдік берілуі тиіс.

27- бап

Этникалық, діни және тіл азшылығы бар елдерде, осындай азшылық құрамындағы адамдар өз тобының басқа мүшелерімен бірге өз мәдениетін пайдалану, өз дінін тұтыну, дінінің салт-жораларын ұстану және ана тілінде сөйлеу құқығынан айырылмауы тиіс.

Құқықтық тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар тәртібінің Кодексі

1979 жылы 17 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының 34/169
қарарымен қабылданды

1-бап

Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар оларға заңмен жүктелген қоғамға қызмет, мамандықтары талап ететіндей жоғары деңгейлі жауапкершілікке сәйкес құқыққа қарама-қайшы іс-әрекеттерден барлық тұлғаларды қорғау секілді міндеттерін тұрақты түрде орындайды.

Түсініктеме:

а) «тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар» термині құқықты қолданумен байланысты полицейлік өкілеттіктерді, әсіресе құқық бұзушыларды тұтқындау өкілеттіктерін орындайтын барлық тағайынданбалы немесе сайланбалы лауазымды тұлғаларды қамтиды;

б) полицейлік өкілеттіктер формадағы немесе азаматтық киімдегі әскери биліктің өкілдерімен немесе мемлекеттік қауіпсіздік күштерімен жүзеге асырылатын болса, онда «тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар» термині осындай қызметтердің қызметкерлерін қамтиды;

с) мұнда қоғамға қызмет құрамына атап айтқанда, жеке, экономикалық, әлеуметтік немесе басқа да төтенше сипаттағы себептер бойынша жедел жәрдемді қажет ететін қоғам мүшелеріне қызмет немесе көмек көрсету кіретіні меңзеледі;

д) мұндағы меңзелетіні, мұндай ереже барлық зорлық-зомбылық, ұрлау немесе зиянды іс-әрекеттерге ғана емес, сонымен қатар қылмыстық заңдарға сәйкес орнатылған тиымдардың барлығына қатысты қолданылады. Ол қылмыстық жауапкершілікті тартуға қабілетсіз тұлғалардың тәртібіне де қатысты қолданылады.

2-бап

Өз міндеттерін орындау барысында тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар адам абыройын құрметтейді және қорғайды және де сонымен қатар барлық тұлғаларға қатысты адам құқықтарын қолдайды және қорғайды.

Түсініктеме:

а) белгіленген адам құқықтары ұлттық және халықаралық құқықпен орнатылады және қорғалады. Тиісті халықаралық құжаттарға жатады адам құқықтарының Жалпыға ортақ декларациясы, азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пакті, азаптаулар және де басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе абыройын төмендететін қарым-қатынас пен жаза түрлерінен барлық тұлғаларды қорғау туралы Декларация, Біріккен Ұлттар Ұйымының нәсілдік дискриминацияның барлық түрлерін жою туралы Декларациясы, нәсілдік дискриминацияның барлық түрлерін жою туралы Халықаралық конвенция, апартеид қылмысын бұлтартпау

және оны жазалау туралы Халықаралық конвенция, геноцид қылмысы және ол үшін жазалау туралы Конвенция, қамауға алынғандармен қарым-қатынастың Минималды стандартты ережелері және консулдық қатынастар туралы Вена конвенциясы.

б) осы ережеге ұлттық түніктемелерде осы құқықтарды орнататын және қорғайтын ұлттық немесе аймақтық ережелер берілуі тиіс.

3-бап

Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар тек аса қажет болған жағдайда ғана, және олардың міндеттерін орындау талабына сәйкес түрде ғана күш қолдана алады.

Түсініктеме:

а) бұл ережеде ерекше атап өтетіні, тәртіп сақтау бойынша лауазымды тұлғалардың күш қолдануы тек қана ерекше сипатты жағдайда орын алуы тиіс; алайда мұндағы тәртіп сақтау бойынша лауазымды тұлғалар белгілі бір жағдайларда қылмыстың алдын алу мақсатында немесе құқық бұзушыларды немесе күдікті құқық бұзушыларды заңды түрде ұстау барысында немесе осындай тұтқындау болған жағдайда көмек көрсету барысында орынды түрде қажет болса күш қолдануға құқылы, бірақ осы мақсаттарда қажетті шектен асып кететін күш қолданыла алмайды.

б) ұлттық заңнама әдетте пропорционалдық қағидасына сәйкес тәртіп сақтау бойынша лауазымды тұлғалардың күш қолдануын шектейді. Мұны былайша түсінуге болады, осы ережені түсіндіру барысында пропорционалдылықтың ұлттық қағидалары құрметтелуі тиіс. Бұл ереже заңды мақсатқа сәйкес келмейтін шектен тыс күш қолдануға өкілеттік беретіндей түсіндірілуіне ешбір жағдайда жол берілмеуі тиіс.

с) оқпен ататын қаруды қолдану аса қатты қажеттілік болып есептеледі. Оқпен ататын қаруды қолдануға жол бермес үшін бар күшті салу қажет, әсіресе балаларға қарсы. Әдетте, оқпен ататын қару қолданылмауы тиіс, тек қана күдікті құқық бұзушының қарулы қарсылық көрсеткен немесе басқа түрде де басқалардың өміріне қауіп төндірген жағдайларды және күдікті құқық бұзушыны ұстау немесе тию үшін төтенше сипаты басқа шаралар қолдану жеткіліксіз болған жағдайларды есепке алмағанда. Оқпен ататын қаруды қолданудың әрбір жағдайында жедел түрде құзыретті билік органдарына хабарлану қажет.

4-бап

Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалардың қолына түсетін құпия мәліметтер құпия түрде сақталады, егер де міндеттері немесе әділетті заң талабы басқаны талап етпесе.

Түсініктеме:

Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар өз міндеттерінің сипаттамасы бойынша басқа тұлғалардың жеке өміріне қатысты болуы

мүмкін немесе осындай тұлғалардың мүдделеріне және әсіресе абыройына ықтимал зиянды ақпаратты алады. Міндеттерді орындау барысында ғана немесе әділ сот мақсатында жарияланатын мұндай ақпаратты сақтау және пайдалану барысында аса сақ болу қажет. Мұндай ақпараттың басқа мақсаттарда кез-келген түрде жариялануы толықтай заңға қарама-қайшы.

5-бап

Бірде бір тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлға өз алдына азаптаулар және де басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе абыройын төмендететін қарым-қатынас пен жаза түрлері болып табылатын кез-келген іс-әрекетті жүзеге асыруына, оны істеуге арандатуға немесе оған шыдамдылықпен қарауына болмайды және бірде бір тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлға азаптаулар және де басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе абыройын төмендететін қарым-қатынас пен жазаларды ақтау мақсатында жоғарыда тұрған лауазымды тұлғалардың бұйыруына немесе соғыс жағдайы немесе соғыс басталу қаупі, ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп, ішкі саяси тұрақсыздық немесе басқа да кез-келген төтенше жағдайға жүгіне алмайды.

Түсініктеме:

а) аталмыш тиым Бас Ассамблеямен қабылданған азаптаулар және де басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе абыройын төмендететін қарым-қатынас пен жаза түрлерінен барлық тұлғаларды қорғау туралы Декларациядан келіп шығады, соған сәйкес:

«[мұндай іс-әрекет] адам абыройын таптау болып табылады және де Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының мақсаттарын бұзу, адам құқықтарының Жалпыға ортақ Декларациясында [адам құқықтарына қатысты басқа да халықаралық құжаттарда] жарияланған адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын бұзу болып саналып, сол үшін айыпталады»;

б) Декларация азаптауды келесідей түрде анықтайды:

«... азаптау адамға қасақана қатты жапа шектіру немесе азап көрсету, денесіне немесе санасына, одан немесе үшінші жақ тұлғадан ақпарат алу немесе мойындату, жасаған іс-әрекеті үшін немесе жасады деп күдіктеніп жазалау немесе оны немесе басқа адамдарды қорқыту мақсатында ресми тұлға тарапынан немесе айдап салу арқылы орындалатын кез-келген іс-әрекетті білдіреді. Бұл анықтама құрамына Минималды стандартты қамауға алынғандармен қарым-қатынас ережелеріне барынша сәйкес тек қана заңды түрде бас бостандығынан айырылу салдарынан және осындай жағдайға тап болу әсерінен немесе салдарынан туындайтын жапа немесе азап».

с) «қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе абыройын төмендететін қарым-қатынас пен жаза» ұғымы Бас Ассамблеямен анықталмаған, алайда оны мүмкіндігінше физикалық, сондай-ақ

психологиялық сипаттағы асыра пайдаланудан кеңінен қорғалуын қамтамасыздандыратындай түсініктеме беру қажет.

6-бап

Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар олардың тұтқындаған тұлғаларының денсаулығын толыққанды қамтамасыз етеді, атап айтқанда, қажет болған жағдайда медициналық көмек көрсетілуін қамтамасыз етуге бағытталған шараларды жедел түрде қолданады.

Түсініктеме:

а) «медициналық көмек» ұғымының астарында кез-келген медициналық дәрігердің, оның ішінде тиісті куәлігі бар практик дәрігер және медициналық қосалқы қызметкерлердің көрсететін қызметтері, аталмыш қызметтер қажет болған жағдайда немесе өтініш бойынша көрсетіледі;

б) медициналық қызметкерлер әдетте тәртіпті сақтау бойынша қызметтерін қоса атқаратындықтан, тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар медициналық қызметкер тәртіпті сақтау бойынша атқарылатын қызметтерге қатыспайтын медициналық қызметкердің кеңесіне немесе көмегіне жүгініп, тұтқындалған тұлғаға тиісті медициналық көмек көрсетуді ұсынған кезде осы қызметкерлердің пікірін есепке алуы қажет;

с) тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар құқық бұзушылық құрбандарына немесе құқық бұзушылық барысында орын алған оқыс оқиғаның құрбандарына медициналық көмек көрсетілуін қамтамасыз етеді деп түсіндіріледі.

7-бап

Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар қандай да бір сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне бармайды. Олар мұндай сипаттағы кез-келген іс-әрекеттерге барынша кедергі болып, олармен күреседі.

Түсініктеме:

а) сыбайлас жемқорлықтың кез-келген іс-әрекеті кез-келген басқа да билікті асыра пайдалану секілді тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар деген қызметтік мәртебесімен үйлесім таппайды. Сыбайлас жемқорлық әрекетіне барған тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғаларның кез-келгеніне толыққанды заң қолданылуы қажет, себебі, егер де олар өздерінің лауазымды тұлғалары заңдылықтың сақталуын қамтамасыз етуге ниет білдірмесе немесе өз мекемелері аясында қамтамасыз ете алмаса үкіметтер азаматтарынан тәртіпті сақтауын күте алмайды;

б) жемқорлық ұғымы ұлттық заңға сәйкес анықталуы тиіс болса да, ол міндеттерді орындау барысында немесе талап етілген немесе қабылданған сыйлықтар, уәделер немесе соған ынталандырма немесе оларды әрекет немесе әрекетсіздік орын алған әрбір жағдайда заңсыз алу

осы міндеттерді орындау себебінен қандай да бір іс-әрекетті орындау немесе орындамауын қамтиды;

с) жоғарыда айтылған «жемқорлық әрекеті» ұғымын сыбайласуға талпынысты қамтитын ұғым ретінде қабылдау қажет.

8-бап

Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар осы кодекс пен заңды құрметтейді. Сонымен қатар олар бар мүмкіндіктерін пайдалана отырып, барлық бұзушылықтарға барынша қолдан келер шаралармен қарсылық танытып, олардың алдын алады.

Осы Кодекстің бұзылуы орын алды немесе орын алуы мүмкін деп есептеуге негіз туындаған жағдайда тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар жоғары тұрған инстанцияларға хабарлайды, қажет болған жағдайда орын алған оқиға жайлы қадағалау немесе құқықтық бақылау жүргізу бойынша құзыреттіліктерге ие басқа да инстанциялар мен органдарға хабарлайды.

Түсініктеме:

а) осы Кодекс ұлттық заңнама немесе тәжірибеге қосылған кезде барлық жағдайда сақталуы тиіс. Егер де заңнама немесе тәжірибе бойынша осы Кодекстің ережелерімен салыстырғанда одан да катал ережелерді қарастырған болса, онда бірінші болып мыналар сақталады:

б) осы бап біріншіден көбіне қоғамдық қауіпсіздік соған байланысты болғандықтан, мекемедегі ішкі тәртіпті сақтау қажеттілігімен, екіншіден адам құқықтарының негізгі құқықтарының бұзылуына қарсы күрес қажеттілігі арасындағы теңдікті сақтауға бағытталған. Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар инстанциялар бойынша орын алған бұзушылықтар туралы хабарлайды және басқа қалған мүмкіндіктер болмаған немесе тиімді болған жағдайда ғана инстанциядан тыс өзге құқықтық іс-әрекеттерді қолданады. Тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғаларға қатысты әкімшілік немесе өзге де жаза түрлері қолданылмайды, себебі олар осы Кодекстің бұзылуы туралы немесе бұзылу мүмкіндігі туралы хабарлады.

с) «қадағалау немесе құқықтық бақылау бойынша құзыреттіліктерге ие тиісті инстанциялар немесе органдар» ұғымының құрамына қолданыстағы ұлттық құқықтар негізінде құқықтық тәртіпті сақтау жөніндегі мекемелердің аясында, сондай-ақ оларға тәуелсіз статуттық, күнделікті қалыпты немесе тағы басқа да құзыреттіліктермен осы Кодекстің әрекет ету саласындағы орын алған бұзушылықтарға байланысты барлық шағымдар мен наразылықтарды қарастыратын кез-келген мекеме немесе орган кіреді;

д) бірқатар мемлекеттерде бұқаралық ақпарат құралдары жоғарыда берілген с) тармақшасында сипатталғандай шағымдарды қарастыру бойынша қызметтерді орындайтын мекемелер ретінде қарастырылады. Сондықтан да тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар аса қажет

жағдайды негізге ала отырып заңдар мен өз елдерінің дәстүрлеріне сәйкес, сонымен қатар осы Кодекстің 4-бабына сәйкес мұндай бұзушылықтарға бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аударуына болады;

е) осы Кодекстің ережелерін қатаң сақтанатын тәртіпті сақтау бойынша лауазымды тұлғалар мақтауға, қоғам және өздері қызмет ететін тәртіпті сақтау жөніндегі мекемелердің, сондай-ақ тәртіпті сақтау жұмысына тартылған басқа да тұлғалар тарапынан толықтай қолдау көрсетілуге және ынтымақтастық орнатуға лайық.